

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

Műhelytanulmányok

75. szám

2006. december

Ludvig Zsuzsa

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS OROSZORSZÁG ENERGIADIALÓGUSA

1014 Budapest, Orszagház u. 30.
Tel.: 224-6760 • Fax: 224-6761 • E-mail: vki@vki.hu

Bevezetés *

A kétezres évek elején az Európai Unió és Oroszország új színekkal, dinamizmussal gazdagodó kapcsolatainak első konkrét gyümölcse az energiadialógus lett, s talán mind a mai napig ez az a vetülete, amelyben a meghirdetett stratégiai partnerség a leginkább indokolt. A 2000. októberi párizsi csúcsertekezleten határozták el a felek, hogy az energetika terén szorosabbá fűzik az együttműködést, és megkezdik az energetikai párbeszédet.

Az energiadialógus kiindulópontja az erőteljes, kölcsönös függés. Bár a köztudatban elsősorban az Európai Unió – kibővülése után még fokozottabb mértékű – orosz energiahordozóktól való függése él, valójában a függés a másik oldalon még erőteljesebb: az orosz szénhidrogénexport lényegesen nagyobb hányada irányul a jelenlegi Európai Unióba, mint amekkora az orosz szállítások részesedése az uniós olaj- és gázbehozatalból. Az energetikai párbeszéd legfontosabb eleme tehát a szénhidrogén-kereskedelem stabilitásának biztosítására irányuló kölcsönös törekvés és érdek. A dialógussal azonban a két fél éppen arra törekszik, hogy túllépjen az egyszerű szállítói-vásárlói kapcsolatokon, és az energetika terén valós kooperáció, közös gondolkodás, azaz stratégiai együttműködés jöjjön létre. Ez egyben jelzi a dialógus másik alapidilemmáját is: hogyan lehet összeegyeztetni az eladói és a vásárlói pozícióban lévő ország, illetve országcsoport érdekeit? A dilemma feloldását részben az teszi lehetővé, hogy az energetikai párbeszéd sokkal szélesebb kérdéskör, mint a szénhidrogén-szállítások ügye, kiterjed az energetika más területeire is, például az atomenergetikai együttműködésre, a villamos rendszerek összekapcsolásának tervére vagy a kutatási együttműködésre. Másrészt, a felemás,

kompromisszumos megoldások, az elhúzó-dó, rendezetlen problémák léte a szénhidrogén-kitermelés és -szállítások területén épp e dilemma valós alapjára hívják fel a figyelmet.

Bár a későbbiekben az energiadialógust beemelték a közös gazdasági térség koncepciójába, különleges súlya és jellege miatt továbbra is érdemes külön tárgyalni. Az energiadialógus egyébként önálló folyamatként is tovább él, nemcsak maga az elnevezés használatos változatlanul, de működnek az általa teremtett fórumok is.

1) Történeti előzmények

A jelenlegi Európai Unió államai és Oroszország, illetve korábban a Szovjetunió hagyományos energetikai partnerei egymásnak. Már a 70-es években kifejlődtek és jelentőssé váltak a nyugat-európai – szovjet (azon belül hangsúlyozottan orosz) energiaszállítói kapcsolatok. Az egyik úttörő nyugati vállalat az osztrák OMV volt, amely már 1968-ban megkötötte első gázszállítási szerződését Moszkvával.¹ Ausztria mellett a többi nyugat-európai, az Európai Közösséghez tartozó vagy ahhoz a későbbiekben csatlakozó ország cégei is kivették azonban a részüket ebből az üzletből; a szovjet szállítások növekedése erőteljes dinamikát mutatott már a két gazdasági rendszer „versengése” idején is. A szovjet szállításoknak sokak szerinti legfőbb jellemzője volt a stabilitás és a megbízhatóság, amit a központi szovjet gazdaságirányítás megkönnyített. Másik fontos vonásuk a többi konkurenshez képest alacsonyabb, kedvezőbb árfekvés volt. Egyes nyugat-európai országok már a nyolcvanas évek közepén a Szovjetunió legjelentősebb olaj- és gázvásárlói közé tartoztak. A kőolaj és olajtermékek esetében négy, a földgázt tekintve pedig öt, a későbbiekben az Európai

* A kutatás 2006 augusztusában zárult.

¹ Putyin a gázár befagyasztását ígéri Kijevnek. (www.origo.hu; letöltve 2006. január 2-án.)

I. táblázat
A Szovjetunió szénhidrogénexportjának országokénti megoszlása, 1986

Kőolaj és olajtermékek			Földgáz		
Sorrend	Ország	Résarány (%)	Sorrend	Ország	Résarány (%)
1.	NDK	10,4	1.	NSZK	19,0
2.	Csehszlovákia	9,3	2.	Csehszlovákia	12,9
3.	Lengyelország	8,6	3.	Franciaország	11,8
4.	Olaszország	8,4	4.	Olaszország	10,0
5.	Bulgária	7,0	5.	Lengyelország	9,0
6.	Finnország	6,7	6.	NDK	8,9
7.	Franciaország	6,0	7.	Bulgária	7,2
8.	NSZK	5,4	8.	Magyarország	5,9
9.	Magyarország	4,8	9.	Ausztria	5,1
10.	Kuba	3,8	10.	Finnország	1,6
11.	Jugoszlávia	3,7		<i>Egyéb</i>	<i>8,6</i>
12.	Románia	3,5			
13.	Hollandia	3,4			
14.	Nagy-Britannia	2,6			
15.	India	2,6			
16.	Belgium	2,2			
17.	Görögország	1,4			
18.	Svédország	1,3			
19.	Vietnam	1,0			
20.	Svájc	0,9			
	<i>Egyéb</i>	<i>7,1</i>			
	<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>		<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Vnyesnyaja torgovlja SZSZSZR v 1987, Moszkva 1988

Unióhoz (EU 15) tartozó állam volt az első tíz vásárló között, például 1986-ban. Amennyiben az NDK-ra eső részesedést is hozzáadjuk ezen országok részarányához, akkor súlyuk mindkét termékcsoporthoz szovjet kivitelében meghaladja az 50 százalékot! Az energiadiálógus alapjai tehát már hosszú évek, évtizedek alatt jöttek létre, s a korábban kialakult energetikai szállítói-vevői kapcsolatok igen szilárdnak, stabilnak mutatkoztak. (1. és 2. táblázat)

A 2004 májusában csatlakozott, illetve a tagságra váró közép-kelet-európai országok zömének pedig ekkoriban köztudottan a Szovjetunió volt az első számú, mégpedig szinte a kizárólagos külső energiabeszállítója. A szovjet olaj- és gázzállítások 30 százalékot meghaladó része esett rájuk. Nem mellékes, hogy ezekre a szállításokra a KGST-keretein belüli kedvezményes feltételek mellett – a világpiacnál lényegesen alacsonyabb áron, máshol nem

versenyképes termékek elmentételezésével stb. – került sor. Az energiadiálógus egyik legkényesebb kérdése ma éppen ennek az örökségnek, a szinte kizárólagos energiafüggőségnek a feldolgozása.

A rendszerváltás, amely a Szovjetunió utódállamaiként fellépő Oroszország és a nyugati országok egymás felé nyitásával járt együtt általában a gazdasági kapcsolatok terén, értelemszerűen megerősítette a korábbi energetikai szálakat is: Oroszország egyre meghatározóbb szállítójává vált az Európai Közösség, majd az Európai Unió szénhidrogénpiacának. (Lásd a *melléklet 1. táblázatát*.)

Némi nehézséget okoz a szovjet arányok összevetése a későbbi Oroszország által elért részesedésekkel. Egyrészt azért, mert a Szovjetunió szétesésével

Oroszországon kívül más szállítók is kerültek ki a posztszovjet térségből (pl. Kazahsztán vagy az elsősorban reexporttal foglalkozó Ukrajna), másrészt azért, mert a rendelkezésre álló uniós statisztikák sem

2. táblázat
A Szovjetunió szénhidrogénexportjának országcsoportonkénti megoszlása, 1986

Olaj és olajtermékek	%	Földgáz	%
EU15*	51,5	EU15*	56,4
V4**	22,7	V4**	27,8
Románia, Bulgária	10,5	Bulgária	7,2
Egyéb európai	4,8	...	...
Egyéb	10,5	egyéb***	8,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>		<i>100,0</i>

* a későbbi EU 15-be tartozó országok

** Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország

*** tartalmazhat EU 15-be tartozó vagy EU-hoz csatlakozó országot is (pl. Románia)

Forrás: Vnyesnyaja torgovlja SZSZSZR v 1987 alapján végzett számítások

mindig közölnek országbon-tást. A földgázszállításokat, valamint a villamos energiát és a szenet is tartalmazó összefoglaló SITC 3 kategória egészét tekintve a kelet-európai rendszerváltást és a Szovjetunió szétesését követő időkben – az első statisztikai szempontból megbízhatónak tekinthető évben, tehát 1993-ban – a szovjet utódállamok együttes részaránya a nyolcvanas évek végéhez képest valamivel csökkent. Ugyanakkor Oroszország súlya a nyersolajszállításokban egyértelműen nőtt,² míg a kőolajtermékek esetében jelentősebb mértékben visszaesett. Az EK kőolajpiacán való 80-as évek végi 7-8 százalékos körüli szovjet piacrészesedéssel szemben Oroszország részaránya az EK 1993-as behozatalában meghaladta a 11 százalékosat. A kőolajtermékek esetében ugyan térvesztése a szovjet időkhöz képest jelentős volt, de az első hely megőrzését még ez is lehetővé tette. A volumenadatok hasonló tendenciákat jeleznek.

A történeti előzmények elemzésének – a statisztikai adatokon túlmenően – természetesen ki kell terjednie a mindkét oldalon jelentkező, az egymással való energetikai kapcsolatokra is mély kihatással lévő stratégiai energetikai gondolkodás bemutatására is. Ezt mindkét félnél konkrét stratégiai dokumentumok rögzítik. Ezek közül az energiadialógus közvetlen előzményeivel, azaz a kétezres évek küszöbén meglévő uniós, orosz, illetve közös érdekeltég alá eső dokumentumokkal foglalkozunk: (1) az Európai Unió oldaláról a 2000-ben készített Green Paperrel, azaz a „Zöld könyv az Európai Unió energiaellátása biztonságát célzó stratégia felé” című elemzéssel és (2) az Oroszország részéről az ezredforduló táján összeállított, de csak 2003-ban érvénybe lépett „Oroszország energiastratégiája a 2020-ig terjedő időszakra” elnevezésű dokumentummal, illetve az időrendben elsőként jelentkező, mindkét felet érintő, az Európai Közösség kezdeményezésére életre hívott ún. energiachartával.

² Meghaladta a korábbi teljes szovjet szintet.

1.1. Az energiacharta

1990-ben holland kezdeményezésre merült föl az Európai Közösségben egy olyan európai szintű alapokmány kidolgozásának szüksége, amely az energetikai együttműködés elveit határozza meg a kontinensen. Eredetileg a 12 közösségi tagállamot kívánták volna összekapcsolni a Szovjetunióval, illetve utódállamaival, elsősorban Oroszországgal, valamint néhány más potenciális energiaszállító FÁK-országgal,³ és intézményes módon is támogatni kívánták a közép-kelet-európai országok vásárlásait a számukra kedvezőtlené vált feltételek között.⁴ Mivel az Amerikai Egyesült Államok nem kívánt kívül maradni a nyilvánvalóan nagy jelentőségű ötlet kivitelezéséből, az Európai Energiacharta 1991. decemberi hágai aláírásakor az összes európai államon kívül már jelen volt az USA, Kanada, Japán és Ausztrália is. Ez azonban még csak az együttműködési szándéknyilatkozat volt, amit az eredeti elképzeléseknek megfelelően a jogilag is kötelező érvényű nemzetközi egyezmény (*Energy Charter Treaty*) aláírása követett 1994-ben. Ez 1998-ban lépett érvénybe.

A charta, amelyet később beemeltek az *acquis communautaire*-be, alapvetően a nyugati megközelítésből és érdekekből indult ki, ugyanakkor az eredeti szándékok nem estek messze az orosz érdekektől sem. A szovjet központi gazdaságirányítás megszűnte új kihívásokat jelentett a felekre nézve: egyrészt a korábbi kiszámítható viszonyok helyébe a számos piaci szereplő színrelépése bizonytalansági elemeket ho-

³ Az ötlet Ruud Lubbers holland miniszterelnök nevéhez fűződik. Az EK partnere kezdetben természetesen a Szovjetunió volt, de a későbbiekben a Szovjetunió szétesésével és az utódállamokban elindult piacgazdasági és demokratikus átalakulással az eredeti elképzelés új dimenziókat nyert, s a megváltozott politikai feltételeknek megfelelő kéréteket kívánt nyújtani az együttműködéshez.

⁴ Ezen országoknak át kellett állniuk a keményváltás fizetéshez kötött, világpiaci áron megvalósuló szénhidrogén-vásárlásokra.

zott, másrészt az orosz gazdaság általános válságával összefüggésben az energiaszállítások biztonságát fenyegető tényezővé lépett elő a szénhidrogén-kitermelési rendszer válságos állapota is.⁵ Mindezen a charta kitalálói az energiakereskedelem és -együtműködés erősítése révén kívántak segíteni, többek között a szektort célzó nyugat-európai befektetések ösztönzése – azok megfelelő biztonsági garanciáinak megteremtése – révén. A charta – alapvetően a WTO-normákhoz igazodva – a diszkriminációmentesség megteremtésére törekedett a beruházások, a kitermelés és feldolgozás, valamint a szállítás terén. Az aláíró államok közti beruházásokra kimondta a nemzeti elbánás vagy a legkedvezőbb nemzeti elbánás elvét, garanciákat tartalmazott az államosítás és kisajátítás ellen, továbbá rögzítette a profit repatriálására, valamint a vezetők és alkalmazottak kiválasztására való befektetői jogot.⁶ A charta másik legfontosabb célterülete a tranzitszállítások és általában az infrastruktúra használatának kényes ügye: a csővezetékek használatához való teljesen diszkriminációmentes hozzájárulás biztosítását írta elő valamennyi aláíró ország, valamint harmadik felek számára is.

A chartában foglaltak, még inkább az eredeti célok – a hatékony keleti-nyugati energetikai együttműködés az európai kontinensen – megvalósulása azonban nehézségekbe ütközött elsősorban azért, mert az egyik legfontosabb partner, az orosz elvesztette érdeklődését iránta. Ezt mi sem jelzi jobban, mint hogy ratifikálása mind a mai napig nem következett be. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a kezdeti tervekkel ellentétben a benne együttműködni kívánó országok köre túl széles lett, másrészt – és ez az igazán lényeges ok – a csővezetékekhez való hozzáférés politikai és gazdasági fegyverét az orosz szállító cég, a Gazprom nem kívánta elveszteni semmilyen rivális szállító tekintetében sem. Harmadik fél korlátlan hozzáféréseinek biztosítása egyúttal jelentős lépés lett volna

az EU azon célja felé, hogy az olajpiac-hoz hasonlóan a gázpiacon is rövid távon is érvényesülő versenyhelyzet álljon elő. A prompt gázpiacokra vonatkozó elképzelés azonban nem volt különösebben vonzó Moszkva számára, amely a hosszú távú üzleti kapcsolatok szükségessége mellett értelt.⁷ A charta ugyanakkor a beruházások terén is nyitást írt elő az aláíró felek számára. Ez a probléma, azaz a külföldi tőke beengedése az ország stratégiai fontosságú ágazataiba szintén kényes kérdés Oroszországban. Továbbá, Moszkvát elégedetlenné tette az a tény is, hogy az atomenergetikai együttműködés kívül maradt az egyezmény hatókörén.⁸ Problémák mutatkoztak a másik oldalon is, mert az EU részéről nem történt meg az Európai Bizottság és a tagállamok közötti kompetenciák világos elhatárolása, s ez érdekütközésekhez, illetve kaotikus viszonyokhoz vezetett a kérdésben.

1.1.1. A „zöld könyvek”⁹ és egyéb uniós dokumentumok és jogszabályok Oroszországot érintő vonatkozásai

A 2000 novemberében elkészült zöld könyvben az Európai Unió mérleget von a rendelkezésére álló energiaforrásokról, a

⁷ A hosszú távú gázz szállítói kapcsolatok fenntartása mellett érvelés egyik fő eleme egyébként a szektor igen magas beruházási költség szintje. (Pl. egy új gázvezeték lefektetésének költsége több milliárd dolláros projekt.) Bizonytalanabb szállítói pozícióban ezekre az érintett vállalatok nem tudnának vállalkozni, illetve természetesen nem érdekük egy ilyen drága beruházás megvalósítása, ha annak gyümölcseiből mások is részesülnek. A Gazprom érvelésében ez a szempont azóta is következetesen érvényesül.

⁸ Romanova, p. 61.

⁹ „Zöld könyv az Európai Unió energiaellátás biztonságát célzó stratégiája felé”, European Commission, COM (2000) 769, Brüsszel, 2000. november. A dolgozat nem tárgyalja az Európai Unió többi, a szorosan vett téma szempontjából kevésbé releváns „zöld könyvét”. A 2006-os „Zöld könyv – európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért” című dokumentumról a fejezet későbbi részében lesz szó. (COM 2006, p. 105)

⁵ Balmaceda, p. 21.

⁶ Romanova, p. 59.

beszerzésben és energiafelhasználásban várható tendenciákról 2030-ig, beleértve a közösség bővülésének energetikai következményeit, és megfogalmazza legfontosabb energetikai céljait. A zöld könyvben megfogalmazott állítások és prognózisok helytállóságát az Európai Unióban azóta is figyelik, ha szükséges korrigálják. Ilyen kisebb korrekciókra került például sor a 2005-ös *European Energy and Transport Trends to 2030* című közleményben.

Ezek az uniós elemzések leszögezik, hogy az Európai Unió a jövőben növekvő mértékben fog energiainportra szorulni. A 2000-es mintegy 50 százalékos külső energiafüggéssel szemben 2030-ra már 70 százalék körüli függés prognosztizálható.¹⁰ Az energia-behozatali növekmény a vizsgált időszakban elsősorban – mintegy 80 százalékban – a gázra, kisebb mértékben pedig az olajra fog esni. (Mindkét szénhidrogénfajtánál súlyukban kiemelkedők az orosz vonatkozások! Lásd a 4. táblázatot.) A fentiekből adódóan az unió energiamegterhelésének szerkezetében is számottevő változások fognak bekövetkezni. Bár a legnagyobb dinamizmus a megújuló energiaforrások terén lesz megfigyelhető (a vizsgált időszak egésze alatt mintegy 74%-os mértékű növekedéssel), a második leggyorsabb növekedés a gázfelhasználás terén várható (64%). Ezzel a gáz szerepe az energiamegterhelésben 16 százalékról 32 százalékra emelkedik, megközelítve a 40 százalékról 35 százalékra csökkenő olajét. Az olaj használata ugyanis jóval kisebb tempóban (3%) bővül majd.¹¹ Eközben az atomenergia szerepe – egyes tagállamoknak a nukleáris energia kiiktatására irányuló döntései következtében – mintegy 19 százalékkal visszaesik.¹² Ugyanakkor a szén elterjedtsége a kezdeti csökkenés után, a nukleáris energia használatának visszaszo-

ulásával párhuzamosan újra növekvő lesz.

A növekvő importszükséglet teszi külön is megfogalmazandóvá az ún. külső energiapolitikát.¹³ Az Oroszországgal folytatott energetikai párbeszéd ennek szerves és kiemelt része. Oroszország valamennyi uniós elemzésben vagy az első helyen szereplő energetikai partner, vagy éppenséggel az egyedüli konkrétan is megnevezett.¹⁴ Ez egyáltalán nem meglepő annak tükrében, hogy 2003-ban (már a 25-ökkel számolva) Oroszország a legnagyobb külső szállító mind a gáz, mind pedig az olaj esetében; az előbbiben 50 százalékot megközelítő, az utóbbiban pedig 25 százalékot meghaladó részaránnyal.¹⁵ Ami a 2000-es zöld könyv orosz vonatkozásait illeti, azok többféle – mennyiségi és minőségi – tőről gyökereznek. Egyrészt az Európai Unió gazdasági növekedése önmagában is bővülő energiaszükséglettel jár (mennyiségi gyökerek), mind a gáz, mind pedig az olaj tekintetében. Ez utóbbiban ez egyértelműen összefügg az autóipar és a közúti (légúti) szállítások területén várható további dinamizmussal. A gáz esetében pedig szerkezeti, minőségi változások, illetve váltási szándékok generálnak növekvő uniós igényt. Az Európai Unió környezetvédelmi megfontolásokból – a széndioxid-kibocsátás csökkentésének szándékával, a kiotói egyezmény szellemének megfelelően – kívánja növelni a földgáz szerepét, többek között a villamosenergia-termelésben és a fűtésben, ami értelemszerűen együtt jár majd – az előzetes várakozások szerint – a földgáz arányának jelentős „megugrásával” az uniós energiamegterhelésben. Mivel a világ legjelentősebb gáztartalékaival Oroszország rendelkezik,

¹⁰ Ez a 2000-es zöld könyv prognózisában még pontosan 71%-os, míg a 2003-as dokumentumban 68%.

¹¹ *European Energy and Transport Trends...* p. 4., az EU 15-re vonatkozó adatok.

¹² Finnország és Franciaország ugyanakkor a nukleáris energia szerepének további növelése mellett döntött.

¹³ Az ún. *extern energy policy* egyrészt az energetikai megfontolásokra épít, másrészt ötvözi azzal a külpolitikai elemekkel.

¹⁴ További fontos, helyenként megnevezett szállítók Algéria, Irán, Egyiptom, Líbia, Szíria. Törökország mint fontos új szállítási útvonalak mentén fekvő tranzitország kap kiemeltet. Egyes orosz elemzők (pl. Bordachev, 2003, p. 95.), nem tartják elegendő mértékűnek Oroszország kiemelését a többi szállítók sorából még az energiadiálogussal sem.

¹⁵ *The Green Paper: the Stakes*, p. 16.

vezető gázszállítói pozíciót szerzett már korábban is. A belső uniós készletek apadása azonban tovább növeli az orosz szállítások jövőbeli súlyát. Egyébként az unió gázimportfüggése a 2000. év körüli 45 százalékról 2030-ra 80 százalékosra nő, míg az olaj esetében a megfelelő arányok 75, illetve 90 százalék.

A zöld könyvnek már a címe is utal az egyik legfontosabb céljára, nevezetesen az energiaellátás biztonságának megteremtésére. Ebből a szempontból merül fel az unió részéről a diverzifikációs cél a beszerzési forrásokra vonatkozóan. Az EU 15 első számú külső olajforrása a Közel-Kelet. Az innen érkező szállítások azonban jelentős politikai kockázatokkal terheltek. (Az EU 15 földgázbehozatalát tekintve Algéria áll az első helyen.) Ezekhez a biztonsági kockázatokhoz képest az orosz forrás – az akkori uniós megítélés szerint – megbízhatóbbnak és kiszámíthatóbbnak tűnik.

Nem egyértelműek a zöld könyvből és egyéb uniós dokumentumokból az Oroszországra nézve adódó következtetések az atomenergia-felhasználás terén. Brüsszel nem kíván ebben a kérdésben kulcsszerepet betölteni. Alapvetően a tagállamok maguk döntenek el, hogy milyen mértékben kívánnak erre a sok kérdőjelet felvető energiatípusra támaszkodni.

1.2. Oroszország energiastratégiája a 2020-ig terjedő időszakra¹⁶

A 2020-ig terjedő időszakra vonatkozóan már 2000-re elkészült az orosz energiastratégia, de csak 2003 augusztusában fogadták el.¹⁷ A stratégia Oroszország természeti adottságaiból indul ki: Oroszország birtokolja a világ földgáztartalékai-

¹⁶ A stratégiának elsősorban a dolgozat témája, az unió és Oroszország kapcsolatainak szempontjából lényeges elemeit emeljük ki.

¹⁷ 2003. augusztus 28. 1234. számú kormányhatározat.

nak egyharmadát, olajkészleteinek egytizedét, a szén és az uránium 20, illetve 14 százalékát. A várt gazdasági növekedés a hazai energia iránti igényeket is növelni fogja, ezért az energetikára vonatkozó hosszú távú stratégiai gondolkodás elengedhetetlenül szükséges.

A dokumentum megnevezi a legfontosabb általános célokat és feladatokat, köztük kiemelten a civil energiapiacok megteremtésének és az energiapiaci szereplők közötti diszkriminációmentes kapcsolatok kialakításának szükségességét. Mindennek az állam szerepének átalakulásával kell járnia; az állam feladata elsősorban a piaci infrastruktúra alakítása, szabályozása. Ennek legfontosabb eszközei az árak, a vámok, az adók és a monopóliumellenes rendszer. Az energiastratégia négy fontos szempont mentén kíván útmutatást adni: (1) energiabiztonság, (2) energiahatékonyság, (3) költségvetési hatékonyság¹⁸ és (4) környezeti biztonság.

A stratégia visszatérően hangsúlyozza a technológiai modernizáció szükségességét és elsődlegességét (elsőként a már meglévő kapacitásoknál, és csak ezek modernizálása után az új beruházásokban). Jelentős módosulásokat prognosztizál az ország energiamérlegében: a belső energiafelhasználásban az atom, a vízi, a szénből és megújuló forrásokból¹⁹ nyert energia térnyerésével számol, míg a szénhidrogénekben belül jelentős területi átrendeződést vetít előre.²⁰ Az orosz energiakivitel összességében (2020-ig) mintegy 25-30 százalékkal fog bővülni, ami a várható ár-emelkedési hatásokat is bekalkulálva 45-50 százaléknyi effektív növekedést jelent előreláthatólag. Ezen belül az olajtermékek

¹⁸ Ez egy speciálisan orosz szempont tekintettel arra, hogy az energetikai szektorból származik a központi költségvetés bevételeinek durván fele. (Summary of the Energy Strategy... 2003, p. 9.)

¹⁹ Ez utóbbi esetében elsősorban a 2010 utáni időszakban. Határozottan érzékelhető, hogy az uniós dokumentumokkal ellentétben, mind az atomenergia, mind pedig a szénfelhasználás terén állást foglal; mégpedig azok mellett, használatuk bővítését prognosztizálva.

²⁰ Summary of the Energy Strategy... (2003), p. 5.

kivitelének visszaesését valószínűsítik, termékmínőségi problémákra és szállítási költségvonzatokra hivatkozva. Ugyanakkor az éves gázkivitel a 2002-es 185 milliárd köbméterrel összevetve 275-280 milliárdra nő 2020-ra. Mivel a stratégia valamennyi energetikai ágazatban nagy termelési kapacitásnövekedéssel számol, és ha ehhez hozzáteszük az energiahatékonysági célokat, még a GDP-növekedés generálta energia-többlet felhasználás mellett is jelentős többletkapacitások fognak Oroszországban létrejönni.

Az olajtermelés alapvetően a hagyományos kitermelő területekhez kötődően – Nyugat-Szibéria, Észak-Kaukázus, Volga mente – és az új mezőkön (Észak-Európa, Timan – Pecsora vidék, Kelet-Szibéria, Távol-Kelet és az észak-kaspi környék) fog folyni. Az olajtermelésben kitűzött legfontosabb stratégiai cél a klimatikus és hatékonysági szempontokat is figyelembe vevő technológiai fejlesztés. Különösen izgalmasak a stratégia olajszállítási útvonal preferenciái: (1) észak-balti vonal; (2) kaspi-Fekete-tenger-mediterrán vonal – a meglévő kapacitások bővítése; (3) közép-európai vonal – a Barátság és az Adriavezetékek összekapcsolása; (4) kelet-szibériai vonal – új vezeték, Angarszk-Nahodka kiépítése leágazással Kína felé; (5) távol-keleti vonal – Sakhalin térségéből új vezeték építése a csendes-óceáni és dél-ázsiai irányokba. Ezekhez az irányokhoz értelemszerűen kapcsolódnak az olajterminál-fejlesztések és vadonatúj építése is.

A gázkitermelés a régi (Nyugat-Szibéria) és az újonnan kiaknázandó (Kelet-Szibéria, Távol-Kelet, Észak-Európa és a Jamal-félsziget) mezőkön fog zajlani. Új elem azonban az ún. kis gázmezők előtérbe helyezése, különösen az európai területeken. Az uráli, a Volga menti és az észak-nyugati kis lelőhelyekről évente 8-10 milliárd köbméter földgáz kitermelését várják. Az ún. független termelők részaránya is emelkedőben lesz, 12 százalékról mintegy 17 százalékra, 2010-ig bezá-

rolag.²¹ A gázfelhasználás prioritásai a következők szerint alakulnak: (1) háztartási és kommunális szükségletek; (2) állami igények (védelmi, tartalékolási stb.); (3) egyéb ipari szükségletek (pl. vegyipar); (4) hosszú távú gázexport szerződések teljesítése. Összességében a gáztermelés kétszeres növekedésével számolnak mintegy 20 év alatt. Ehhez természetesen jelentős technológiai fejlesztések szükségesek.

A szénsektorban a kitűzött cél a privatizálás befejezése, a veszteséges vállalatok felszámolása, és a periódus végére a kardinális technikai és gazdaságossági átalakítás kivitelezése; az előbbit tekintve, többek között, a tiszta technológiák bevezetése és elterjesztése. Mindezt az állami támogatás fokozatos visszaszorítása mellett tervezik végrehajtani.

A villamosenergia-ipar tervezett fejlesztésében egyre erőteljesebben jelennek meg a környezeti szempontok. Hangsúlyozott – különösen az európai területeken – a nukleáris erőművek szerepének növelése a 2000-es 16 százalékról 23 százalékra 2020-ig (32%-ra az európai területeken). Mindez a korábbi kapacitások és energia-termelés mintegy kétszeres bővülését igényli.

Külön alfejezet foglalkozik az ökológiai problémákkal, célul tűzve ki a környezet fokozatos mentesítését az energetikai komplexum által okozott károktól és az európai ökológiai védelem szintjéhez való közeledést. A kiotói egyezmény kapcsán ugyanakkor leszögezi, hogy Oroszország mind jelenleg, mind pedig a jövőben alatta fog maradni az egyezményben vállalt 1990-es szintnek az üvegházhatást okozó gázok kibocsátott mennyisége tekintetében.

Meglepően nagy hangsúlyt kap az energiahatékonyság kérdésköre. Az orosz GDP fajlagos energiafelhasználása 2,3-szerese a világtávnak, és 3,1-szerese az unió országaiban mértnek. Józan indoklást is kapunk: a speciális klimatikus viszonyokon és területi problémákon túlmenően az elmúlt évtizedek alatt kialakult ipar-

²¹ *Ibid.*, p. 17.

szerkezet, az energiaigényes ágazatok és a kommunális szolgáltatások technikai elmaradottsága, valamint az országban jellemzően elterjedt, az energiamegtakarítás ellen ható alacsony „energiaérték” a fő felelős e mutató kirívóan rossz értékeért.²² 2010-re a mutató 26-27 százalékos csökkenését prognosztizálják. A megvalósítás eszközei jogi, adminisztratív és gazdasági jellegű intézkedések együttese.²³

E dolgozat témája szempontjából kiemelt jelentőségű a Külső energiapolitika című fejezetrész. Az ebben megfogalmazott legfontosabb általános jellegű célkitűzés a következő: Oroszország jelenlegi nyersanyagszállító-szerepét át kell alakítani a világ energiapiacának jelentős tagjának státuszává, élénk dialógust kell folytatni mind az energiavásárló, mind pedig az -eladó országok csoportjával, és együtt kell működni a Nemzetközi Energiaügynökséggel, valamint a G 7-tel. Oroszország a világ energetikai biztonságában kulcsszerepet kíván betölteni, részt vállalva a „fair” energiaárak kialakításában. Ami a partnerországokat illeti, elsőként az európai országokat említi a dokumentum, de nem sokkal alább már Ázsiával együtt szerepel az európai kontinens. Az Amerikai Egyesült Államok hosszú távon egyre nagyobb jelentőségre fog szert tenni az olajipari és az atomenergia-ipari termékek, majd az LNG (*liquefied natural gas*) exportjában. Az orosz olajiparba irányuló számottevő amerikai tőke beáramlását is prognosztizálják a szakértők. A csendes-óceáni térségből, illetve Dél-Ázsiából a jelentős partnerországok között az összes

²² *Ibid.*, p. 7.

²³ „Az energiatakarékosság intenzívebbé tételéhez az alábbiak szükségesek: a hazai energiahordozóárak megalapozott növekedése, mégpedig a gazdaságilag indokolt és a fogyasztók számára is elfogadható mértékben; a keresztf finanszírozás fokozatos felszámolása az árképzésben, különös tekintettel a villamos energiaszektorra; a háztartási és kommunális szolgáltatások reformjának folytatása. Tehát a hatékony árszabályozás szükséges, de nem elégséges feltétele az energiatakarékossági intenzifikálásának.” (*Ibid.*, p. 8.) Az elemzett időszakban összesen 2,3-2,4-szeres energiaár-emelkedéssel számolnak, amit elsősorban a gazdasági növekedés által lehetővé tett lakossági jövedelem-emelkedéssel vélnek kompenzálni. (p. 11)

nagyot megjelöli a dokumentum. Ennek a térségnek a részaránya ugrásszerűen nő majd az exportban 2020-ig: a kőolaj esetében a jelenlegi 3 százalékról 30-ra, a gázban pedig 25 százalékra. A Közel-Kelet, Dél-Amerika és Afrika elsősorban az orosz energetikai technológiák és szolgáltatások kivitele szempontjából fog jelentős szerepet betölteni. Oroszország energiaszektora számára a diszkriminációmentes tranzit életbevágó fontosságú: „Az orosz állam támogatni fogja az orosz vegyesvállalatok részvételét a nagy nemzetközi gáz, olaj és energiaszállítási projektek kifejlesztésében és megvalósításában, mind nyugati, mind keleti irányban.”²⁴ Az elképzelés tehát szorgalmazza a nemzetközi projekteken való orosz vállalati részvételt, azaz „belülről” próbálják érdekeik érvényesülését elősegíteni.

A dokumentum több helyen is foglalkozik az energetikai ágazat beruházási helyzetével és annak jövőbeli finanszírozási szükségleteivel. A mondanivalója ezen a téren egyértelmű: Oroszország elsősorban hazai forrásokból kívánja az energetikai ágazat – termelésnövelést célzó, valamint technológiai jellegű – fejlesztését megvalósítani. Visszatérő mondat a dokumentumban: „A tőkeberuházások alapvető forrása az érintett időszakban a vállalatok saját tőkéje lesz.”²⁵ Ez, tekintettel a már bent lévő és az újonnan belépő külföldi cégekre, magában foglalhat ugyan külföldi eredetű eszközöket is, azonban mégis hazai tőkét jelent elsősorban. Ez már a kiinduló helyzetben is hasonlóan „működött”: a külföldi tőke részesedése a tőkebefektetésekben már a stratégia keletkezésekor is mindössze 13 százalékos volt, ennek is 95 százaléka az olajipart célozta meg.²⁶ Külföldi tőkebevonási módozatként lehetőség kínálkozik továbbá projektfinanszírozáshoz kötött hitelnyújtásra is. Az

²⁴ *Ibid.*, p. 12.

²⁵ *Ibid.*, p. 14. vagy p. 18. az olajra, illetve a gáztermelésre vonatkozóan.

²⁶ Ez természetesen nem véletlen, mert az olajipar magánosítási és liberalizációs szintje messze mögött tudja a többi energetikai szektorban tapasztaltat.

olajipar esetében ez utóbbi, valamint az ún. vegyesvállalati tőke együttesen a várható beruházások 25-30 százalékával érhet majd fel. Bizonyos területeken – például hidroenergetika, nukleáris erőművek – az állam maga is vállal finanszírozási kötelezettségeket a költségvetés terhére. A stratégia az elemzett mintegy két évtized első felében összességében 260-300 milliárd dollárnyi, 2010 és 2020 között pedig 400-510 milliárd dollárra rúgó ágazati tőkeszükséglettel számol. Ez az ország teljes beruházásain belül csökkenő részarányt jelent; a kétezres évek eleji 33-35 százalékkal szemben, 2020-ban 20-24 százalékot. A külföldi beruházások nevesítve egyedül a dokumentum végső összegző alfejezetében jelennek meg, ott is elsősorban a más ágazatokra vonatkozó *spreading* hatások kapcsán.²⁷

2) Az energiadialógus lényege és céljai

„Nekünk energiára, Oroszországnak pénzre van szüksége; nekünk van pénzünk, Oroszországnak pedig van energiája”
*Gerhard Schroeder*²⁸

Mivel az energiacharta nem hozta meg a hozzá fűzött reményeket, az Európai Unió növekvő energiainport-szükséglete pedig – különösen a 2000-es *Green Paper* elkészülte után – a Brüsszelt kiemelten foglalkoztató kérdések közé került, az EU számára értelemszerűen adódott az Oroszországot, jövőbeli első számú szénhidrogén-szállítóját célzó bilaterális kezdeményezés. Ezt orosz oldalról elősegítette az 1999–2000 táján lezajlott vezetéváltás: Vlagyimir Putyin személyében egy, a külpolitika formálásában meglehetősen pragmatista, azon belül az energetikára kifejezetten nagy hangsúlyt fektető vezető került hatalomra Oroszországban. Ezekkel

az előzményekkel került sor a 2000. októberi, sorrendben a hatodik Európai Unió–Oroszország csúcstalálkozón az energiadialógus megkezdésére az energetikai egyezmény aláírásával.²⁹

2.1. Az energiadialógus mögött meghúzódó uniós és orosz megfontolások

A legáltalánosabb kitűzött cél a korábbi szállítói-vevői energetikai kapcsolatok minőségileg új szintre emelése, a mélyebb együttműködési formára való áttérés, azaz a „politikai partnerség kialakítása ezen a területen.”³⁰ Az EU részéről a partnerség általános gondolata mögött meghúzódó konkrét elképzelés az energiaellátás biztonságának növelése, mégpedig az orosz szállítások garanciáinak megteremtése, valamint az orosz energetikai szektorba irányuló európai befektetések ösztönzése, s rajtuk keresztül az orosz termelés növelése volt. A dialógus másik alapgondolatát pedig a közelgő EU-bővüléssel automatikusan is szorosabbá váló energetikai kapcsolatokban rejlő új lehetőségek kiaknázása, illetve a várhatóan felmerülő új problémák, veszélyforrások közös kezelése adta. A későbbiekben egy másfajta uniós megközelítés is hangot kapott: e szerint az energiadialógust általában is az EU és Oroszország kapcsolatainak egyfajta modelljének (*test case*) tekintették, amely eszközként szolgálhat a szélesebb spektrumú együttműködés fejlesztéséhez.³¹

²⁹ A kezdeti dinamizmusban nem kis szerepet játszott a 2001. szeptemberi New York-i terrortámadásra adott pozitív orosz reakció. Úgy tűnt, minden korábbinál együttműködőbb kapcsolat alakulhat ki Oroszország és általában a Nyugat között. Ennek egyik érdekes energetikai vonatkozása-ként egy amerikai szakértő egyenesen odáig megy, hogy az USA, Európa és Oroszország hármásával felállítandó globális stratégiai olajtartalék kialakítását vizionálja. (Goldwyn, 2002)

³⁰ Synthesis Report, 2001.

³¹ Chris Patten és Pascal Lamy idézi Barysch, 2004, p. 31.

²⁷ *Ibid.*, p. 21.

²⁸ Idézi Evgeni Grigorev, 2000.

Az energiadiálógus már a kezdetekkor támaszkodhatott az előzőekben már vázolt közép- és hosszú távú uniós és orosz energiasztratégiákra is. Az energiachartához képest az energiadiálógus már sokkal egyértelműbb bizottsági kompetenciákat jelölt ki, mert az EU részéről a párbeszédet az Európai Bizottság energiaügyekben illetékes főigazgatósága fogja át, és dolgozza ki. Bár a tagállami szinten jelentkező sokszínűséget teljesen kiküszöbölni ezzel az intézményi felállással sem lehet, a legnagyobb problémát immár az okozza, hogy noha a dialógust a bizottság fogja össze, eszközei igen korlátozottak az energetikai vállalatokkal szemben. Kezdetben azonban úgy tűnt, hogy a tervnek sikerült megnyerni az érintett üzleti köröket.³²

Ami az orosz oldalt illeti, számára az energiadiálógus több szempontból is vonzónak tűnt. Ebben az időben általában is jellemző volt Moszkva Európa felé fordulása, s a putyini éra kezdetén az európai hangsúly különösen megerősödött. Másrészt a dialógus egyértelműen elismerte Oroszország elsődleges szerepét az európai energiaszállításokban, s ami még fontosabb, a jövőre nézve is kvázi garanciát kínált ennek megmaradására. Nem utolsó szempont, hogy az energiacharta multinacionális jellegével szemben az energiadiálógus már határozottan bilaterális, ami lehetőséget kínál Oroszország számára más, például a FÁK-verseny társak kiiktatására az európai kontinens energiakérdéseinek megvitatásából, de legalábbis elsőbbséget kínál Moszkvának.³³ Az energiapiacok stabilitása, az orosz energiaszektor modernizálása, az energetikai ha-

³² Romanova, p. 64. Thumann azonban a kétezres évek derekán már úgy látja, hogy a bizottság koránt sincsen a helyzet magaslatán, sem az üzleti körökre, sem pedig a tagállamokra való ráhatást tekintve. (Thumann 2006, p. 5.)

³³ Már a kezdetekkor is világosan kitűnt, hogy egy fontos szereplő, Ukrajna kimaradt a párbeszédéből. Nem véletlenül, ukrán szakértők hívják föl erre leginkább a figyelmet. (Dodonov 2003, p. 257.) Azonban arra is utalnak, hogy Ukrajna hiányát maga Viktor Hrisztyenko, az orosz partner vezető embere tette szóvá az egyik brüsszeli találkozón.

tékonyág növelése, mind olyan közös cél, amelyekkel nem volt nehéz Moszkvának sem azonosulnia. Nem jelentett különösebb nehézséget az uniós környezeti szempontok – a szén-dioxid-kibocsátás visszaszorítása – elvi elfogadása sem. Ugyanakkor egyelőre mégsem kellett elfogadni az energiacharta számukra nézve kedvezőtlen, harmadik felekre vonatkozó, általában a liberalizációt elősegítő kitételeit, bár az Európai Unió továbbra is szorgalmazta a charta orosz ratifikálását. Csábító volt ezen kívül az energiadiálógus igen széles problémaköre is, amelyből ezúttal már nem hiányzott a Moszkva szempontjából kiemelt jelentőségű nukleáris tematika sem. Az energiadiálógus ugyanakkor számos, az ekkor már belátható közelségbe kerülő, a uniós bővüléssel kapcsolatos orosz aggály orvoslására kínált elméleti lehetőséget.

2.2. Fontosabb problémakörök, konkrét célok

Az energiadiálógus konkrét célja az energiaszektort érintő, mindkét fél érdekét szolgáló valamennyi felmerülő kérdés megvitatása, az energiatakarékosság terén való együttműködéstől a közös termelési és szállítási projektek megvalósításán és a befektetési lehetőségek kiaknázásán át a vásárló és eladó országok közötti kapcsolatok kialakításáig. Az energiadiálógus keretein belül létre jöttek azok a fórumok, amelyek mindezt lehetővé teszik, azaz a rendszeres szakértői találkozók, a magas szintű politikai eszmecserek. A dialógus keretében négy tematikus csoportot alakítottak ki.³⁴ A partnerség legfőbb „felelősei”, már a kezdetektől, Francois Lamoureux energetikai főigazgató az EU oldalán, orosz oldalon pedig Viktor Hrisztyenko miniszterelnök-helyettes. Az egyik legnagyobb gyakorlati eredménynek

³⁴ 1. Energetikai stratégiák és mérlegek. 2. Beruházások. 3. Technológiatranszfer és energetikai infrastruktúra. 4. Energiahatékonysági és környezetvédelmi kérdések.

tekinthető mindazon a témában folytatott kerekasztal-összejövetelek sora, amelyek egy asztal köré ültették az EU és Oroszország energetikai szakembereit, hivatalnokait és iparági képviselőit, köztük a legjelentősebb nagyvállalatok vezetőit.³⁵

Az energetikai párbeszéd közös, mindkét fél által elfogadott kiinduló dokumentumaként a 2001 szeptemberében írt Synthesis Report tekinthető. Ez valójában egy közös, uniós és orosz érdekeket egy kalapba gyűjtő kívánságlista. Ezt eleinte féléves, később éves sűrűséggel elfogadott *progress reportok* (helyzetjelentések) követték. Ezekben a rövid elemzésekben foglalják össze az adott időszak alatt elért eredményeket, illetve jelölik ki a továbblépés irányait. Fontos hangsúlyozni, hogy ezekbe a jelentésekbe csak a mindkét fél által elfogadott állítások, célkitűzések kerülhetnek bele. A jelentéseket olvasóban mégis az a benyomás támad, hogy azokat elsősorban uniós szakemberek és hivatalnokok foglalmazták, azaz különösen kezdetben, az uniós fél volt az aktív, a kezdeményező, míg az orosz partner inkább passzívan vett részt azok formálásában, illetve csak a számára elsődleges fontosságú kitételek beemelésére koncentrált. Az első néhány ilyen *progress report* ezért inkább uniós megközelítéseket, értékeket (pl. a környezet védelmét) és érdekeket tartalmaz, ezeket tűzdeli meg néhány orosz aggálllyal vagy érdekekkel.

Érdekesség, hogy míg az európai befektetések oroszországi növelése végigkísért valamennyi dokumentumon, az ellenkező irányú tőkemozgásokról, azok esetleges ösztönzéséről, nevezetesen az orosz vállalatok európai befektetéseiről csak a legutóbbi években készült jelentésekben esik elvétve szó, noha ez a folyamat már jóval korábban megindult, és az európai energetikai szektorra nézve – különösen a bővülés tükrében – nem kis kihívást jelent. A kölcsönös jelző a befektetésekkel kapcsolatban először a 2003-as *reportban* jelenik meg. A 2004-es jelentés azonban már a kölcsönös befektetések ösztönzéséről mint az egyik legfőbb célkitűzésről beszél. Az időrendben utolsó, a 2005 októberében készült dokumentumban pedig először fogalmazódik meg az orosz befektetésekkel szembeni különböző akadályok megléte miatti orosz aggály. Valószínűsíthető, hogy erre a – minden bizonnyal orosz kérésre bekerült – kitételre már az újonnan csatlakozott országokban megélt orosz tapasztalatok okán került sor.

A továbbiakban a dialógus legfőbb célterületeit és az azokban elért eredményeket vesszük sorra, kezdve az Oroszország szempontjából kiemelt problémakörökkel, folytatva az egyértelműen vagy jobbára uniós érdekeltség alá eső kérdésekkel, majd befejezve a mindkét félhez rendelhető vagy kifejezetten közös érdekeltségű cél- és tevékenységi területekkel.³⁶ Természetes módon az ilyen jellegű csoportosítás nem lehet egyértelmű, és számos szubjektív elemet tartalmaz.

A továbbiakban a dialógus legfőbb célterületeit és az azokban elért eredményeket vesszük sorra, kezdve az Oroszország szempontjából kiemelt problémakörökkel, folytatva az egyértelműen vagy jobbára uniós érdekeltség alá eső kérdésekkel, majd befejezve a mindkét félhez rendelhető vagy kifejezetten közös érdekeltségű cél- és tevékenységi területekkel.³⁶ Természetes módon az ilyen jellegű csoportosítás nem lehet egyértelmű, és számos szubjektív elemet tartalmaz.

2.3. A jobbára orosz érdekek alá eső célterületek

Az energiadialógus Oroszországot leginkább izgató problémái szorosan összefüggnek az Európai Unió 2004-es kibővülésével, illetve a közeljövőben várható újabb csatlakozásokkal. Valójában 2000-ben, az energiadialógus megkezdésekor ezek a problémák már teljes mértékben

³⁵ 2003 októberében ilyen kerekasztal beszélgetésre került például sor a két partner energiastratégiajáról. 2005 júniusában a négy tematikus csoport munkájához kapcsolódó széles körű eszmecsere zajlott több mint száz európai és orosz közigazgatási, illetve vállalati szakértő részvételével. Hasonlóképpen kiemelt hasznosságúak az EU–Oroszország Ipari Vállalkozói Kerekasztal (EU–Russia Industrial Round Table) évente egy-két alkalommal megrendezett találkozói, ahol az energetikai együttműködés rendszeresen a legfontosabb napirendi pontok között szerepel. Az első energiakérdéseknek szentelt Állandó Partnerségi Tanács összehívására pedig 2005 októberében került sor.

³⁶ Az alábbiakban felsorolt problémakörök részben egyeznek az EU energiadialógussal foglalkozó honlapján (<http://europe.eu.int/comm/energy/russia/issues>) „Issues being addressed” néven felsorolt témakörökkel.

előre láthatóak voltak, így a kezdetektől szerepeltek a párbeszéd napirendjén – természetesen az orosz fél kezdeményezésére.

2.3.1. Az egy forrásból származó szénhidrogén-szállításokra vonatkozó uniós „plafon” cáfolata

Orosz részről már évekkel az unió tervezett kibővülése előtt megfogalmazódott az az aggály, hogy az EU-ban (vagy egyes tagállamaiban) – például a nukleáris fűtőelemekhez hasonló módon – maximálják az egy forrásból behozható szénhidrogének arányát. Ennek a plafonnak a nagyságát 30 százalékosnak vélték. Noha konkrét, erre vonatkozó uniós jogszabályt, direktívát nem tudtak megnevezni, ez a félelem olyan mélyen élt Moszkvában, hogy azt 2002. áprilisi németországi útja során Vlagyimir Putyin elnök nyilvánosan is megfogalmazta. Részben az energiadiálógus keretein belül került sor az aggály hivatalos megválaszolására, amely szerint ilyen korlátozó rendelkezés nem létezik (bár az unió vonatkozó dokumentumai valóban szorgalmazzák az energia beszerzési forrásainak és szállítási útvonalainak diverzifikálását).³⁷

Megjegyzendő azonban, hogy az orosz aggály nem teljesen alaptalan, mert amennyiben a diverzifikációs célt komolyan veszik Brüsszelben, nem zárható ki, hogy a jövőben (legalábbis indirekt módon) ilyen törekvések jussanak érvényre.³⁸ Különösen megerősíti ennek valószínűségét a 2005–2006 téli orosz (ukrán) gázszállítási

tások zűrés ügye. Ráadásul a földgáz kapcsán nemcsak arról van szó, hogy Oroszország részaránya egyes tagországok fogyasztásában vagy külső beszerzésében (de az unió egészét tekintve is) igen magas, hanem arról is, hogy ezek az orosz szállítások gyakorlatilag egy vállaltól származnak. A Gazprom monopolhelyzete az, ami az unió egyes tagállamai számára nemkívánatos lehet.

Látszólag ez a kérdés a dialóguson belül az egyik legkönnyebben elintézhető és megválaszolható probléma, hiszen a vélt és félt jogszabály nem létezik. Az első ránézésre talán kissé nevetségesnek tűnő orosz felvetés azonban valós problémára hívja fel a figyelmet. Valójában a Brüsszel által tervezett gázpiaci liberalizáció is felveti a jelenlegi monopolhelyzetből fakadó problémákat.³⁹

2.3.2. A hosszú távú gázszerződések kérdése (beleértve a területi klauszulát)

Az orosz gázszállító cég, a Gazprom bevett gyakorlata a partnerekkel való hosszú távú szerződések kötése.⁴⁰ Ezek a szerződések valójában egyáltalán nem rendkívüliek. A gáziparon belül többek között egyetértés alakult ki – vevők és szállítók között is – arra nézve, hogy a hosszú távú szerződésekre az iparági beruházási szükségletek hatalmas összegei miatt van szükség. Ezek a hosszú távú *take or pay* típusú szerződések ugyanis valójában lehetővé teszik a hatalmas infrastrukturális és egyéb beruházási projektek kockázatainak vevő és szállító közötti megosztását. A problémát az EU–Oroszország energetikai párbeszédben egyrészt az okozza, hogy a hosszú távú vevői kötelezettségvállalás nem igazán áll összhangban az unió tervezett gázpiaci liberalizációjával, amelyen belül többek között

³⁷ A 30%-os küszöb számos orosz elemző munkájában, de nyugati tanulmányokban is felbukkan. Ez utóbbira példa Heinrich (2005) munkája. Havlik és Astrov is uniós stratégiai célkitűzésként említi a fenti küszöböt. (Havlik–Astrov, 2004)

³⁸ Ebben a kérdésben ugyanakkor mindeztől erőteljesen szóródtak a tagállami vélemények. Egyesek éppen az orosz szállítások és orosz súly növelésére tettek lépéseket (pl. Németország), míg mások, ahol az orosz monopolhelyzet egyébként valóban igen erőteljes volt (pl. Lengyelország), annak visszaszorítását szeretnék épp Brüsszel segítségével elérni. (Gromadzki, 2002)

³⁹ Balmaceda, 2002

⁴⁰ A Gazprom és nyugati partnerei között már a 70-es évektől kezdve ilyen típusú szerződések kötettek. (Gubajdullan–Kampaner, 2006, p. 88.)

eredetileg az olajéhoz hasonló prompt gázpiacok létrehozását is tervezték.⁴¹

Még nagyobb, valójában elfogadhatatlan problémát jelentenek az unió számára ezen hosszú távú szerződések gyakorta használt ún. területi klauzulái, amelyek tiltják az adott ország által orosz forrásból vásárolt gáz harmadik feleknek való továbbadását, még olyan esetekben is, amikor valójában az érintett vásárló országban fölöslegesen képződne.⁴² A harmadik feleknek történő további eladás Gazprom általi tiltása szöges ellentétben áll az Európai Unió egységes piaci elveivel.

A hosszú távú gázszerződések kérdése egészen a 2003-as jelentésig mindig külön kiemelten kezelt probléma, amely valójában a 2004-es bővülés kapcsán a bővülés hatásairól folytatott kétoldalú tárgyalásokon rendeződött (bár talán szintén nem végleges és az orosz felet teljesen megnyugtatóan) tipikusan kompromisszumos módon. Az energiadiálógus jelentései ugyanis arról tanúskodnak, hogy Brüsszel elfogadta az orosz partner érvelését a hosszú távú szerződések szükségességével, fenntartásával kapcsolatban,⁴³ ugyanakkor nem enged, nem tud engedni az unió belső fejlődésében meghatározó szerepet játszó egységes piaccal kapcsolatos, már meglévő uniósi jogi szabályozást sértő terü-

leti klauzula kérdésében.⁴⁴ Ez utóbbi szellemében került sor például az olasz ENI és a Gazprom közötti szerződés vonatkozó részének Brüsszel által is elfogadható rendezésére vagy a holland Gasunie és a Gazprom között kötött szerződés átvizsgálására. Egy osztrák és egy német szerződés felülvizsgálata is folyamatban volt a területi tiltó záradék megszüntetésének céljával.⁴⁵ E folyamat azonban rendkívül lassú és nehézkes.

2.3.4. A nukleáris anyagok kereskedelmének szabályozása és a nukleáris együttműködés

A nukleáris anyagokkal való kereskedelem az Oroszország szempontjából leglényesebb, energiadiálógusba vitt kérdések közül az, amelyekben a legkisebb eredményt sikerült elérni. A problémát itt is az jelenti, hogy a szocialista múltból hozott „örökség”, a közép-kelet-európai országok atomerőműveinek szinte kizárólagosan orosz nukleáris fűtőelemekkel való ellátása érvényben lévő uniósi joganyaggal ütközik.⁴⁶ Ezen a téren a leglassúbb az előrehaladás, a nukleáris kereskedelemre vonatkozó egyezmény megkötése már hosszú évek óta várat magára.⁴⁷ Nem véletlenül, hiszen ebben a kérdésben nyílt ellentét és ellenérdekeltség alakult ki: Brüsszel az EURATOM uránium beszerzésére vonatkozó diverzifikációs előírására hivatkozik,

⁴¹ Kérdéses ugyanakkor ennek megvalósíthatósága. Számos energetikai szakértő ezt kétségbe vonja a gáz mint áru sajátos tulajdonságai miatt. (Pl. Varró László előadása 2006 februárjában, Deák, 2005.)

⁴² Az orosz tiltás mögött a jól ismert Gazprom-gyakorlat húzódik meg: különböző országbeli partnereiknek – leginkább politikai motivációk mentén – más-más áron kínálják a gázt.

⁴³ „Mind az Európai Unió, mind Oroszország úgy véli, hogy ezek a szerződések a jövőben is szükségesek. A bizottság világossá tette, hogy a hosszú távú *take or pay* gázszerződések nélkülözhetetlenek”. (Second Progress Report, p. 2.) „A felek megjegyzik, hogy a hosszú távú *take or pay* exportszerződések fontos szerepet játszottak, és a jövőben is ilyen szerepet játszanak az EU-piacokra történő orosz gázszállításokban. Az orosz partner úgy véli, hogy az EU elkövetkező bővülése nem érintheti a meglévő hosszú távú szerződéseket, és nem módosíthatja kedvezőtlenebbé a szállítások feltételeit.” (Fourth Progress Report, p. 3.)

⁴⁴ A harmadik jelentés megfogalmazza, hogy az EU belső gázpiaccal kapcsolatos joganyaga lehetővé teszi a hosszú távú szerződések fennmaradását a jövőben, ugyanakkor „minden hosszú távú szerződésnek a közösségi joganyaggal összhangban kell állnia” (p. 2.)

⁴⁵ http://europe.eu.int/comm/energy/russia/issues/gas_en.htm (Letöltve 2006. január 5.)

⁴⁶ Egy 1994-es tagállamok által hozott döntés alapján Oroszország részesedése nem haladhatja meg az EU uránium piacán a 20%-ot. (Barysh, p. 36.) A problémát már a szintén 1994-ben fogalmazott PCA 22. cikkelye is külön említi, rendezést sürgetve.

⁴⁷ „Elismerjük, hogy az elmúlt évtized során a nukleáris anyagokkal való kereskedelem az EU és Oroszország közötti kényes kérdés volt.” (Second Progress Report, p. 6.)

míg Moszkva szerint ez a mennyiségi korlátozás rá nézve diszkriminatív, ráadásul érvényben lévő kormányközi és hosszú távú szerződéseit sértő. Az orosz álláspont szerint a nukleáris anyagokra is az uniós kereskedelem általános feltételeinek kellene érvényesülnie. Brüsszel kompromisszum-készséget mutat a kérdésben és az EURATOM-szabályozás – új körülményeket, például a bővítéssel néhány új tagországban előálló új helyzetet is figyelembe vevő – felülvizsgálatát, „kölcsonösen elfogadható megoldás” keresését vállalta. Kezdetben Moszkva partnere ebben a kérdésben az EURATOM-ügynökség volt, a későbbiekben azonban az uniós tagállamok az Európai Bizottságot ruházták fel a kérdés Oroszországgal való megvitatásának jogával. A konkrét tárgyalások 2004 elején kezdődtek el, egyelőre megnyugtató eredmény nélkül. A bizottság az első egyezménytervezetet 2004. május 17-én adta át az orosz félnek tanulmányozásra, a 2005. októberi *report* azonban még mindig csak sürgeti a megállapodást. Ez a kérdés egyébként szinte valamennyi Oroszország–EU csúcson napirenden van; valamennyi *Progress Report* is következetesen említi – nyilvánvalóan orosz kezdeményezésre.

A problémát tovább bonyolította, hogy a diverzifikáció a közép-kelet-európai atomerőművek beszerzéseiben hosszú ideig csak elméleti lehetőségként állt fenn. Valójában csak Oroszországban állítottak elő számukra alkalmas fűtőelemeket. Újabban ez a kérdés annyiban megoldódott, hogy ma már Nagy-Britanniában is gyártanak számukra megfelelő fűtőelemeket, azonban az orosz ajánlat kedvezőbb.⁴⁸

A nukleáris biztonság és nukleáris kutatási együttműködés kérdésében ugyanakkor sikerült látványosan is előrelépni. Ezen a területen 2002 áprilisában külön megál-

lapodás lépett érvénybe. Ezt a fajta együttműködést a Közös Gazdasági Térséghez kapcsolódó *Road Map* is szorgalmazza.

2.3.5. Az orosz energiahatékonyság javítása uniós tapasztalatátadás-sal, technikai segítségnyújtással

A belső energiahatékonyság javítása az orosz energiastratégia kiemelt célkitűzései közé tartozik. Ezen a téren az EU lényeges lépéselőnyben van; bőven van tér tapasztalatátadásra, technikai segítségnyújtásra. Ennek kihasználása nyilvánvalóan egyoldalú orosz érdek a kétoldalú kapcsolatrendszeren belül, ha eltekintünk az uniós globális környezeti felelősségérzetétől és ilyen irányú egyoldalú kötelezettségvállalásaitól.

Ez egyébként a következő olyan célkitűzés és közös feladategyüttes, ahol nemcsak hangzatosak, hanem kézzel foghatóak is az elért eredmények. Uniós támogatással, tapasztalatátadással ugyanis több konkrét energiahatékonyságot növelő projekt kezdődött meg Oroszország különböző régióiban. Elsőként már 2001 szeptemberében megneveztek két különböző éghajlati adottságokkal rendelkező területet, az Arhangelszkit és az Asztrahányit, ahol uniós vezetéssel és uniós ún. *multisource* finanszírozással energiatakarékosági projektet indítottak meg a TACIS-programhoz kapcsolódva. Az utóbbi régióban például már az előzetes tanulmányok rávilágítottak, hogy a háztartási fűtési rendszerek átállítása a drágán, messziről szállított szénről és olajról a helyben rendelkezésre álló – ipari, faipari és papíripari – biomasszára már három éven belül megtérülő beruházással megvalósítható. Arhangelszkben az energiahatékonyság lényeges javítását részben a korábban elvesztegetett forró víznek a fűtési rendszerbe való kapcsolásával lehet elérni, részben pedig kisebb egyéb beruházásokkal.

Hamarosan felvetődött egy hasonló jellegű projekt megvalósítása az EU–Oroszország párbeszéd középpontjában álló

⁴⁸ Kaderják Péter (Budapesti Corvinus Egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont): A magyar energiapolitika rendszerváltás utáni orosz dimenziója c. előadása, Károli Gáspár Református Egyetem „A FÁK-államok és Európa energiakapcsolatai” c. konferencia, Budapest. 2006. február 10.

Kalinyingrád területen is.⁴⁹ Itt mintegy 35-40 százalékos energiamegtakarítási lehetőséget prognosztizáltak az uniós szakemberek.

A tapasztalatátadás szerves része lehet természetesen mindaz a jogi jellegű tapasztalat, jogi kezdeményezés, amelyekhez például a stratégiai dokumentum, a Green Paper célkitűzéseinek megvalósítása vezetett az unióban, többek között az építkezések, épületfelújítások terén. A fentiekről, valamint a megújuló energia témakörében szakmai találkozókra, kerekasztal-beszélgetésekre is sor került az EU – Orosz Energia Technológia Központ szervezésében. A későbbiekben uniós felvetésre – a környezet megóvásának indíttatásával, a CO₂-kibocsátás csökkentésének céljával – új területtel egészült ki az energiatakarékosági együttműködés, a közlekedésszállítási ágazattal. Az ötödik jelentés felveti Oroszország részvételi lehetőségét az uniós idevágó kutatási keretprogramjaiban is.⁵⁰ Hasonlóképpen elképzelés született az energiatakarékosági projektekhez kapcsolódó beruházási vagy garanciaalap létrehozásának elvi lehetőségéről is.

2.4. A többnyire uniós érdekelttség alá eső, illetve az uniós értékeket tükröző célterületek

Az uniós érdekek alá sorolt kérdések jelentős része az európai energiaellátás biztonsági kérdéseivel függ össze. Az energiabiztonság a párbeszédben legalább négy vetületet jelent az uniós számára: a források, készletek mennyiségi elégségességét; a kitermelő és szállító fizikai infrastruktúra megbízható színvonalát; a partner megbízhatóságát; valamint az árak biztonságát.

2.4.1. A befektetési klíma javítása: az orosz kitermeléssel és szállítással kapcsolatos jogi szabályozás erősítése

Az energiadialógus megkezdésekor az Európai Uniót vezérlő egyik legfontosabb cél volt az uniós befektetői jelenlet erősítése az orosz piacon, és ennek feltételeként a szabályozói környezet már rövid távon is eredményekkel kecsegtető javítása. Az energiadialógus ehhez megfelelő kereteket is teremtett. Brüsszel elsősorban két irányban kívánt előrelépni: egyrészt a befektetői jelenlet formáit szabályozó háttér javításával (pl. a termékmegosztási egyezmények jogi feltételeinek tisztázásával, illetve a vonatkozó jogszabályok kedvezőbbé, áttekinthetőbbé és befejezetté tételével), másrészt a befektetők korábbi távolmaradásában kulcsszerepet játszó energetikai szállítóhálózathoz való diszkriminációmentes hozzáférés biztosításával. Ez utóbbi terén valójában nem sok változás következett be, mint ahogy nem került sor az energiacharta orosz ratifikálására sem.

Hosszabb távon a szabályozás terén való együttműködéstől az olyan befektetési formák oroszországi megerősödését is várták, mint amilyen a közös vállalati forma vagy a koncesszió. Szabályozási kérdésként definiálták az orosz belső energiaárak alakításának kérdését is, hangsúlyozva, hogy azoknak fedezetet kell nyújtaniuk a működtetési és beruházási költségekre is. Az ún. kettős energiaárak kérdése végül is a kétoldalú WTO-tárgyalásokon zárult le: a 2004. májusi megállapodásban Oroszország vállalta, hogy fokozatosan növelni fogja a belső energiaárakat.

Az alábbiakban felsorolt problémák a dialógus kezdetén valamennyi közös jelentésben következetesen és hiánytalanul szerepeltek, jelezve az uniós azon valóságát. A későbbiekben – különösen a közös gazdasági térség elképzelésében megfogalmazottakkal összefüggésben – előtérbe került az ún. jogi és szabályozói köze-

⁴⁹ Second Progress Report, p. 4.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 4.

ledés, a technikai normák és szabványok konvergenciájának ügye. Nyilvánvalóan ezzel is összefüggésben hívták meg Moszkvát a villamos energetikai és gázpiaci szabályozás uniós fórumaira, a „firenzei fórumra” és a „madridi fórumra”. Ugyanakkor a meghirdetett jogharmonizációban általában is, szektorspecifikus tényezőktől függetlenül, komoly problémát jelent a közeledés egyoldalú volta: a tagságra nem pályázó Oroszországnak valójában csak korlátozott érdekeltsége van a jogharmonizációs folyamatban, éppen annyira, amennyi szállítói pozícióinak megtartásához, erősítéséhez vezet.

Ez a kérdéskör az unió számára egyrészt a kitermelésben végrehajtandó befektetések növelése révén a készletek mennyiségi oldalról való biztosítását jelenti, másrészt a szabályozói közeg javítása révén a partner megbízhatóságát is emeli.

2.4.2. Az energiabiztonság kérdései: előtérben a szállítási hálózat biztonságos működése⁵¹

Brüsszel oldaláról a dialógus megkezdését kiváltó alapvető indíték az uniós energiaellátás biztonságának növelése volt. A biztonság lényeges eleme a szállító infrastruktúra fizikai minősége. „A szállítói hálózatok állapotának átfogó és folyamatos értékelése életbevágóan fontos az energiaellátás biztonságának biztosítása szempontjából. Ebben az összefüggésben, ahol és amikor a felek szükségesnek tartják, az EU kész segídekezni az orosz áteresztő rendszer értékelésében.”⁵²

Az orosz szénhidrogén szállítások biztonsága körüli egyik legfőbb bizonytalansági tényezőt magának az orosz szállítási infrastruktúrának a gyengeségei, kapacitá-

si és még inkább karbantartási problémái jelentik mind a mai napig. A vezetérendszer leromlott állapotával összefüggő esetleges gáz- és olajszivárgások ugyanakkor súlyosan veszélyeztetik a környezetet is. Az unió részéről számos kezdeményezés érthető módon ezek kiküszöbölését célozza. A kérdés olyan súlyú, hogy erre a kiértékelő munkára és a szükséges beruházási összegek felbecsülésére anyagilag is kész áldozni, mégpedig a TACIS-keretből.⁵³ A már 2002-re konkrétan is megfogalmazott uniós elképzelés egy az egész kelet-európai, közép-ázsiai és kaukázusi térségre kiterjedő olaj- és gázhálózatot (vezetékek+tankerek) figyelő, „balesetmegelőző” *monitoring*rendszer közös kialakítása a meglévő orosz GLONASS és a még csak tervezett uniós GALILEO műholdas rendszerek összekapcsolásának segítségével. A kérdéstről kormányközi megállapodást készítenek elő a felek az energiadialógus keretein belül.

Szintén az ellátási biztonság javulását várja Brüsszel az olajpiaci fejleményekkel, árkilengésekkel kapcsolatos párbeszéd, információáramlás megkezdésétől. Ezen belül az olajpiaci stabilitás szempontjából vetette fel a tartalékok szerepének közös vizsgálatát.

A dialógus kezdetén írt összegző jelleghű *Synthesis Report* még külön pontban tesz említést a felek közötti gyors válságkezelői eljárás kidolgozásának szükségességéről. A későbbiekben ez a feladat önállóan már nem szerepel a közös célkitűzések között.

⁵¹ Az energiabiztonságnak alapvetően négy tényezőjét különíthetjük el: (1) árbiztonság; (2) források, készletek elégségsége; (3) a partner megbízhatósága; (4) a fizikai infrastruktúra megbízhatósága. Az energiakapcsolatokban természetesen mind a négy elem jelentősége kiemelkedik. Közülük itt a 4. elemmel foglalkozunk.

⁵² Synthesis Report, p. 4.

⁵³ Tízmillió eurót irányoztak elő a 2003-as TACIS-keretből a szénhidrogénsektorra vonatkozóan. (Third Progress Report, p. 3.) 2004-ben hasonló célokra 3 millió euró állt rendelkezésre szintén TACIS-forrásból. A feltérképező munkát követően a szükséges konkrét beruházások, terveik szerint, már a magánszféra, illetve a nemzetközi pénzügyi szervezetek bevonásával valósulnak meg.

2.4.3. Az euró használata a kölcsönös energiaszállítások elszámolásánál

Az Európai Unió szempontjából lényeges kérdések közül ez az egyetlen, amelynek megvitatása a dialógus keretein belül – úgy tűnik – elhalt. A 2001-es *report* a kölcsönös függésre és komplementaritásra, valamint konkrétan a jelentőségében kiemelkedő orosz energiaszállításokra hivatkozva még fölveti az euró használatának lehetőségét a kétoldalú energetikai elszámolásokban. A későbbiekben ez a pont azonban már többnyire kimarad a jelentésekből, vélhetően az orosz partner vonakodása következtében.⁵⁴ Egyedül a negyedik jelentésben kerül újra elő egy rövid bekezdés erejéig, amely azt nyugtázza, hogy a kérdés valójában az érintett üzleti körök kompetenciájába tartozik. Ugyanakkor az euróra történő átállás világosan jelezhetné a felek energetikai együttműködésének mélyülését.⁵⁵

Az euróra való áttérés az unió számára az árak terén megnyilvánuló biztonsághoz vezető egyik lépcsőfok is lehetne. Az árak biztonságát, előre tervezhetőségét segíti továbbá a rendszeres információcserre is.

⁵⁴ Valójában a kérdést – az energetikánál szélesebb értelmezésben is – orosz oldalon komolyan fontolgatták. Erre utal, hogy neves orosz kutatók foglalkoztak a probléma elméleti feltételeivel. (Pl. Olga Butolina az *Euro in the World and in Russia* c. előadása az ICEG és a Világgazdasági Kutatásokért Alapítvány közös rendezésű konferencián.) A kérdés felmerülésének komolyságát támasztja alá az a tény is, hogy Wim Duisenberg, az Európai Központi Bank volt elnöke is nyilatkozott a témában, értelmes elképzelésként értékelve azt a lehetőséget, hogy Oroszország az olajexportban a dollárelszámolásról térjen át az euróra. (MTI hírek, 2003. október 14.)

⁵⁵ Fourth Progress Report, p. 2.

2.4.4. A nem kereskedelmi jellegű oroszországi kockázat csökkentésének intézményi lehetőségei. Garanciaalap létrehozása

Eredetileg az ún. közös érdekeltég alá eső kiemelt projektek⁵⁶ könnyebb megvalósíthatósága érdekében javasolták az ezek elősegítésével megbízott független szakemberek egy olyan speciális Beruházási Garancia Tröszt/Alap – vagy más hasonló funkciójú intézmény – létrehozását, amely az érintett nemzetközi pénzügyi szervezetek, regionális bankok, exporthitelügynökségek, valamint a magánszféra biztosítóinak és befektetőinek bevonásával csökkentené a projektek „nem kereskedelmi” jellegű kockázatait. A finanszírozásban, de a működtetésben sem venne részt az Európai Bizottság, az egyértelműen a magánszféra részvétele nyomán jönné létre. A garanciaalap valójában mindazon kompenzációs jellegű kifizetések realizálódását segítené elő, amelyek a felmerülő vitát követő döntőbírói ítékezés után jogosnak bizonyulnak. Egy ilyen alap megteremtése nyilvánvalóan az uniós partner érdeke. Lényege éppen azon speciális oroszországi kockázatok kiküszöbölése, szigorúan a kiemelt közös érdekeltégű projekteken résztvevő uniós cégekre vonatkozóan, amelyek miatt a külföldi befektetők jelenléte általában is visszafogott az orosz piacon. Az elképzelés megvalósíthatóságáról szóló tanulmány elkészítésével az Európai Beruházási Alapot bízták meg, amely az EBRD szolgáltatásait, oroszországi jogi tapasztalatait, valamint az EIB közreműködését is igénybe veszi.⁵⁷

Ez a feladat szorosan összefügg az energiadialógus egyik legfontosabb eredeti általános céljával, nevezetesen az uniós cégek oroszországi energetikai befektetéseinek ösztönzési szándékával. Nem véletlen, hogy valamennyi jelentésben szerepel a

⁵⁶ Lásd később.

⁵⁷ http://europe.eu.int/comm/energy/russia/issues/risk_en.htm

kérdéskör. Bár az uniós célok között kétségkívül kiemelt jelentőségű, a megvalósítás itt is döcögve, lassan halad. A garanciamechanizmusról szóló első javaslattervezetet 2004 második felében kapta meg véleményezésre az orosz partner. Azóta sincs hír konkrét előrelépésről.

2.4.5. A kiotói egyezményhez kötődő együttműködés

Bár a kiotói egyezmény kérdésköre kifejezetten külön közös célterületként – a *Synthesis Report* kivételével – egyik jelentésben sem szerepel az energiadialógus napirendi pontjainak sorában, a tartalmi idetartozás, valamint a fentiekben elemzett dokumentumokban történő gyakori említések miatt érdemes itt tárgyalni ezt a problémát. Ez az EU számára egy különösen fontos potenciálisan „közös” terület, tekintettel arra, hogy az uniós értékrend szempontjából kulcsfontosságú nemzetközi egyezmény életbe léptetésének elvi lehetősége az Egyesült Államok elutasító magatartása folytán Oroszország kezébe került. A kérdésben Moszkva is sokáig kérte magát, végül az az energiadialóguson is túlmutató, az EU–Oroszország párbeszéd tágabb értelmezésében, más alkukhoz kötötten oldódott meg. Nyilvánvaló, hogy az orosz „igen” egy bonyolult kompromisszumkeresési folyamat részévé vált, amiben a bővülési, WTO-csatlakozási és egyéb uniós tematikák egyaránt szerepeltek.⁵⁸ Mindenesetre nem valószínű, hogy a globális környezeti problémák iránt kevésbé fogékony Oroszország egyik pillanatról a másikra az egyezmény elkötelezett hívévé vált volna – különösen nem az „igent” megelőző, komoly nemzetközi nemtetszést is kiváltó meglehetősen cinikus orosz vezetői nyilatkozatok tükrében.⁵⁹

⁵⁸ Oroszország eredetileg 2002-re vállalta az egyezmény ratifikálását. Illarionov ismert orosz közgazdász, elnöki tanácsadó azonban még 2003-ban is úgy nyilatkozott, hogy a ratifikációra nem fog sor kerülni. (Barysh, p. 35.)

⁵⁹ Ezek közül a legelhíresebb Putyin elnök ama nyilatkozata, mi szerint Oroszországnak – tekin-

A nehezen megszületett orosz ratifikáció azonban újabb – finanszírozási forrásokkal is felérő – lehetőségeket nyit meg az energetikai párbeszédben is a szennyezési jogok adásvétele, valamint például a tiszta széntechnológiák közös alkalmazásának, az ún. *joint implementation* kínálta lehetőségek kapcsán. Oroszországnak ugyanis – az EU-val ellentétben – nem kerül különösebb erőfeszítésébe az egyezményben tett vállalásainak teljesítése. Az Európai Unió már a *Synthesis Report*-ban szorgalmazta az együttesen megvalósítható projektek mennyiségi, mechanizmusbeli és pénzügyi feltételeinek megfogalmazását. Ezek a törekvések azonban a későbbiekben nem valósultak meg, nem utolsósorban az orosz ratifikáció elhúzódása következtében. A második jelentés is rámutat az érvénybe lépés utáni potenciális, együttesen kihasználható lehetőségekre.⁶⁰

2.4.6. A nukleáris biztonság erősítése

Az Európai Unió minden alkalmat megragad az oroszországi atomerőművek biztonságos működésével kapcsolatos aggályai megfogalmazására, de meglehetősen eredménytelenül. Természetesen a dialógus keretein belül felajánlotta az e téren szerzett tapasztalatait is orosz partnerének, amely azonban jól érzékelhetően nem kíván ilyen tárgyú bilaterális együttműködésbe bocsátkozni e fórumon belül. Orosz álláspont szerint ugyanis ez a kérdés elsősorban nemzeti hatáskörbe, az illetékes

---

tettel országa szélsőségesen zord klimatikus viszonyaira és erőteljes GDP-növelési szándékaira – valójában nem érdeke a globális felmelegedés folytatódásának megakadályozását célzó kiotói egyezmény érvénybe lépése.

⁶⁰ Egy, a CO₂-kibocsátás csökkenését eredményező energiahatékonysági vagy energiatakarékosági projekt esetén keletkező CO₂-kredit átruházható a befektetőre, például esetünkben az Európai Unióra. Ily módon tehát az EU segítsége már nem is olyan önzetlen. A kiotói egyezmény orosz ratifikálása valójában beemeli az uniós támogatással megvalósuló oroszországi energiatakarékosági, energiahatékonysági projekteket a harmadik csoportba, azaz a közös érdekű célterületek sorába. Erről azonban az elemzett dokumentumokban csak elvétve esik szó.

nemzeti szervek felügyelete alá tartozik, másodsorban pedig az orosz erőművek megfelelnek a nemzetközi előírásoknak is. Egyébként az érintett felügyelő intézmények saját rendszerük kialakításánál figyelembe veszik a nemzetközileg elfogadott normákat is.⁶¹ Feltehetően ez a távolságtartó magatartás magyarázza, hogy a kérdés miért nem került be a jelentésekben is állandóan napirenden szereplő közös célfeladatok közé. Mindössze a 2003-as negyedik jelentésben történik utalás az e téren való együttműködésre, nevezetesen a 2001-es EURATOM–Oroszország nukleáris biztonsági együttműködési megállapodásra. Az energiadiológuson belül azonban a nukleáris kooperáció ennél általánosabb, a nukleáris tematika egészét felöleli, ami az orosz fél számára jóval elfogadhatóbb.

2.5. Vegyes vagy közös érdekeket tükröző együttműködési területek

2.5.1. A közös érdekelttségű infrastrukturális projektek kijelölése

A közösen szorgalmazott infrastrukturális projekteken való uniós érdekeltséget az energiaellátás biztonságosságára való törekvés alapozza meg, s ezt a meglévő útvonalak, vezetékrendszerek számának bővítésével kívánják elősegíteni. Moszkva számára saját versenyhelyzetének megerősítését célzó terveinek Brüsszellel való elfogadtatása nyilvánvalóan előnyökkel járhat. Így van ez még akkor is – ahogy ezt a jelentések is hangsúlyozzák –, ha ezeknek a terveknek a kivitelezése, anyagi háttérének megteremtése már korántsem a két központ akaratán múlik, hanem sokkal inkább a vállalati és pénzügyi szervezetek érdekeltségén. A „közös érdekeltség”

címkéjének hasznáiban – elsősorban a nagy olaj- és gázszállítási projektek esetében – mindkét fél bízhat tehát. Az energiadiológus kiinduló helyzetét összegző *Synthesis Report*, a 2001. októberi csúcscon megfogalmazottaknak megfelelően, már kísérletet tesz ilyen projektek nevesítésére. Ide sorolja a tervezett észak-európai gázvezeték, a Belorusszián és Lengyelországon keresztülhaladó Jamal–Europe-gázvezeték, valamint a Stokhman mező fejlesztését. Az olaj tekintetében megemlíti a Druzsba és Adria-vezeték összekapcsolásának tervét, valamint az észak-kaspi olaj új és már meglévő útvonalainak, orosz vezetékrendszereinek fejlesztését, kiépítését, többek között a Burgas–Alexandroupolis-olajvezeték, amelyek lehetővé tennék az orosz olajszállítások növelését a régi és a kibővült EU-ba egyaránt. Gyakorlatilag ezek a kiemelt projektek mind a mai napig változatlanul megmaradtak.⁶² A leglátványosabb előrelépés az észak-európai gázvezeték ügyében történt. Itt a felek együttműködése gyümölcsöt hozott: létrejött az az orosz és uniós (elsősorban német) partnerek közötti kapcsolat, amely már a finanszírozási kérdéseket is taglaló konkrét szerződés-tervezet aláírásához is vezetett, megteremtve a megvalósulás legfontosabb előfeltételét.⁶³ A felek üdvözölték a Jamal–Europe-gázvezeték kapacitásnövelésének létrejöttét is. Ugyanakkor egy másik közös támogatást

⁶² Az észak-európai gázvezeték terve a későbbiekben bekerült a TEN (Trans-European Network) által kiemelten támogatott uniós fejlesztések közé is. Az Európai Unió érdeklődését fejezi ki az a tény is, hogy ko-finanszírozást vállalt a terv *feasibility study*-jának elkészítésében, különös tekintettel – nem meglepő módon – a projekt környezeti hatásaira. (Fourth Report, p. 4.) Az EU elkötelezettsége ezen projekt iránt néhány évvel később, a bővülés, valamint az Ukrajnával való kapcsolatok alakulása szempontjából problematikusává vált. Erről lásd később.

⁶³ Financial Times, 2005. szeptember 7. p. 2.. Vilemas (2001, p. 49.) a finn Fortum vállalatot is említi a terv 2001-es *feasibility study*-járól szóló egyezmény aláírójaként. A tervezett vezetékek egyébként Oroszország valamennyi régi, nagy uniós vásárlójához eljuttathatná az orosz gázt. A kelet-európai területeken csak tenger alatti hálózat lenne, ami eleve kizárja, hogy ezek az országok ezt a vezetéket használhassák.

⁶¹ Second Progress Report, p. 5.

élvező projekt elbukóban van: Horvátország – környezetvédelmi okokra hivatkozva – újabban nem támogatja a Barátság és Adria-kőolajvezetékek összekapcsolását, ami a terv megghiúsulását eredményezheti.⁶⁴

Az energiadialógus ezen a téren egy széles körű, minden érintett felet – állami képviselők, nemzetközi pénzügyi szervezetek, üzleti élet szereplői – bevonó együttműködési mechanizmus kiépítését szorgalmazza.⁶⁵ Valamennyi esetleges közös érdekeltégű projekttel kapcsolatos koordinációs tevékenységre egy-egy ún. *high-level teamet* jelöltek ki, amelyek feladata a technikai követelmények, a finanszírozási szükségletek és az időtávok kidolgozása, valamint a megvalósulás elősegítése. Ezek a szakértői csoportok megerősítették a korábban kiemelt projektek létjogosultságát, de a megvalósíthatóság növelése érdekében felvetették egy speciális kockázatkezelő garanciaalap létrehozásának szükségességét. A későbbiekben többször is említik a jelentések a közös érdekeltégű projektek listájának bővítési lehetőségét – elsősorban az olajvezeték-hálózat fejlesztése kapcsán⁶⁶ –, erre azonban a legutóbbi jelentés megfogalmazásáig nem került sor.

2.5.2. A villamosenergia-piacok összekapcsolása. A villamos energiával való kereskedelem

A villamos hálózatok összekapcsolásáról szóló elképzelést minden bizonnyal Moszkva vetette fel. Ugyanakkor abból kiindulva, hogy a hálózatok összekapcsolása elméletileg növeli az uniós árampiac biztonságát, a közös érdekeltégű projektek között tárgyaljuk. A negyedik jelentés a közös érdekek között említi továbbá az üzleti lehetőségek bővülését és a mindkét fél

számára jelentkező pozitív versenyhatásokat. Az erőteljesebb orosz érdekeltég teljesen nyilvánvaló.⁶⁷ Anatolij Csubajsz, az EESZ, az orosz villamos energetikai óriáscég vezetője fogalmazott úgy egy nemzetközi találkozón, hogy Oroszország nem szeretne a megváltozott politikai helyzetben egy újabb villamos energetikai vasfüggöny mögé kerülni.⁶⁸ Oroszország számára a hatalmas, integrált uniós energiapiacra való villamosenergia-export lehetősége érthető módon igen vonzó. Ezzel az unió is tisztában van.⁶⁹ Valószínűsíthető, hogy az orosz fél nyomására kerül bele a hálózatok összekapcsolásának kérdése valamennyi közös dokumentumba.

Mindazonáltal az EU oldaláról már a kezdetektől számos aggály, illetve feltétel fogalmazódik meg a tervvel kapcsolatban. Ezek alapvetően ahhoz a – tegyük hozzá nem alaptalan – európai hozzáálláshoz kapcsolódnak, miszerint Oroszországban a villamos energia ára nem költségtükröző, és termelése során a környezeti szempontok figyelembevétele meg sem közelíti az unióban előírt normák, szabályok szigorúsági szintjét. Ami a belső orosz energiaárakat illeti, azzal kapcsolatban általános orosz vélekedés, hogy „az alacsony energiaárak természetes előnye egy természeti kincsekben gazdag országnak”.⁷⁰ Visszatérő uniós szempont az orosz villamosenergia-termelésben is meghatározó szerepet játszó nukleáris erőművek biztonságosságának megkérdőjelezése. Magyarán tartanak az olcsón, de a környezetre nézve káros, vagy annak biztonságát egyenesen kockáztató módon előállított orosz energia európai importjától. További előfeltétel,

⁶⁷ Az elképzelést Barysh (2004) is egyértelműen orosz érdekeltégként jellemzi.

⁶⁸ Idézi Kaderják Péter, a Budapesti Corvinus Egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont vezetője „A magyar energiapolitika rendszerváltás utáni orosz dimenziója” c. előadásában „A FÁK államok és Európa energiakapcsolatai” c. konferencián (Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2006. február 10.)

⁶⁹ „Az EU energiapiaca a világ legnagyobb és leginkább integrált piacává válik. Oroszország megérdemli, hogy ehhez a piachoz hozzáférjen...” (Synthesis Report, p. 6.)

⁷⁰ Grigorjev–Chaplygina, p. 40.

⁶⁴ Az előzetes elképzelésről szóló 2002-es megállapodást még Horvátország is aláírta.

⁶⁵ Synthesis Report, p. 3.

⁶⁶ Az EU a megnőtt volumenű tengeri szállítások kockázatainak figyelembe vételével különösen szorgalmazza a vasúti szállítási útvonalak fejlesztését.

hogy a nyitásnak és annak mértékének kölcsönösnek kell lennie.⁷¹ Barysh konkrétan is megemlíti orosz versenyügyi problémákat, többek között azt a tényt, hogy az orosz energiaszolgáltató, az EESZ „un-fair” módon, támogatott áron kapja az erőműveinek szánt gázt a Gazpromtól.⁷² Ráadásul az EU szemével az orosz Gazprom monopolpozíciója sem illik bele a közös képbe. Ugyanakkor a 2004. májusi kétoldalú EU–Oroszország WTO-megegyezésben Brüsszel mégis feladta a Gazprom feldarabolására vonatkozó eredeti elképzeléseit. Az energetikai piacok „közelítésének” kérdése a későbbiekben természetesen a Közös Gazdasági Térség *road mapjének* keretei közé került.

Úgy tűnik azonban, hogy az orosz kiktartás ebben a kérdésben egyelőre nem sok gyümölcsöt termelt. Az összekapcsolást előkészítő vizsgálódásokkal – beleértve az érvényes és tervezett uniós és orosz piaci és környezeti szabályok egymásnak való megfelelését vagy eltéréseit – az UCTE-t⁷³ és a IPS/UPS-t⁷⁴ bízták meg. Elméletileg 2004 közepére kellett volna elkészülnie a kérdésre vonatkozó különjelentésnek, de csak 2005 januárjában kezdődött el a munka a hálózati összekapcsolás, orosz javaslatra, szinkronikus módú *feasibility study*ja elkészítésére, pedig a kérdés már több mint öt éve napirenden volt. Ennek finanszírozás a felek között egyenlő alapon történik. Az unió részéről a bizottság és az UCTE egyaránt hozzájárul a költségekhez, 75, illetve 25 százalékos megoszlásban.⁷⁵ Egyes szakértők határozottan állítják, hogy az Európai Unió és annak villamos energetikai szervezete, az UCTE valójában nem szeretné Oroszországot tagjai közé sorolni,⁷⁶ s az UCTE nem

kívánja hálózatát a posztszovjet térségre kiterjeszteni.⁷⁷ Az orosz cél ugyanis értelemszerűen a két rendszer, az uniós és a FÁK-on belül működő hálózat összekapcsolása. Mindenesetre 2002 márciusában egy, az energiadiálógus keretei között megrendezett konferencián sor került a kooperációs egyezmény aláírására a FÁK Elektromos Áram Tanácsa⁷⁸ és az EURELECTRIC⁷⁹ között. Egyértelmű uniós gesztusként értékelendő az a tény, hogy Oroszország képviseltetheti magát az uniós villamos energetikai szabályozói testületben, az ún. Firenzei Fórumon.

2.5.3. Technológiai együttműködés és a környezet védelme

Ez a terület mutatta fel talán a leglátványosabb, legkézzelfoghatóbb eredményeket. Ez nem véletlen, mert a tudományos jellegű együttműködés kényes politikai-gazdasági helyzetben is megvalósítható. Az EU részéről érkező kezdeményezés mindkét fél számára pozitívumokat kínál. Az unió számára legfőképpen azért, mert az uniós értékrendben kiemelt helyen szereplő környezeti, környezetvédelmi szempontok és az azokhoz kapcsolódó már kialakított konkrét technológiai eljárások átadását lehetővé teszi, ráadásul a tapasztalatátadás szép gesztus a partner felé. Orosz szempontból pedig azért kedvező, mert uniós forrásokból juthat olyan fejlesztésekhez vagy fejlesztési eljárásokhoz (pl. fűtőkorszerűsítési eljárásokhoz, tisztább szénégetési technológiákhoz, fejlettebb energiatermelő technológiákhoz, elsősorban az olajiparban), amelyek Oroszországban költségmegtakarítást eredményeznek, és a környezetet védik.

Az együttműködés gyakorlati gyümölcse az EU kezdeményezésére életre hívott, a hatodik keretprogramból támogatott,

⁷¹ Fifth Report, p. 5.

⁷² Barysh, 2004, p. 33.

⁷³ Union for the Co-ordination of Transmission of Electricity

⁷⁴ Unified Power System/Interconnected Power System (IPS/UPS)

⁷⁵ A fele-fele arányban való finanszírozás jól jelzi az erőteljes orosz érdekeltséget. Más esetekben jellemző az uniós költségvállalás.

⁷⁶ Kaderják Péter előadása. Lásd a 68. lábjegyzetet.

⁷⁷ Ennek egyik igen gyakorlati oka lehet, hogy jelenleg az EU fölös villamosenergia-kapacitásokkal rendelkezik.

⁷⁸ CIS Electric Power Council

⁷⁹ Union of the Electricity Industry

alapvetően uniós forrásokból finanszírozott EU–Orosz Energia Technológiai Központ, amelynek Moszkva adott otthont egy már meglévő nemzetközi tudományos-technológiai központhoz rendelve. A központ finanszírozását ugyan három évre előre vállalta Brüsszel, de a jelentések szerint az orosz hatóságokkal közös a projekt. 2005-ben, az első három év eltelte után, az EU a TACIS-forrásokból való anyagi támogatás lehetőségét vetette fel.

Az intézmény meglepően gyorsan létrejött; átadási ünnepségére 2002 novemberében került sor. Kettős irányítás – orosz és uniós – alatt működik, munkáját három szektorhoz kapcsolódóan végzi: szénhidrogének; szén és villamos energia; megújuló energia, energiatakarékosság és -hatékonyság. Fő feladata különböző energetikai tárgyú tréningek, találkozók szervezése és lebonyolítása, fejlett technológiák terjesztéséhez technikai segítség nyújtása, valamint a rájuk vonatkozó információ-áramlás elősegítése, továbbá az EU és Oroszország energetikai szereplői közötti kapcsolatépítés. A központ gyakorlati működése viszonylag hamar elkezdődött, és 2003 novemberében már több rendezvényt tudott maga mögött. Tevékenységi körében egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a közös érdekeltégű beruházások finanszírozási hátterének szervezési munkálatai, például az EBRD-vel vagy más nemzetközi pénzügyi szervezetekkel együttműködve.

A technológiai együttműködés releváns példái az ún. *clean coal* projektek. Ezek lényege célzottan a környezet kímélését szem előtt tartó uniós tapasztalatátadás. Jelentőségüket emeli az a tény, hogy Oroszországban – legalábbis a már bemutatott energiastratégia szerint – az elkövetkező években a széntermelésnek és a szénnek a villamos energia előállításban való felhasználásában jelentős, mintegy 75 százalékos növekedéssel számolnak. Jelenleg az Európai Unió ún. CARNOT-programjába illeszkedve négy orosz kooperációs program is „fut”. Valamennyi- nek az ún. tisztább széntechnológiai eljárások oroszországi – vagy egy konkrét

erőművi – bevezetésének előkészítése vagy terjesztése a célja.⁸⁰

2.5.4. A közös célterületeken elért és várható eredmények orosz szemmel, az orosz energiastratégia tükrében

Az energiadialógus eddigi eredményeit és célkitűzéseit érdemes összevetni az érvényben lévő, a korábbiakban már bemutatott orosz energiastratégia céljaival.

- 1) A legfontosabb eltérés épp az energiadialógus egyik alapvető céljával kapcsolatban ötlük szemünkbe. Az Európai Unió energiadialógushoz fűződő, az oroszországi uniós befektetések növekedésével számoló terveivel ellentétben orosz részről nem kívánják a külföldieket különösebben bevonni az energiaszektor finanszírozásába, legfeljebb – az energiadialógusban megfogalmazottakkal ellentétben – lazább formákban, például hitelezés révén. A koncessziós formát említi ugyan az orosz stratégia, azonban az unió által szorgalmazott közös vállalati formára egyetlen utalás sincsen, igaz annak elutasítására sem. Így ugyan elméletileg a vállalati finanszírozási módba beletartozhat a vegyesvállalati finanszírozás is, a gyakorlati tapasztalatok szerint azonban továbbra is érvényes az a megállapítás, hogy Oroszország valójában nem is tartja kívánatosnak a külföldi tőke erőteljesebb jelenlétét. Ahol említés történik a külföldi befektetőkről, ott is egyedül az amerikai tőkéről van szó. A külföldi tőke jelenlétét egyébként is azokban a szektorokban kívánják növelni, amelyek iránt eddig nem igazán mutatkozott érdeklődés.
- 2) Az orosz stratégia szerint Európa aránya az orosz szénhidrogén-kivitelben csökkenni fog. Elméletileg ez bekövetkezhet a szállított volumen növekedése mellett is. Európa jelentősége azon-

⁸⁰ http://europa.eu.int/comm/energy/russia/issues/coal_en.htm (Letöltve 2006. március 1.)

ban ebben az esetben is összességében csökkenő lesz Moszkva számára. (Az exportforrások 45-64 százalékos bővülésével számolnak.) Ez részben azzal a – nemzetközi elemzésekkel is összhangban lévő – orosz prognózissal kapcsolatos, hogy Európa növekedési üteme az elkövetkező évtizedekben a világátlag alatti lesz. Másrészt a dinamikus fejlődő vagy más szempontokból is perspektivikusnak tűnő piacok felé kívánják nyitni (Kína, USA, Japán, a csendes-óceáni térség stb.).⁸¹ Európa mindezzel együtt is a legjelentősebb partner marad, de korántsem az egyedüli jelentős súlyú. Barysh felhívja a figyelmet a két partner által az unióba irányuló jövőbeli orosz gázszállítások mennyiségi prognosztizálásában mutatkozó égbekiáltó különbségekre: 2020-ra vonatkozóan az EU éves szinten mintegy 300 milliárd köbméter orosz többletgázzal kalkulál, míg az orosz előirányzat mindössze 30 milliárd.⁸²

- 3) Tanulságos a gázfelhasználás során tett orosz prioritássorrend is. Míg Európában, különösen a földgáz tekintetében, az orosz szállítások jelentőségének növekedésével számolnak, és ezt célzó projektek vannak folyamatban, Moszkva az exportszállításokat a megfogalmazott négy prioritás között csak a negyedik helyen említi.⁸³
- 4) Az Európai Unió az energiadialógus keretei között is szorgalmazza az orosz energetikában a piaci viszonyok megteremtését. Ez a célkitűzés elméletileg egybevágh az orosz szándékokkal, az

időtávokban azonban vélhetően már markánsak az eltérések. A kérdés középpontjában az energiaárak állnak. Oroszországban is számottevő belső energiaár-emelkedéssel számolnak, ezt azonban – elsősorban szociális és egyéb iparági okokra hivatkozva – fokozatosan kívánják véghezvinni.⁸⁴ A magasabb árak ugyanakkor a későbbiekben az energiatakarékossági, energiahatékonysági orosz célokhoz vezető eszközök is egyben. Az energiadialógusban tett orosz „engedmény” tehát valójában nemzeti elképzelésüknek is megfelelő terv.

- 5) Bár az energiadialógusban kifejezetten ez nem került megfogalmazásra, az orosz GAZPROM monopolhelyzetének csökkentése nyilvánvalóan uniós érdek, kívánalom is. Az orosz stratégia kínál némi esélyt ebben az irányban, a kisebb mezőkhöz kötődő ún. független termelők súlyának növekedésével számolva, mindez azonban nem fog igazán jelentős változásokat eredményezni az orosz gáztermelői struktúrában.
- 6) A kiotói egyezmény betartása egyelőre valójában nem jelent gondot az orosz félnek a stratégia szerint. Úgy tűnik, a korábbi vonakodás inkább a nagyobb alkuk része, taktikai lépés volt.
- 7) A technológiai modernizációs (pl. a megújuló energia hasznosítása) és energiahatékonysági orosz célkitűzéseket az energiadialógus nyilvánvalóan nagymértékben elősegítheti. Oroszország valójában saját céljainak megvalósítására használja az EU támogatását.
- 8) Oroszország az energetikára vonatkozó jogi szabályozás erősítését is célul tűzte ki. Ezt számos konkrét területen (pl. energiatakarékosságra ösztönzésben) is elősegítheti az uniós tapasztalatátadás.

⁸¹ Egyébként az Oroszországtól keletre fekvő országok között is kialakult egyfajta versengés az orosz szénhidrogénekért. 2004 tavaszán egy ilyen olajcsatát nyert meg Pekinggel szemben Tokió, amikor döntés született a kelet-szibériai olajvezeték és a Japánhoz legközelebb fekvő orosz kikötőváros, Nahodka közötti vezeték építéséről, japán részvételrel. Azonban valószínűleg egy Kína felé történő leágazással kiegészítve. (Orosz olajvezeték-építés, Elhalászás, HVG, 2004.) Valójában ezt az elképzelést tartalmazta már az orosz energetikai stratégia is.

⁸² Barysh, 2004, p. 34.

⁸³ The Summary of the Energy Strategy of Russia..., p. 17.

⁸⁴ Elsősorban a makrogazdasági szinten is jelentős kohászat és műtrágyagyártás iparági érdekeiről van szó. Az alacsony belső energiaáraknak nagy szerepük van a termékek nemzetközi versenyképességében.

2.5.5. Az energiadialógus és a közös gazdasági tér

Az energiadialógus – ahogy korábban már említettük – bekerült a közös gazdasági tér koncepciójának keretei közé. Természetes módon, az ennek kimunkálását célzó közös dokumentumok is foglalkoznak ezzel a kiemelt súlyú kérdéskörrel. Az energiadialógussal is gazdagított közös gazdasági tér konkrétabb munkaprogramjának, a *road map*nek az elkészítésére ugyan már az unió bővülése után került sor, tartalmi idetartozása miatt azonban ebben a dokumentumelemző alfejezetben tárgyaljuk.

Érdekes módon a gazdasági „Road Map” „Energia” című alfejezete nem a szénhidrogén-szállításokra, pontosabban az azok stabilitásában és folytonosságában rejlő közös érdekekre helyezi a hangsúlyt, hanem – bár meglehetősen tömörséggel és általánossággal – az energiadialógus korábban is meglévő egyéb szálait ismétli inkább. Bár nyilvánvaló, hogy az energia-kérdés veleje továbbra is az olaj- és gázszállítások ügye, ennek a háttérbe szorítása a legújabb dokumentumban az unió részéről egyfajta határozatlanságot, óvatosságot is jelezhet az orosz dominancia megőrzési szándékát illetően. A felsorolt egyéb kérdések pedig jól mutatják, hogy a párbeszéd megkezdése óta igen kevés konkrét előrelépés történt, a megfogalmazható közös célok továbbra is szinte ugyanazok, illetve meglehetősen általánosak: az uniós és az orosz energiapolitika és -stratégia összehangolása, a nukleáris anyagok kereskedelméről való tárgyalásokat lezáró megállapodás megkötése, a közös érdekeket szolgáló infrastrukturális projektek megvalósítása, az energetikai termékek biztonságos szállítása és általában a nukleáris energetikai együttműködés, valamint az EU–Orosz Energetikai Technológia Centrum munkaprogramjának megvalósítása stb. Itt is előtérbe kerülnek az unióra oly jellemző biztonságossági és hatékonysági szempontok. Az Európai

Unió szorgalmazza továbbá az orosz gázszektor reformját is.

Valójában a két felet leginkább foglalkoztató kérdésre nincs egyelőre válasz az energiadialógus keretein belül: marad-e, maradhat-e az orosz gáz- és olajszállítások jelenlegi igen magas uniós belüli súlya a jövőben, vagy akár az egyik, akár a másik partner ennek radikális csökkentésére szánja-e el magát?

2.5.6. Az energiadialógus fókuszában: a gáz- és olajszállítások, a kölcsönös függés

Az energiadialógus leglényegesebb vonulata az orosz szénhidrogén-szállításokkal összefüggő komplex problémakör. Az energetikai párbeszéd számos dokumentuma – például a fent nevezett *road map* – ezt a kiemelt jelleget nem igazán hangsúlyozza. E lényeg egyértelmű kimondására a legutóbbi, a hatodik jelentésben került mégis sor: „A felek az olaj és a gáz szállítási infrastruktúrájának fejlesztését a konkrét projektek kivitelezése során az együttműködés legfontosabb területei között tartják számon”⁸⁵ A továbbiakban ennek a kiemelt jellegnek a létjogosultságát vizsgáljuk a statisztika eszközeinek segítségével.

2.5.7. Oroszország súlya az Európai Unió szénhidrogén-behozatalában

A kilencvenes évek második felében az immár 15 tagúvá növekedett Európai Unióban Oroszország pozíciója mind a nyers kőolaj, mind pedig a kőolajtermékek tekintetében egyértelműen növekvő; 2002-re már az előbbi részaránya eléri a 20 százalékot, az utóbbié pedig – a többi külső szállító közül magasan kiemelkedő módon – meghaladja a 30 százalékot. (A kőolajtermékek esetében visszaáll a korábbi, még a szovjet időkre jellemző kimagasló

⁸⁵ Sixth Progress Report, p. 8.

arány. 3. táblázat) Ugyanebben az időszakban Oroszország uniós földgázimporton belüli súlya kisebb mértékű csökkenést mutat, 9-10 százalékos körüli részesedéssel azonban még így is az uniós földgázpiac fontos szereplője.⁸⁶

Ugyanakkor az unió egyes tagállamaiban az orosz súly a fentieknél lényegesen magasabb (például a földgáz tekintetében

3. táblázat
Oroszország részesedése az EU 15 EU-n kívüli szénhidrogén-behozatalából, 1997–2002 (%)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>Nyersolaj, SITC 333</i>						
1. Norvégia	25,6	23,0	20,1	20,8	21	22,5
2. Oroszország	12,7	13,2	14,4	14,1	17,1	20,3
3. Szaúd-Arábia	15,7	12,7	12,4	12,6	10,8	10,6
4. Líbia	11,2	12,6	10,7	10,4	10,2	8,8
<i>Olajtermékek, SITC 334+335</i>						
1. Oroszország	27,3	25,9	29,1	29,1	32,5	31,7
2. Líbia	10,1	10,4	10,6	9,2	8	7,4
3. Algéria	10,8	8,6	8,8	8,5	8,8	6,5
4. Norvégia	8,5	8,7	8,1	7,4	5,7	5,5
<i>Gáz, SITC 34</i>						
1. Algéria	21,5	20,5	23,7	24,6	...	...
2. Norvégia	21,4	21,3	15,9	16,1	16,8	15,2
3. Oroszország	10,2	11,2	11,0	11,5	10,6*	9,0*
4. Nigéria	...	0,0	0,5	2,3	...	...

* FÁK-országegyüttesre vonatkozó adat, a táblázat többi adatával szemben nem mennyiségből, hanem értékadatokból számított részesedés
Forrás: External and Intra-European Union Trade – Statistical Yearbook 1958-2000, Monthly Statistics 2003/1.

Németországban majdnem 40 százalékos, Olaszországban, Franciaországban 30 százalékos körüli, de igen magas a kisebb Ausztriában és Finnországban is). A német

BASF vegyipari óriáshoz egyenesen külön vezetéken jut el az orosz gáz.⁸⁷

2.5.8. Az EU és az európai piac jelentősége Oroszország számára

Hogyan fest a másik oldalról, Oroszország szemszögéből nézve az uniót célzó szállítások súlya? A következő táblázatok az orosz szállítások célországcsoportjait mutatják három reprezentatív évben, 1996-ban, az EU–orosz gazdasági kapcsolatok javuló periódusának egyik évében, 1999-ben, a kapcsolatokban törést hozó 1998-as orosz pénzügyi és gazdasági válságot követő első évben, valamint az EU kibővülésének évében, 2004-ben.

Oroszország, illetve már az egykori Szovjetunió is alapvetően az európai piacra építette szénhidrogénkivitelét. Különösen igaz ez az infrastrukturálisan egyelőre kötöttebb földgáz esetében, míg a kőolaj és olajtermékekében a viszonylag könnyebb és variálhatóbb szállítási módok miatt az export célországainak köre szélesebb.

A földgáz esetében Európán belül is eltolódás figyelhető meg a vizsgált szűk egy évtizedben az Európai Unió javára; azon belül is egyre előkelőbb pozíciókra tettek szert a régi EU egyes tagállamai. Az újonnan csatlakozott országoknak azonban továbbra is jelentős a piacrészesedésük. Ugyanakkor radikálisan esett vissza a FÁK-országok részaránya, s a jelenlegi tendenciák, a FÁK-on belüli ellentmondásos kapcsolatokból kiindulva, nem kizárt, hogy térvesztésük tovább foly-

⁸⁶ Sajnálatos módon a 2003–2004-es időszakra vonatkozóan nem állnak rendelkezésemre adatok. Egyes források – pl. Heinrich, 2004 – az orosz részarányt az EU 15 teljes külső földgázbeszerzésében ennél jóval magasabbra teszik; a szintén uniós forrásra vonatkozó 2001-es adat: 38,7% (Heinrich 2004, p. 8.). Barysh (2004, p. 31.) a bővülés előtti uniós importban 20%-os orosz részesedésről számol be.

⁸⁷ Gubajdullan – Kampaner 2006, Népszabadság, 2003. július 15.

tatódik. A kétezres évek közepén tehát Oroszországnak kiemelten fontos piaca az Európai Unió, ami a tervezett további bővítések nyomán még inkább azzá válhat.

4. táblázat
Az orosz földgázexport célországcsoportok szerinti megoszlása 1996 és 2004 között

	1996	1999	2004
<i>EU 25</i>	57,0	59,8	66,6
ebből EU 15	37,2	41,8	48,1
ebből: új EU-tagok	19,8	18,0	18,5
Várható EU-tagok*	7,7	4,0	4,1
Egyéb KKE-ország	1,4	0,7	1,5
Törökország	3,0	4,7	8,0
<i>FÁK-országok</i>	30,7	30,6	19,6
Egyéb ország	0,2	0,2	0,2
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0

* Várható EU-tag: Bulgária, Románia, Horvátország

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszijszkaj Federaciji, 1997, 2000, 2005

5. táblázat
Az orosz nyersolajexport célországcsoportok szerinti megoszlása 1996 és 2004 között

	1996	1999	2004
<i>EU 25</i>	63,1	66,2	72,8
ebből EU 15	40,3	36,3	47,7
ebből: új EU-tagok	22,8	29,9	25,1
Várható EU-tagok*	1,2	1,9	3,6
Törökország	0,3	0,1	1,5
<i>FÁK-országok</i>	9,0	7,1	9,3
Fentiek együtt	73,6	75,3	87,2
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0

* Várható EU-tag: Bulgária, Románia, Horvátország

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszijszkaj Federaciji, 1997, 2000, 2005

6. táblázat
Az orosz kőolajtermék-export célországcsoportok szerinti megoszlása, 1996 és 2004 között

	1996	1999	2004
<i>EU 25</i>	62,9	66,3	55,6
ebből EU 15	49,1	56,0	43,2
ebből: új EU-tagok	13,8	10,3	12,3
Várható EU-tagok*	1,6	0,7	0,2
Törökország	0,5	0,7	3,9
<i>FÁK-országok</i>	2,8	1,6	3,7
Fentiek együtt	67,8	69,3	63,3
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0

* Várható EU-tag: Bulgária, Románia, Horvátország

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszijszkaj Federaciji, 1997, 2000, 2005

A közölt táblázatok szemléletesen mutatják, hogy az ún. régi EU, azaz az EU 15 piaca egyre meghatározóbbá vált az orosz szénhidrogén-szállítók számára, s markánsan nőtt részarányuk a kőolaj és a földgáz kivitelében. Az előbbit tekintve a vizsgált időszak alatti piacrészesedés-növekedés mintegy 7 százalékos, az utóbbi nézve 11 százalék körüli. Ez mindkét esetben az összes szállítások közel felének elérését jelenti! Ugyanekkor a kőolajtermékek esetében az EU 15 piacrészesedése csökkent, annak ellenére, hogy a volumenadatok a kiszállított mennyiség növekedéséről tanúskodnak, és az uniós szállításokon belül emelkedő tendenciát mutatnak az orosz szállítások.

A régi EU-n belül Oroszország legfontosabb partnerei a nyersolaj és olajtermékek esetében: Németország, Hollandia, Nagy-Britannia, Olaszország, valamint Finnország és, hullámzó adatokkal, Írország. Az orosz földgázexport legjelentősebb vásárlói között szintén a nagy uniós tagállamokat, Németországot, Olaszországot, Franciaországot, valamint az Oroszországhoz földrajzilag is közelebb fekvő Ausztriát és Finnországot találjuk elsősorban. (*Melléklet 2., 3. és 4. táblázat*)

4) Az EU bővülésének hatása az energiadiálógusra, különös tekintettel a visegrádi országok csatlakozására

Az Európai Unió 2004. májusi bővülése drámai mértékben megemelte a közösség Oroszországtól való energiafüggését.

Oroszország súlya az EU 15 2002-es adatahoz viszonyítva az EU 25 2004-es külső behozatalában a kőolajat tekintve 20 százalékról 26 százalék fölé, a földgázt nézve pedig durván 10-15 százalékról mintegy 50 százalékosra nőtt. Ezzel az orosz földgáz jelentősége az unió teljes gázfogyasztásában 25 százalékra emelkedett.⁸⁸ A kőolajtermékek EU-n kívülről származó importjában történt a legkisebb változás; Oroszország súlya a kibővült unió külső beszerzéseiben 35 százalék körüli, szemben a régi EU 32 százalék körüli arányával. (3. és 9. táblázat.) Ezek az adatok már előre vetítik a földgázkeresés megnőtt jelentőségét. A gázszállítók ügye az unió és

Oroszország energetikai párbeszédében a jövőben még inkább kulcsfontosságú lesz.

Az Európai Unió 2000-ben, illetve 2005-ben az újonnan csatlakozó/csatlakozott országok körére, valamint az EU 25-re vonatkozóan is elkészítette energiafelhasználási prognózisait. Ezek egyrészt az érintett országok korábbi adottságaiból, energiamérlegük sajátosságaiból, másrészt az uniós tagságukból eredő feltételrendszerből, az uniós elvárás-

7. táblázat
Oroszország részesedése az EU 25 EU-n kívüli szénhidrogén-behozatalából, 2003–2004

	2003		2004	
	Érték millió euró	%-os arány a teljesből	Érték millió euró	%-os arány a teljesből
<i>Energiahordozók, SITC 3</i>				
<i>Oroszország</i>	41379	26,5	47798	26,3
Norvégia	26236	16,8	31951	17,6
Szaúd-Arábia	10755	6,9	13531	7,5
Líbia	10559	6,8	13099	7,2
Algéria	10621	6,8	10959	6,0
Irán	6038	3,9	7045	3,9
Fentiek együtt	105588	67,7	124383	68,5
<i>Összesen</i>	<i>155868</i>	<i>100,0</i>	<i>181591</i>	<i>100,0</i>
<i>Nyers kőolaj, SITC 333</i>				
<i>Oroszország</i>	26308	27,0	32024	27,6
Norvégia	20363	20,9	24366	21,0
Szaúd-Arábia	10166	10,4	12251	10,6
Líbia	9138	9,4	11649	10,0
Irán	6022	6,2	7026	6,1
Algéria	4983	5,1	6473	5,6
Fentiek együtt	76980	79,0	93789	80,8
<i>Összesen</i>	<i>97460</i>	<i>100,0</i>	<i>116060</i>	<i>100,0</i>
<i>Kőolajtermékek, SITC 334+335</i>				
<i>Oroszország</i>	7254	38,0	8299	35,4
USA	760	4,0	1484	6,3
Norvégia	1291	6,8	1445	6,2
Líbia	1268	6,7	1305	5,6
Egyesült Arab Emírátságok	712	3,7	1151	4,9
Szaúd-Arábia	577	3,0	1106	4,7
Fentiek együtt	11862	62,2	14790	63,2
<i>Összesen</i>	<i>19065</i>	<i>100,0</i>	<i>23413</i>	<i>100,0</i>

Forrás: EUROSTAT Extra- and Intra-European Trade 2005/8.

⁸⁸ <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do>
(Letöltve 2006. január 5.)

sokból indulnak ki. Mindezek alapján ezen országokban a gáz szerepe a fo-

8. táblázat
A visegrádi országok részesedése az orosz földgázkivitelből 1996 és 2004 között

	1996		1999		2003		2004	
	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány
Magyarország	7712,0	4,2	7426,0	3,9	10357,0	6,0	9252,0	5,1
Lengyelország	7136,0	3,9	6129,0	3,2	7359,0	4,3	6334,0	3,5
Csehország	9636,0	5,2	8006,0	4,2	7273,0	4,2	6646,0	3,7
Szlovákia	7044,0	3,8	7471,0	4,0	6925,0	4,0	4908,0	2,7
<i>V 4</i>	<i>31528,0</i>	<i>17,1</i>	<i>29032,0</i>	<i>15,3</i>	<i>31914,0</i>	<i>18,6</i>	<i>27140,0</i>	<i>15,0</i>

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszjiszkaj Federaciji, 1997, 2000, 2004, 2005

9. táblázat
A visegrádi országok részesedése az orosz kőolajkivitelből 1996 és 2004 között

	1996		1999		2003		2004	
	Mennyiség ezer tonna	%-os rész- arány	Mennyiség ezer tonna	%-os rész- arány	Mennyiség ezer tonna	%-os rész- arány	Mennyiség ezer tonna	%-os rész- arány
Magyarország	3926,0	3,4	5866,0	4,7	5305,0	2,5	5431,0	2,3
Lengyelország	8875,0	7,7	15675,0	12,6	16784,0	8,1	17162,0	7,2
Csehország	5788,0	5,0	4822,0	3,9	3925,0	1,9	4452,0	1,9
Szlovákia	5106,0	4,4	5427,0	4,4	5535,0	2,7	5723,0	2,4
<i>V 4</i>	<i>23695,0</i>	<i>20,5</i>	<i>31790,0</i>	<i>25,5</i>	<i>31549,0</i>	<i>15,1</i>	<i>32768,0</i>	<i>13,7</i>

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszjiszkaj Federaciji, 1997, 2000, 2004, 2005

10. táblázat
A visegrádi országok részesedése az orosz kőolajtermék-kivitelből 1996 és 2004 között

	1996		1999		2003		2004	
	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány	Mennyiség millió m ³	%-os rész- arány
Magyarország	295,0	0,5	17,5	0,0	345,0	0,4	500,0	
Lengyelország	100,0	0,2	104,5	0,2	96,0	0,1	29,0	
Csehország	38,0	0,1	5,4	0,0	0,0	0,0	0,0	
Szlovákia	7,0	0,0	15,8	0,0	12,0	0,0	0,0	
<i>V 4</i>	<i>440,0</i>	<i>0,8</i>	<i>143,2</i>	<i>0,3</i>	<i>453,0</i>	<i>0,6</i>	<i>529,0</i>	

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszjiszkaj Federaciji, 1997, 2000, 2004, 2005

fogyasztásban az EU 15-höz hasonlóan jelentős mértékben nő (a 2000-es 19%-ról 33%-ra). Az olajfelhasználás terén várható jelentős növekmény a közlekedési szektor vélhetően magas dinamizmusával függ össze. Ugyanakkor a szénfogyasztás a tisztább technológiák előtérbe helyezésével (uniós elvárás!) visszaszorul. Hasonló tendencia prognosztizálható a nukleáris energia terén is. Itt elsősorban a nem kellően biztonságosnak tekintett atomerőmű-

vek bezárása következtében.⁸⁹ Az újonnan csatlakozott országok energiamérlegeinek szerkezetében tehát jelentős – orosz kapcsolataikra kihatással lévő – változások fognak bekövetkezni.

Amint az az alábbiakban, valamint a mellékletben közölt táblázatokból is kitűnik, az újonnan csatlakozottak csoportjából az orosz relációjú energetikai kapcsos-

⁸⁹ European Energy and Transport... pp. 10–12.

latok súlyát tekintve kiemelkedik a visegrádi országok együttese. A továbbiakban az elemzés ezeket az országokat kiemelten kezeli.

Bár kétségtelen, hogy együttes súlyuk a teljes orosz szénhidrogén-kivitelben csökkenő tendenciát mutat, még így is a teljes orosz földgáz kivitel 15 százalékát, a kőolajnak pedig közel 14 százalékát adták 2004-ben. Lengyelország az orosz nyersolajeladásokban az utóbbi évek 7-8 százalékos részesedésével kiemelkedő jelentőségű. Az utóbbi években Magyarország vált a visegrádi országok közül az orosz gáz legnagyobb vásárlójává. A V 4 jelentősége egyedül az orosz kőolajtermék-exportban hanyagolható el.

11. táblázat
A Szovjetunió részesedése Magyarország szénhidrogén-behozatalából,
1980–1990

	1980		1990	
	Tonna	%-os arány a teljes behozatalból	Tonna	%-os arány a teljes behozatalból
Nyersolaj, HS-2709				
Szovjetunió	7500000	90,0	5027000	80,8
Irak	419227	5,0	210076	3,4
Irán	417065	5,0	0	0,0
Algéria			574505	9,2
Líbia			278851	4,5
Szlovénia				
<i>Összesen</i>	8336292	100,0	6224091	100,0
Kőolajtermékek, HS-2710				
Ausztria	72882	4,0	7022	0,4
Szovjetunió	1674363	92,5	1506361	88,8
Belorusszia	...	...	...	...
Szlovákia	...	...	...	0,0
Csehszlovákia	4114	0,2	...	...
Románia	...	...	23102	1,4
Nagy-Britannia	11612	0,6	38375	2,3
NDK	9888	0,5	4214	0,2
Jugoszlávia**	0	0	87790	5,2
<i>Összesen</i>	1809344	100,0	1695839	100,0
Földgáz – HS 2711				
	<i>ezer m3</i>	<i>%-os részarány</i>	<i>ezer m3</i>	<i>%-os részarány</i>
Oroszország/Szovjetunió	3847459	95,1	5910154	100,0
Románia	198000	4,9		
<i>Összesen</i>	4045459	100,0	6319383	100,0

Forrás: Külkereskedelmi statisztikai évkönyv KSH 1981, 1991 Budapest, KSH

4.1. A visegrádi országok „függési szintjének” alakulása és diverzifikációs törekvései

A jelenleg visegrádi jelzővel illetett országegyüttes számára a rendszerváltást megelőző néhány évtized alatt a Szovjetunió szinte kizárólagos energiaszállítóvá vált. A nyolcvanas évekre vonatkozó, korlátozottan rendelkezésre álló adatok tanulsága szerint a szovjet szállítások részaránya mind Magyarország, mind pedig Csehszlovákia földgázimportjában majdnem elérte a 100 százalékot, de ez utóbbiban a kőolaj esetében is hasonló volt a helyzet. Magyarországon ebben az időben a nyersolaj- és olajtermékimporton belüli

szovjet súly „csak” 90 százalék körüli volt. A nyolcvanas évek folyamán azonban már jelentkeztek, az évtized végén pedig kifejezetten erősödtek diverzifikációs törekvések, amelyek eredményeképpen 1990-ben a Magyarországra importált nyers kőolaj már 20 százaléka egyéb – algériai, iraki és líbiai – forrásokból származott, az olajtermékek esetében pedig növekedésnek indultak a

környező országokból, például a Jugoszláviából érkező szállítások. Érdekesség, hogy 1990-ben Csehszlovákia már egyéb forrásból is importált jelentősebb mennyiségben földgázt, és teljes energiabehozatalán belül a Szovjetunió súlya csak 56 százalék körüli szintet ért el.

szóló szállítási megállapodása; a szerződött mennyiségek azonban az orosz relációhoz viszonyítva elenyésző nagyságúak a növekvő tendencia ellenére is. Az új, nyugati irányú hálózat áteresztő kapacitása eleve alacsony, ráadásul az innen érkező gáz is többnyire orosz eredetű. Hasonló-

12. táblázat
A Szovjetunió részesedése Csehszlovákia szénhidrogén-behozatalából

Nyersolaj	1980		1985		1990	
	Ezer tonna	%-os részarány	Ezer tonna	%-os részarány	Ezer tonna	%-os részarány
Szovjetunió	18803	97,6	16600	98,1	13235	97,5
Összesen	19263	100,0	16928	100,0	13581	100,0
Földgáz	millió m ³	%-os részarány	millió m ³	%-os részarány	millió m ³	%-os részarány
Szovjetunió	8322	99,9	10790	99,8	15014	74,4
Összesen	8328	100,0	10811	100,0	20182	100,0
SITC 3					millió korona	%-os részarány
Szovjetunió					28959	56,3
Összesen					51410	100,0

Forrás: Statisticka Rocenka '91, Ceske a Slovenske Federativny Republiky, SVET 1991 Prága (saját számítások)

Magyarországon a szocializmus éveiben kiépített nagy vezetékrendszereken érkező ellátáson – gazdasági megfontolásokból – nem volt érdemes változtatni a rendszer-váltást követően sem, bár a diverzifikációs igény valamennyi országban fölmerült.⁹⁰ Valójában tényleges diverzifikáció helyett szimbolikus jelentőségű diverzifikációs lépésekre került sor. Így például a magyarországi gázvezetékrendszert a Győr-Baumgarten-vezeték megépítésével rákapcsolták a nyugat-európai rendszerre. A kilencvenes évek derekán a MOL-nak a német Ruhrgas-zal és a francia Gaz de France céggel is volt hosszú távú, 15 évre

képpen nem tekinthetők igazi alternatívának az orosz beszállításokkal szemben az Ukrajnából érkező földgázbeszerzések sem, nemcsak azért, mert a már a KGST-érában kiépült vezetéken keresztül érik el az országot, hanem azért sem, mert többségükben orosz reexportról van szó. A 2004-es adatok már valamivel jelentősebb földgázbeszerzési forrásdiverzifikációról tanúskodnak, mert Oroszország részaránya 77 százalékra esett, míg a többi szállító ország – Ukrajna, Németország, Türkmenisztán, Ausztria, Kazahsztán és Franciaország – részaránya 2,5-5 százalék között mozgott. Jól elkülöníthető két csoport a beszerzésekben, a posztsovjet térség, ahol Oroszország mellett előretörően vannak a többi jelentősebb földgázkészletekkel rendelkező FÁK-államok – Türkmenisztán és Kazahsztán –, valamint az első sorban reexportáló Ukrajna és a nyugat-európai országok, amelyek a már említett nyugati irányban kiépített csővezetékrendszeren keresztül tudnak szállítani, ám valószínűsíthetően szintén FÁK-eredetű földgázt.

⁹⁰ A közép-kelet-európai rendszerváltás korában számos elképzelés született a szovjet vezetékrendszertől való energetikai függés felszámolására. A nyugat-európai rendszerekkel való összeköttetést szolgáló elképzelések azonban túl nagy költségekkel terhelték volna meg az érintett országokat. Jobbára ezek helyettesítéseként is felfogható a Rajna-Majna-Duna-csatorna megépítése, amely a közép-kelet-európai térséget Rotterdammal köti össze, ezzel vízi úton teremtve meg az alternatív olajszállítások lehetőségét. (Részletesebben lásd Szerderkényi 2005, pp. 178–182.)

13. táblázat
Oroszország részesedése Magyarország szénhidrogén-behozatalából, 1995–2004

	1995		2000		2003		2004	
	Tonna	%-os rész- arány	Ezer tonna	%-os rész- arány	Tonna	%-os rész- arány	Tonna	%-os rész- arány
<i>Nyersolaj</i>								
Oroszország	5563564	94,7					5001182	99,99
Algéria	72715	1,2						
Líbia	79682	1,4						
Szlovénia	...	...					524	0,01
Összesen	5872242	100,0					5001706	100,00
<i>Kőolajtermékek</i>								
Ausztria	289578	17,4	233915	21,5			499084	26,60
Oroszország	272350	16,4	186821	17,2			394796	21,00
Belorusszia	...	...	432076	39,8			322010	17,20
Szlovákia	448911	27,0					193200	10,30
Csehország	196418	11,8					135203	7,20
Románia	...	...					119229	6,40
Jugoszlávia	126173	7,6						
Összesen	1665184	100,0	1086699	100,0			1877485	100,00
<i>Nyersolaj +kőolajtermé- kek – SITC33</i>	Millió Ft	%-os rész- arány	Ezer USD	%-os rész- arány	Ezer USD	%-os rész- arány	Ezer euró	%-os rész- arány
Oroszország	83563	71,0	1108931	78,6	1095724	70,0	1097263	67,10
Németország	1632	1,4	20609	1,5	28712	1,8		0,00
Szlovákia	7258	6,2	105438	7,5	71208	4,5		0,00
Ukrajna	2285	1,9	3458	0,2	16151	1,0	16268	1,00
Románia	2054	1,7	2049	0,1	29622	1,9	34915	2,10
Ausztria					154426	9,9	171680	10,50
Összesen	117621	100,0	1411483	100,0	1565880	100,0	1635213	100,00
<i>Földgáz</i>								
Oroszország	61166	81,6	842281	81,0	1362481	78,9	6296271	77,30
Románia		0,0	226	0,0	118	0,0		
Ukrajna	13609	18,1	35675	3,4	109264	6,3	399950	4,90
Németország			561	0,1	508	0,0	361880	4,40
Türkmenisztán							311851	3,80
Ausztria	55	0,1			140002	8,1	268105	3,30
Olaszország					1090	0,1		
Szlovákia					464	0,0		
Franciaország					81591	4,7	201236	2,50
Kazahsztán							311851	3,80
Üzbegisztán							86652	1,10
Összesen	74988	100,0	1040036	100,0	1727394	100,0	8142669	100,00

Forrás: Külkereskedelmi statisztikai évkönyv 1996, 2001, 2004, 2005, Budapest, KSH

Csehországban a magyarországihoz hasonló – 70 százalék fölötti – az orosz beszerzések súlya a teljes földgázimporton belül, a legutolsó (2001-es) rendelkezésre

álló adatok alapján. A diverzifikációs folyamat itt is a kilencvenes években indult meg, elsősorban norvég gázbehozatalra építve.

14. táblázat
Oroszország részesedése Csehország szénhidrogén-behozatalából

	1997		2000		2001		2003		2004	
<i>Nyersolaj</i>	Ezer tonna	%-os részarány	Ezer tonna	%-os részarány	Ezer tonna	%-os részarány	Ezer tonna	%-os részarány	Ezer tonna	%-os részarány
Oroszország	6298	89,7	4767	81,9	4272	71,1	4318	68,1	4566	69,9
Azerbajdzsán				0,0		0,0	1000	15,8	983	15,1
Szíria				0,0		0,0	636	10,0	316	4,8
<i>Összesen</i>	<i>7023</i>	<i>100,0</i>	<i>5819</i>	<i>100,0</i>	<i>6005</i>	<i>100,0</i>	<i>6344</i>	<i>100,0</i>	<i>6531</i>	<i>100,0</i>
<i>Földgáz</i>	Millió m ³	%-os részarány	Millió m ³	%-os részarány	Millió m ³	%-os részarány	Millió m ³	%-os részarány	Millió m ³	%-os részarány
Oroszország	8267	86,8	14412	71,9	7420	75,9				
<i>Összesen</i>	<i>9524</i>	<i>100,0</i>	<i>20037</i>	<i>100,0</i>	<i>9782</i>	<i>100,0</i>				
Ásványi fűtőanyagok – SITC3	Millió CZK	%-os részarány	Millió CZK	%-os részarány	Millió CZK	%-os részarány	Millió CZK	%-os részarány	Millió CZK	%-os részarány
Oroszország							49981	46,4	52243	42,8

Forrás: Statistical Yearbook of the Czech Republic, 1999, 2001, 2002, 2005, Prága, és Facts of Foreign Trade of the Czech Republic, Czech Trade Promotion Agency of the Ministry of Industry and Trade, 2005 alapján végzett számítások.

A legeltökéltebb diverzifikációs lépések Lengyelországot jellemzik. Míg az orosz földgázszállítások részaránya a kétezres évek legelején a magyarországihoz hasonló – 80 százalék körüli – volt, súlyuk 2004-ben már alig haladta meg az 50 százalékot. Az „új” források esetükben is elsősorban a FÁK-térségből kerülnek ki – Kazahsztán, illetve Türkmenisztán –, egyúttal jelezve, hogy infrastrukturálisan, vezetékrendszert tekintve ezek a szállítások is ugyanazon a régi orosz rendszeren keresztül érkeznek. Lengyelországban már a kétezres évek elején komolyan felvetődött a függés csökkentésének igénye, mégpedig a Norvégiát bekapcsoló csővezeték építésének tervével, s ehhez lehetőleg uniós támogatást nyerve.⁹¹ A diverzifikáció a földgáz esetében továbbra is kiemelt lengyel stratégiai cél.⁹² (15. táblázat)

A nyersolaj esetében a visegrádi csoporton belül eltérő tendenciákat figyelhetünk meg. Míg Magyarországon és Lengyelországban 100 százalékot megközelítő továbbra is – pontosabban újra(!)⁹³ – Oroszország részaránya, Csehországban ugyanez az arány 70 százalék alatti. (Legnagyobb mennyiségben azeri és szíriai olajat vásároltak pl. 2004-ben.) A meglévő csővezetékrendszer a kőolaj esetében is jelentős gazdasági előnnyel jár más beszerzési forrásokkal való összevetésben. Másrészt a diverzifikáció a kőolaj esetében is inkább jelképes, mintsem valóságos, mert például a Csehországban épített, 1995-től működő, a németországi Ingolstadt-ig húzódó új vezeték is kapacitásának töredékén üzemelt még a kilencvenes évek végén is.⁹⁴ Amint az az érintett országokban gyakran kimondva is

⁹¹ Gromadzki, 2002.

⁹² Stempinska, Joanna, a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövete „Az energiabiztonság kérdése lengyel szempontból” c. előadása, a Károli Gáspár Református Egyetem „A FÁK államok és Európa energiakapcsolatai” c. konferenciáján, Budapest 2006. február 10.

⁹³ Oroszország részesedése a magyar, illetve a lengyel nyersolajbeszerzésekben 1996-ban mindössze 71, illetve 63%-os volt. (Liuhto 2002, p. 15.) A magyar MOL tízéves olajszállítási megállapodást kötött az orosz Jukosz-céggel, amely a MOL-csoport olajigényének durván 60%-át fedi le. (Népszabadság, 2004, április 20.)

⁹⁴ Balmaceda 2002, p. 9.

15. táblázat
Oroszország részesedése Lengyelország szénhidrogén-behozatalából

	2001		2003		2004		
	Millió dol- lár	%-os rész- arány	Ezer tonna	%-os arány a teljes behozatalból		Ezer tonna	%-os arány a teljes behozatal- ból
<i>Nyersolaj HS 2709</i>							
Oroszország	2720	93,9	16636	95,4	Oroszország	16670	96,3
Ukrajna	15	0,5	387	2,2	Ukrajna	327	1,9
Kazahsztán	49	1,7	173	1,0	Kazahsztán	185	1,1
Németország	23	0,8	112	0,6	Norvégia	132	0,8
Litvánia	65	2,2					
<i>Összesen</i>	2896	100,0	17442	100,0	<i>Összesen</i>	17316	100,0
<i>Kőolajtermékek HS 2710</i>	Millió dol- lár	%-os arány a teljes behozatalból	Ezer tonna	%-os arány a teljes behozatalból		Ezer tonna	%-os arány a teljes behozatal- ból
Belorusszia			582	22,9	Belorusszia	858	27,2
Németország			454	17,8	Litvánia	451	14,3
Oroszország			370	14,5	Németország	411	13,0
Szlovákia			360	14,1	Szlovákia	404	12,8
Litvánia			265	10,4	Oroszország	238	7,5
Svédország			149	5,9	Svédország	230	7,3
<i>Összesen</i>			2547	100,0	<i>Összesen</i>	3155	100,0
<i>Földgáz HS 2711**</i>	Millió dol- lár	%-os arány a teljes behozatalból	in TJ	%-os arány a teljes behozatal- ból*		Ezer tonna	%-os arány a teljes behozatal- ból
Oroszország	959	80,1	257420	80,4	Oroszország	4418	53,0
Norvégia	40	3,3	19407	6,1	Kazahsztán	1254	15,1
Németország	72	6,0	16764	5,2	Türkmenisz- tán	605	7,3
Ukrajna	23	1,9	12315	3,8	Norvégia	385	4,6
Türkmenisztán			13732	4,3	Németország	464	5,6
Üzbegisztán	53	4,4					
Litvánia	44	3,7					
<i>Összesen</i>	1198	100,0	320081	100,0	<i>Összesen</i>	8332	100,0

* 2001-ben és 2003-ban csak természetes földgáz (HS 271111000, 271121000), 2004-ben HS 2711 (azaz földgáz és gáz halmazállapotú más szénhidrogének)

Forrás: Yearbook of Foreign Trade Statistics, Central Statistical Office, Varsó 2002, 2003–2004: www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp

megfogalmazódott, a cél a diverzifikáció lehetőségének a megteremtése volt, nem pedig a gyakorlata. Az újabb függetlene-
desi elképzelések között szerepel az a lengyel elképzelés, amely Ukrajnával szövetkezve, kaspi – elsősorban kazah – olajat szállító vezeték építését célozza.⁹⁵

Az orosz dominancia egyértelműen megtört a kőolajtermékek esetében, ahol a termék szállítására jóval jellemzőbb a mobilitás és a variálhatóság. Itt elsősorban a környező országok finomítóiból érkező szállítások kerültek előtérbe; Lengyelország esetében Belorusszia, Németország, Litvánia, Szlovákia és Svédország; Magyaror-

⁹⁵ 2004. január eleji MTI-információ szerint a lengyel PERN és az ukrán Ukrtransznafta közös – mintegy félezer kilométeres – csővezeték-építési

vállalkozásáról van szó, amelyhez további külföldi partnereket kerestek.

szágot tekintve pedig Ausztria, Szlovákia, Csehország, Románia és Belorusszia szintén.

Az olajtermék-beszerzések kilencvenes évek eleji-közepi diverzifikálásának köszönhetően Oroszország súlya összességében – értékadatokból számolva – a magyarországi olaj- és olajtermék-beszerzésekben 70 százalék alá esett 2004-re. Lengyelország teljes energiabehozatalán belül az orosz súly meglehetősen nagy ingadozásokat mutat: 1995-ben már alig több mint 50 százalék, 2001-ben azonban újra 76 százalékos. Vélhetően ez az arány azóta a több forrásból származó földgázvásárlásoknak is köszönhetően lényegesen csökkent. Csehországban a teljes energiabehozatal (SITC 3) tekintve Oroszország részaránya jelentős mértékben csökkent, 2004-ben már alig haladta meg a 40 százalékot.

16. táblázat
Oroszország részesedése Lengyelország energiainportjából*

SITC 3	1995		2001	
	Millió zlotyi	%-os részarány	Millió zlotyi	%-os részarány
Oroszország	3345,6	52,1	15939,5	76,3
Nagy-Britannia	795,3	12,4		
Norvégia	466,2	7,3		
Irán	360,9	5,6		
Algéria	211,0	3,3		
Németország	208,1	3,2		
<i>Összesen</i>	<i>6424,6</i>	<i>100,0</i>	<i>20892,6</i>	<i>100,0</i>

* Szénhidrogének kivételével széntermékeket és villamos energiát is tartalmaz

Forrás: Rocznik Statystyczny 1996, ROK LVI, Varsó, Yearbook of Foreign Trade Statistics, Central Statistical Office, Varsó 2002

Bár Szlovákiára vonatkozó, országonként közölt eredeti szlovák adatok sem a földgáz- sem az olajbeszerzésekre vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre, egyéb források arról tanúskodnak, hogy Szlovákiát foglalkoztatta mindeztől a legkevésbé a diverzifikáció gondolata. Liuhto információi szerint mind a kilencvenes évek közepén, mind pedig 2000-ben 100 százalék vagy azt megközelítő volt az orosz szállítások részaránya a teljes földgáz-, illetve nyersolajbeszerzésben. A kőolajtermékek esetében azonban az orosz

arány itt is elhanyagolható.⁹⁶ Hasonló arányokról számol be a *BP Statistical Review of World Energy* 2005-ben megjelent legfrissebb száma is: a földgáz esetében még 2004-ben is 100 százalékos volt az orosz részesedés a vezető szállításokban.⁹⁷

4.2. A csatlakozás kérdései

A közép-kelet-európai országok oroszországi energetikai kapcsolatait azonban nem csak diverzifikációs dilemmák terhelik. Sőt, amint az a fentiekben már bemutatott energiadiálógus kérdésköréből már kiderült, uniós csatlakozásuk szénhidrogén-behozatalukra nézve valójában semmiféle közvetlen diverzifikációs kötelezettséggel nem járt együtt – mindeddig. A diverzifikáció kényszerre felmerült azonban az atomerőművek fűtőelemekkel való ellátása kapcsán. Ez a kérdés sem zárult le. Elméletileg a közép-kelet-európai új uniós tagoknak itt is diverzifikálniuk kellene beszerzési forrásaikat, de ez veszteségeket okozna. A csatlakozási, a harmonizációs folyamat azonban számos más olyan energetikai tárgyú kérdést is felvetett, amely hatással volt és van ezeknek az országoknak az Oroszországgal való energetikai kapcsolataira is.

A harmonizáció önmaga – sok más területtel egyetemben – az energetika terén is olyan nagy feladatot jelentett, hogy annak árnyékában valósággal elhaltak az egyéb, például a nemzeti energiapolitika megteremtését célzó kezdeményezések. Az

⁹⁶ Liuhto 2002, p. 15.

⁹⁷ Idézi Weiner, 2005.

átalakuló energetikára az *acquis* nyomta rá a bélyegét. Másrészt a 2004 májusában csatlakozottak már egy nagyszabású átalakulási tervekkel rendelkező uniós energiapiaccal találták magukat szemben, elsősorban a villamos energia piacán, illetve a gázpiacon tervezett liberalizáció következményeként, ami különösen nagy kihívást jelent számukra.

Itt a harmonizációs folyamatnak csak az orosz relációjú energiakapcsolatokra gyakorolt legfontosabb hatásait mutatjuk be. Nyilvánvalóan idetartoznak a környezet védelmét célzó előírások, amelyek vagy az egyelőre igen költséges ún. tiszta széntekológiák bevezetését szorgalmazzák, vagy ennek hiányában más erőforrásra – leginkább a földgázra – való átállásra ösztönöznek. Ez utóbbi értelemszerűen együtt jár az orosz beszerzések kérdéskörének térségbeli újragondolásával. A kötelező tartalékolás – főként az olaj esetében, újabban a földgáz kapcsán is – az előzővel ellentétben az orosz szállításoktól való függést gyengítheti, azonban csak ideiglenes jelleggel. Különösen érdekesen vetődik fel a gázpiaci liberalizáció kérdése ezekben az országokban, tekintettel arra, hogy beszerzéseikben egyetlen orosz vállalat, a Gazprom valóságos monopolpozícióban van a diverzifikációs kezdeményezések ellenére is.⁹⁸ Másrészt a gázpiaci liberalizáció elméletileg lehetőséget kínál, többek között, a Gazpromnak is ezekben az országokban arra, hogy az iparágon belüli vertikális rendszerekben tulajdonosként is megvesse a lábát. Magyarországon a villamos energetikai privatizációs folyamat ugyanakkor erősítette az orosz köldöksinórról való leválást: az új tulajdonosok között nincs orosz befektető.⁹⁹

A visegrádi országok számára Oroszország mind a mai napig számos ponton jelent erős kötődést: az atomenergia-iparban, a gáziparban, valamint a kőolajiparban. Talán a villamosenergia-rendszer

az a leglátványosabb terület, ahol a Szovjetunióról és a szocialista KGST-rendszerről való leválás a legegységesebben lezajlott, ugyanakkor a villamos energia termelésében az atomerőművekhez történő nélkülözhetetlen szállításai, valamint a gázfelhasználású villamos erőművek működése révén az orosz szerep továbbra is jelentős. Magát a villamos energetikai rendszert azonban ezekben az országokban már a kilencvenes évek elején elkezdték leválasztani a korábbi egységes szocialista rendszerről, és csatlakoztatták a nyugat-európaihoz. Magyarország számára 2001-ben zárult le teljesen ez a folyamat, és ekkortól kezdve a magyar rendszer az uniós UCTE-rendszer teljes jogú tagja. (A kétezres évek elejére valamennyi visegrádi ország a nyugat-európai rendszer tagjává vált.¹⁰⁰) Érdekes momentum, hogy alig történt meg leválásuk, máris napirendre került az orosz, illetve a FÁK-rendszerrel való újbóli összekapcsolódásuknak elképzelése az unió és Oroszország energiadialógusa során.

4.3. A visegrádi négyek és az energiadialógus

A kilencvenes évek végén és a kétezres évek elején, mind Magyarországon, mind pedig Lengyelországban, többször elhangzott az a vélemény, hogy országaik, illetve energetikai cégeik az orosz partnerrel való kapcsolataikban valójában nem teljes jogú tagként vesznek részt, valós beleszólási lehetőségük, befolyásoló szavuk az ügyekben nincsen, helyett inkább csak elszenvetői az eseményeknek, döntéseknek.¹⁰¹ De 2004. májusi csatlakozásuk ezt

¹⁰⁰ Dodonov 2003, 255. p.

¹⁰¹ „A világos stratégia hiánya olyan szituációhoz vezetett, amelyben Lengyelország inkább tárgya mintsem alanya a gáztárgyalásoknak” – fogalmazta meg Janusz Steinhoff egykori gazdasági miniszter. (PNB, Economic Review, 2004. április 23.) Vagy máshol: „Egyetlen izolált országnak sincs elég alkuereje a Gazprommal való tárgyalásokban”. (Gromadzki 2002, p. 7.) Magyarországon

⁹⁸ „Hab a tortán”, hogy az újonnan bevont beszerzési irányok is zömükben Gazprom-beszerzésekre épülnek.

⁹⁹ Kaderják Péter előadása, 2006.

a kérdést új megvilágításba helyezi. Az unión belülről, azon keresztül az energiadiálógusba kerülve elméletileg lehetőség van ebből a szerepkörből kilépni; egyrészt az unión belül érdekeiket megfogalmazni, másrészt a jóval nagyobb súlyt jelentő unió tagjaként Oroszország és az orosz óriáscégek valós partnerévé válni.¹⁰² Kérdéses, hogy ezzel az elméleti lehetőséggel a visegrádi négyek tudnak-e, kívánnak-e élni?

Ahogy a keleti uniós politika egészében, úgy az energiadiálógusban is minden bizonnyal Lengyelország a legaktívabb új tagország. Lengyelországi elemzők már a csatlakozás előtt is kifogásolták, hogy a tagjelöltek az unió által folytatott külső párbeszédbe nem folyhatnak bele, arról őket jobbára csak informálják. Megalapozott a felvetés, hogy a kétezres évek küszöbén ez a fajta uniós hozzáállás már nem volt igazán konstruktív.

Az energiadiálógus a visegrádi országokban több területben is kiemelkedő jelentőségű: (1) az orosz energiaszállításoktól való igen nagy függőség, (2) az olaj- és gázz szállításokban játszott fontos tranzitszerep és (3) az élénk orosz befektetői érdeklődésre adandó válasz miatt.

Ami az első, a *diverzifikációs problémakört* illeti, arra egyelőre a visegrádi országoknak nemzeti hatáskörben kell választ adniuk. Brüsszel Moszkvának tette ígéretei – például a bővülés hatásainak kétoldalú megbeszélése kapcsán – nem valószínűsítenek uniós szintű döntést. A kérdést azonban árnyalják a 2005–2006 téli gázz szállítási botrányok. Mindazonáltal a nemzeti válaszok lesznek vélhetően a mérvadóak, ahogy eddig is, a diverzifikációs problémára. Amint az előző statisztikai alfejezetből kiviláglik, a kérdés valamennyi visegrádi országban napirenden van már a kilencvenes évek közepe óta. A legélesebben felvetődő probléma a gázbeszerzések több lábra állítása. Ezen a téren Lengyelország a legeltökéltebb;

ugyanakkor Magyarország és Csehország is konkrét lépéseket tett, és a jövőben ezek erősítése várható. A kőolaj esetében úgy tűnik, hogy a gazdaságossági szempontok győztek a diverzifikációs-biztonságossági megközelítés felett, noha a kőolajbeszerzések egyéb forrásokra való átírányítása a gázénál jóval egyszerűbben oldható meg, igaz, tetemes költségráfordítással. Pedig az új infrastrukturális beruházások jelenthetnék a probléma tartós és hosszabb távon is kifizetődő megoldását a kőolaj esetében is. Az újonnan építendő gáz- és olajvezetékekre vonatkozó elképzeléseket azonban célszerű lenne előbb regionális szinten egyeztetni, nem feltétlenül V4-szinten, hanem annál valamivel szélesebb körben, ezt követően pedig uniós plénumra vinni. Brüsszel támogatása nélkül ugyanis ezek a projekttervek minden bizonnyal életképtelenek maradnak. Ennek az egyeztetési mechanizmusnak a csírái már élnek, azonban a regionális szint különösen gyengének tűnik.¹⁰³

Lengyelország egyébként elsősorban a norvég gázzal számol, mint alternatív forrással, miközben az unió délebbre fekvő országainak ellátását észak-afrikai, esetleg iráni, illetve Törökországon keresztül érkező azeri gázzal véli megvalósíthatónak. A Közép-Kelet-Európát célzó norvég szállításokhoz szükséges vezeték megépítéséhez brüsszeli forrásokat kíván bevonni. Lengyel álláspont szerint egyébként is arra kellene törekednie Brüsszelnek, hogy az uniót ellátni hivatott vezetékrendszerek összes kapacitása haladja meg a tényleges szükségletet, ami elsősorban rendkívüli helyzetekben lehet hasznos. Az EU által is támogatott, a megvalósuláshoz egyre inkább közel kerülő Nabucco-projekt várhatóan a kérdés megoldásához lényegi hozzájárulást ad majd.

Az eddigi gyakorlat azt mutatja, hogy a visegrádiak nem igazán képesek számos igazán lényegbevágó kérdésben, többek között az orosz kérdésben sem, együtt-

Réthy Sándor, orosz szakértő veti fel írásaiban ezt a kérdést.

¹⁰² Más kérdés, hogy az energiadiálógus maga is ellentmondásokkal terhelt, és dőcögösen halad.

¹⁰³ A regionális együttműködés mellett érvel Kaderják (2006) és Deák (2005) is. Gromadzki felveti, hogy az uniónak is együtt kellene kezelnie a kérdésben az érintett régió országait. (p. 7.)

működni. Válaszaik a felmerülő kérdésekre egyediek, és gyakran egymástól eltérők, holott együttesen nyilvánvalóan nagyobb súlyt képviselnének. Az energetika terén is különböző erősséggel jelentkezik a russzofóbia, ami gyakran szerencsétlenül keveredik a diverzifikáció jogos igényével.¹⁰⁴ A legerősebb oroszellenes éllel a lengyel attitűd jellemezhető. Magyarországon viszont a különböző politikai ciklusoknak is jelentős szerepük van a kérdéskör megítélésében, míg Csehország nem ritkán egyszerűen csak közönyt mutat Moszkva iránt, bár az utóbbi időben ez már enyhülőben van. Az Európai Unió tagjaként, az unióra általában is jellemző liberalizmus tükrében, de a meghirdetett energetikai liberalizáció ismeretében konkrétan is, egyre kevésbé lesz tartható a pusztán orosz eredet okán tanúsított diszkrimináció, például a szükségessé váló privatizációs akciókban.

A *tranzitkérdés* legfontosabb visegrádiakra vonatkozó aspektusa az EU-n kívüli érintett tranzitországok – elsősorban a FÁK-országok – megnyerése a tranzitszállítások diszkriminációmentessé tétele ügyének. Amennyiben ez megvalósulna, akkor – energiainportjuk lényegesebb megemelkedéséig – akár újabb nagyszabású beruházások nélkül is megvalósulhatna a forrásdiverzifikáció, elsősorban a kaspi térség ásványkincseinek fokozottabb vásárlása révén. Elméletileg és hivatalos megnyilatkozásai szerint ebben Moszkva is érdekelt, a gyakorlat alapján azonban az orosz területeken a Transznyeft és a Gazprom szállítási monopóliuma korlátozza a harmadik felek hozzáférését a már meglévő vezetékes rendszerekhez. Moszkva érdekeltségét a kérdésben az adja, hogy szállítási kapacitásai végessége miatt, szerződéseinek teljesítését és a hazai piac növekvő igényeinek egyidejű kielégítését egyre inkább maga is csak – leginkább a FÁK térségében olcsóbban kitermelt – importált gáz bevonásából tudja elérni. Amennyiben az energiacharta elvei érvényesülnének, a Gazprom nem tudná mo-

nopolhelyzetével visszaélve ezeket a potenciális gázszállítókat az európai piacról kiszorítani, vagy közvetett ügyletekbe kényszeríteni. Mindebből következik, hogy a visegrádi országoknak az unióban azt az álláspontot kellene erőteljesen képviselniük, hogy Brüsszel minden tőle telhetőt tegyen meg az energiacharta oroszországi ratifikációjának ügye érdekében, és az váljon a kiotói egyezmény problémaköréhez hasonlóan a legszélesebb értelemben vett kétoldalú alkufolyamatok szerves részévé. Ezt a kérdéskört a lengyelek már évek óta komolyan szorgalmazzák, és az unió szemére vetik, hogy nem lép fel elég erőteljesen.¹⁰⁵

Gromadzki más kérdésekben is keményebb uniós magatartás mellett érvel: Brüsszelnek következetesebben ki kellene állnia a *spot* gázpiac megteremtése mellett, s a hangsúlyt erre kellene áthelyeznie a hosszú távú gázszerződésekről. Javaslatá egyfajta kombinált rendszer kimunkálása az orosz partnerrel, amelyben a klasszikus hosszú távú szerződések a vásárlót egy minimális mennyiség megvételére köteleznék, ami biztosítaná az eladónak is a kellő garanciát beruházásai megvalósíthatóságához, hagyományosan a költségek vevő és eladó közti megosztása révén. Az ezen felüli gázvásárlások és eladások a *spot* piacon történének, ami erősítené az ágazatban a versenyhelyzetet. A kétfajta vásárlás arányait az orosz féllel az energiadiálógus keretein belül szabályoznák, és a többi gázszállító országgal is kétoldalú megállapodásokban rögzítenék. Mindennek természetesen előfeltétele az energiachartaiban a tranzitkérdéssel kapcsolatban foglaltak teljesülése. Gromadzki felveti azt az ellentmondást is, hogy míg a *take or pay* szerződések kötelezhetik a vevőt szükségletein felüli vásárlásokra is, az eladót semmilyen szankció (!) nem éri, amennyiben nem képes szállítani a szerződésben vállalt mennyiséget.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Gromadzki 2002, p. 6.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 7. (Lengyelország érvényes szerződése például a Jamal 2 vezetéken szállítandó gázra is vonatkozott akkor, amikor a vezeték megépítése

¹⁰⁴ Deák (2005).

Az orosz energetikai befektetők megítélése a közép-kelet-európai térségben számos sajátosságból adódik. Az energetikai ágazat stratégiai jelentősége miatt a világban mindenhol „átpolitizált”, itt azonban különös súlyt ad az orosz kérdésnek a szocialista múlttal való leszámolás igénye. Az orosz szállítói dominanciával mindenképpen megtetőzött orosz tőke jelenlétének mértéke és módja érthetően nem közömbös az érintett országokban. Itt az a sokat emlegetett „függés” jóval több szálon van jelen – olaj- és gázszállítások, csaknem egyedüli nukleáris fűtőelem-szállítói pozíció stb. –, mint Nyugat-Európában. Mindennek ellenére sem érhető teljesen, egyes esetekben, a visegrádi országokban tapasztalt szélsőséges oroszellenes reakció. A pusztán orosz eredet kifogásolása nem tekinthető elfogadható érveknek. Gyakran épp az oroszellenes közeg az, ami kerülő utak – mondjuk ciprusi vállalatok közbeiktatására –, sajátos praktikák bevetésére készteti a térségben befektetni vágyó orosz cégeket. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ezektől a vállalatoktól ezek a módszerek egyáltalán nem idegenek.¹⁰⁷ A legelfogadhatóbb eljárás ebben a helyzetben az lenne, ha az érintett országok minden egyes konkrét befektetési ügyet önmagában vizsgálnának. Az orosz befektetők egyébként is – okulva az érkezésüket kísérő ellenérzésekből – gyakran nyugati partnerrel szövetkezve lépnek fel, ami már közelít a mindkét felet kielégítő megoldáshoz.¹⁰⁸

Bár az oroszellenesség a legerőteljesebben Lengyelországban érhető tetten, a

---

körül még bizonytalanságok voltak, mivel Oroszország nem tartotta életképesnek az elképzelést.)

¹⁰⁷ Ebből kiindulva Deák (2005) felveti, hogy az orosz befektetőktől a helyi élitek kérjenek bizonyos pótlólagos, pénzügyi és gazdasági garanciákat (gyakoribb ellenőrzések, bizonyos jogok átmeneti visszatartása stb.). Érvelése szerint „tekintettel ezen befektetők hátterére, az orosz üzleti világ konszolidálatlan viszonyaira, ilyen korlátozások legitimek és indokoltak lehetnek, feltéve, ha világosak és időben a befektetők tudomására hozzák őket.” p. 10.

¹⁰⁸ Az orosz tőkebefektetések körüli diszkriminációs probléma nem korlátozódik pusztán a közép-kelet-európai térségre. 2006 tavaszán például Nagy-Britanniában is megjelent.

Gazpromnak még itt is sikerült stratégiai jelentőségű befektetőként megjelennie a Jamal-vezeték építése és működtetése révén.¹⁰⁹ Amint a következő alfejezetből is kiderül, orosz befektető valamennyi visegrádi ország energiaszektorában található. Az orosz érdeklődés azonban erős a gázipari liberalizáció kínálta lehetőségek iránt is (a *downstream* üzletágakban). Ennek sikere azonban egyelőre kérdéses.

Gyakran hallható, hogy az orosz energetikai befektetők közép-kelet-európai térhódítása ellen azért kellene fellépni, mert az az orosz külpolitika egyik legfontosabb eszközeként értelmezendő.¹¹⁰ Valójában ez a fajta érvelés mindenképpen túlzó és leegyszerűsítő: az orosz olaj- és gázipari cégeknek pusztán gazdasági megfontolásból is érdemes lábukat befektetőként is megvetni ezeken a piacokon, mindenféle politikai indíttatás nélkül.¹¹¹ A nemzetköziesedést zászlajukra tűző orosz vállalati stratégiáknak ez természetes velejárója. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy az orosz állami érdekek és az orosz energetikai vállalatok európai stratégiái között kimutatható az összefüggés, megfigyelhető a politikai háttérnek megfelelő büntető vagy jutalmazó jelleg.

Ugyanakkor nyugat-európai viszonylatban szerény tőkeerejük – még az olajárak emelkedésével összefüggő növekedési tendencia ellenére is – természetes gátat vet közép-kelet-európai felvásárlásaiknak. Másrészt az elmúlt egy-másfél évtizedben maga az orosz külpolitika sem mutatott különösebb érdeklődést a térség iránt, ami ilyenfajta eszközök bevetését indokolná. A visegrádi országok egyébként is már mintegy másfél évtizede megbízható, ke-

---

¹⁰⁹ A két Gazprom-befektetésen kívül egyébként alig találni orosz befektetőt a PAIZ adatbázisában.

¹¹⁰ Az orosz külpolitikai indíttatású terjeszkedéstől való félelem különösen erős Lengyelországban. Lényegében ez állt a PKN-Orlen és a MOL tervezett fuzionálásának leállítását mögött is, vagyis a Jukosz-cégen keresztüli túlzott orosz befolyástól való aggodalom. Általában véve is tartanak, a közép-kelet-európai régió egészére kiterjedő orosz energetikai övezet kialakulásától. (Népszabadság, 2004. április 20. p. 4.)

¹¹¹ Deák (2005).

ményvalutával fizető vásárlói az orosz energiahordozóknak. A Baltikum térségének keserű tapasztalatai vagy a FÁK-on belül dúló, politikai indíttatástól korántsem mentes gázháborúk ugyan elrettentő példák, de ezen esetek kiterjedése térségünkre valószínűtlen.¹¹² A politikai indíttatások cáfolata helyet kap az orosz elemzésekben is. Arbatova és Ryzhkov például külön hangsúlyozzák, hogy az orosz olaj- és gázipari cégek üzleti döntéseiben a gazdasági megfontolások a mérvadók, nem a politikaiak.¹¹³

Sokkal indokoltabbak azok az ellenérvek, amelyek az orosz szállítások fizikai bizonytalanságával kapcsolatosak, többek között a korlátozott kitermelési és szállítási kapacitásokkal, még inkább azonban a szállítási infrastruktúra elégtelenségeivel, kifogásolható állapotával.

4.5. A 2005–2006-os ukrán–orosz „gázválság” tanulságai és következményei

2006. január elsején a Gazprom az Ukrajnának járó gáz mennyiségével csökkentette az Ukrajna területén keresztülhaladó, a nyugat- és kelet-közép-európai országoknak szánt gáz mennyiségét, mivel nem tudott ukrán partnerével megegyezni a 2006-os árakról. Ukrajna viszont megcsapolta a területén áthaladó vezetékét, és az ukrán tranziton túl fekvő országok zöme kisebb-nagyobb mértékben kevesebb gázhoz jutott – a tél derekán –, mint amennyi a Gazprommal kötött szerződésük alapján járt nekik. Ami az eszközt, a csaplezárást és a kapacitáscsökkentést illeti, a FÁK berkein belül korántsem szokatlan. Ami új jelenség volt, az a közvetlen és potenciálisan érintett országok széles

köre, ami az európai kontinensen Ukrajna központi tranzitszeréből fakad.¹¹⁴

A konfliktus viszonylag rövid idő alatt rendeződött, mert egy hosszabb távú, eldurvuló konfliktus Oroszországra nézve mindenképpen piacvesztő hatású lenne. Rövid távon csak azért nem, mert új szállítási útvonalak kiépítése idő- és forrásigényes feladat, és a világon rendelkezésre álló szállítható gázkészletek korlátozottak. A 2006. januári, Ukrajnát célzó „lecke” azonban túl erősnek bizonyult a nyugati ízlésnek. A nyugati világ szinte egyöntetűen igen kemény, elítélő hangon bírálta Moszkvát. Az Amerikai Egyesült Államokban újra azt hányták a szemére, hogy az energiafegyvert Oroszország a külpolitika közvetlen eszközeként használja.¹¹⁵ Az Európai Unió szintén Ukrajnával szemben mutatott megértést, miközben erőteljesen elítélte az orosz érdekérvényesítés eszközt, és maradéktalanul átvette az ukrán álláspontot a Gazprom szerződészegésével kapcsolatban.¹¹⁶ Megerősödtek – Brüsszelben is és a leginkább érintett or-

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ Példájuk azonban erősen sántít. A balti államok olajfinomítóinak esete – a finomítás átállítása a hazai, újonnan kiépített kapacitásokra – egybehangzó vélemények szerint egyértelműen politikailag motivált lépés volt. (Arbatova–Ryzhkov 2005, p. 5.)

¹¹⁴ 2003 telén az orosz Gazprom közel 24 órára teljesen leállította a gázszállításokat Belorussziába, ami kihatással volt a balti államokra, Lengyelországra és kisebb mértékben Németországra is. A konfliktust gazdasági okok váltották ki a két ország közötti gázügyi együttműködésen belül. 2005 elején Törökmenisztán állította le gázszállításait Ukrajnába és Oroszországba, Oroszország pedig Azerbajdzsánba, egyaránt áremelési cézzal. Mindkét akció sikeresnek bizonyult, az eladók elérték az emelést, amely azonban korántsem volt olyan radikális, mint a jelenlegi Ukrajnának címzett Gazprom-ajánlat. (Törkmén–orosz viszonylatban nem áremelésre, hanem a szállítandó mennyiség csökkentésére került sor.)

¹¹⁵ Lásd például Wallander, C. A. „How not to convert gas to power” c. írását az *International Herald Tribune* 2006. január 6-i számában. A vád természetese nem alaptalan, és orosz elemzők is figyelmeztetnek annak veszélyeire, hogy az orosz társadalomban és diplomáciában is gyakorta támogatásra találó, az energiakártya kijátszására irányuló elképzelések és célzások valójában öngólnak is bizonyulhatnak, azaz elriaszthatják az orosz szénhidrogének vásárlóit. (Arbatov–Belova 2006, pp. 82–83.)

¹¹⁶ Az Európai Unióban eluralkodott oroszellenes hangulatra kiváló példa az ismert brüsszeli *think tank*, a CEPS vezető elemzőjének, Michael Emersonnak a „What to do about Gazprom monopoly power?” c. írása a CEPS Neighbourhood Watch 2006. januári számában.

szágok köreiben is – mindazok a forrás- és szállításiútvonali-diverzifikációs törekvések, amelyek korábban is megmutatkoztak, csak sürgető kényszer híján, valamint gazdaságossági szempontok miatt nem érvényesültek kellőképpen.

Reális képet mindkét partner érveinek figyelembe vételével kaphatunk leginkább. Teljesen érthető Ukrajna azon kísérlete, hogy kedvezményezett helyzetét – a világpiacinál lényegesen alacsonyabb áron való szénhidrogén-beszerezést – minél tovább fenntartsa. Ugyanakkor el kell fogadnunk az egyre határozottabban megfogalmazott új doktrína kialakulását jelző orosz álláspontot is: a posztszovjet térség azon országai számára, amelyek leválóban vannak az Oroszország körüli szövetségi rendszerekről – a FÁK-ról, a megvalósítás előtt álló Egységes Gazdasági Térségről –, nem kívánják fenntartani a gazdasági támogatásnak e nyilvánvaló formáját, azaz a velük való kereskedelemben áttérnek a világpiaci árakra.¹¹⁷ Ezt a döntést Ukrajna még nyugati támogatással sem tudja megmásítani, egyszerűen csak tudomásul kell vennie. Végezetül a szerződésesség kérdése sem olyan egyszerű, ahogyan első ránézésre tűnhet, ugyanis a két fél között valójában kétféle szállítási árra vonatkozó szerződés létezett, és ezek közül csak az egyik, mégpedig az ukrán tranzit fejében szolgáltatott gáz árának egyoldalú megváltoztatási kísérletével állunk szemben.¹¹⁸

Mi a gázárháború legfontosabb tanulsága? Leginkább az, hogy a mára kialakult függési szintek olyan erősek, hogy azok már valamennyi érintett számára biztonsági kockázatot rejtenek magukba. A megoldás leginkább a függés mérséklésében rejthető. Az ilyen irányú gondolkodás egyébként az ügy mindhárom érintettjét jellemezte már korábban is. Ukrajna egyrészt fokozatosan csökkentette Oroszország részeseését energiabehozatalán belül, s a földgázt tekintve jelentős szállítójává lépett elő Törökmenisztán. Igaz,

ez egyelőre nem oldja meg az orosz függés problémáját, mivel a türkmén gáz is Oroszországon keresztül érkezik. Ezen túlmenően azonban szeretnének részt venni olyan vezetékipítési projekteknél, amelyek már Oroszország kikapcsolását célozzák.

A 2005–2006-os téli gázválság kapcsán érdemes kiemelni, hogy arra alig egy-két hónappal az első EU–Oroszország energetikai Állandó Partnerségi Tanács ülését követően került sor.¹¹⁹ A tanácsülés kiemelt témái között szerepelt az európai energiabiztonság kérdése.

4.5.1. Az Európai Unió válasza: a 2006. márciusi zöld könyv¹²⁰

Az EU hosszú távú energiapolitikáját körvonalázó 2000-es zöld könyvében a beszerzési források további diverzifikálásának szükségessége mellett érvel. A 2005. őszi német–orosz kezdeményezés – más lépések hiányában – azonban egyértelműen az orosz súly erősödését eredményezné, másrészt árnyékot vet az immár egy éve új színekben jelentkező EU–Ukrajna partnerségre. Már az eddigiek tükrében is, de még inkább az aktuális gázkonfliktus következtében, az energetikai ellentétek kiküszöbölése az EU–Oroszország energia-dialógus háromoldalúvá fejlesztésével, Ukrajna bevonásával, illetve a többi szénhidrogén-kitermelést folytató FÁK-országra is kiterjedő koherens koncepció kialakításával valósítható meg. (Természetesen az új irányoknak a többi olaj- és gáztermelő országra, valamint az új technológiák alkalmazására [LNG] is ki kell terjedniük.) Mindebben a legnagyobb nehézséget az új

¹¹⁷ Nikolai Sokov (2006).

¹¹⁸ Az igényelt többi gáz árát a felek évente újratárgyalják.

¹¹⁹ Az Állandó Partnerségi Tanács összehívására korábban csak a bel- és igazságügyi együttműködés keretein belül került sor, az illetékes miniszterek részvételével.

¹²⁰ „Zöld könyv – európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért”, COM (2006) 105. Brüsszel 2006. március. Ez a dolgozat a zöld könyvnek csak az Oroszországgal való kapcsolatokat közelebbről érintő megállapításait és célkitűzéseit taglalja.

koncepciók Oroszországgal történő elfogadtatása jelenti. Oroszország ugyanis nem érdekelt a dialógus kiterjesztésében, és ez esetleg a Brüsszel–Moszkva-viszony további elhidegüléséhez is vezethet.

Az Európai Unió 2006. márciusi újabb zöld könyvének időzítésében minden bizonnyal jelentős szerepet játszott a 2006 eleji ukrán–orosz gázkonfliktus. Az unió ugyanis minden korábbinál erőteljesebben szembesült az orosz forrás dominanciájából és az ukrán tranzit súlyából fakadó negatív következményekkel, a ténylegesen bekövetkezettekkel és a potenciálisokkal együttesen. A megváltozott uniós megközelítést igen jól szemlélteti, hogy az új dokumentumban Brüsszel Oroszország kapcsán „új kezdeményezés” szükségességéről beszél, s ezzel egyértelműen elismeri a korábbi párbeszéd elégtelen voltát. Ez különösen azért megdöbbentő, mert korábban az energiadialógust a kapcsolatrendszer egyik legsikeresebb elemének tekintették a szakértők. Brüsszel újra és nyomatékosan hangsúlyozza a diverzifikáció szükségességét, mégpedig az energiaellátás biztonsági szempontjaiból kiindulva – most úgy tűnik – valós diverzifikációt tartva szem előtt. Újra előtérbe kerül az ún. egységes energiaügyi külpolitika jelentősége, aminek viszont előfeltétele lenne a tagállamoknak a közös problémamegoldás iránti elkötelezettsége, az egymás közötti szolidaritás. Ugyanakkor az immár 25 tagú unióban ez utóbbinak a megvalósítása egyre több nehézségbe ütközik. Így nem tűnik reálisnak, hogy a célkitűzést képesek lesznek teljesíteni. Az egységes politika szükségességét különösen a gáz kapcsán hangsúlyozza a könyv, amiből egyértelmű, hogy az energetikai célok és feladatok újragondolásában az orosz–ukrán gázkonfliktus a legfontosabb indítékok között szerepelt. Felveti az infrastruktúra továbbfejlesztésére és új infrastruktúra kialakítására vonatkozó egységes terv létrehozásának fontosságát.¹²¹ Ami az orosz kapcsolat szempontjából igazán lényeges, az az, hogy itt a példákat kizáró-

lag Oroszország versenytársainak sorából hozza: Kaszpi-tengeri régió, Észak-Afrika, Közel-Kelet, illetve nyomatékosan felveti a gázszállításban nagyobb mobilitást teremtő LNG-terminálok kiépítésének kérdését. Egyébként is, ilyen konkrét célok megfogalmazására már több törekvés is volt előzőleg, mindezidáig nem túl sok sikerrel.¹²² Az új zöld könyvben egyértelműen előrelépés, hogy a korábban jellemző, a fontos termelő és tranzitországokkal kétoldalúan vagy regionális szinten kezelt párbeszéd helyett a komplexitást helyezi előtérbe: „Ezeket a párbeszédeket a felülvizsgálat által kínált közös elképzelés keretei közé kellene elhelyezni.”¹²³ Végső célként az összeurópai, az EU szomszédságát is felölelő energiaközösség megteremtését tűzi ki, mindazon térségek bekapcsolásával, ahol már megkezdődött egyfajta „közös szabályozási térség” kialakítása.

A zöld könyvben továbbra is első helyen szereplő partner Oroszország. Ugyanakkor meglehetősen naivitás Brüsszel részéről azt hinni, hogy „a közös energiaügyi külpolitika kidolgozása minőségi változást jelentene az Oroszországgal fenntartott energetikai partnerség terén, mind közösségi, mind nemzeti szinten”¹²⁴, mert eddig sem a közös álláspont megfogalmazásának hiánya, hanem sokkal inkább a tagállami érdekütközés és széthúzás okozott problémát. Mindenesetre az ilyenfajta egységes elveken alapuló energetikai kezdeményezés kidolgozását veti fel Brüsszel, amit majd beemelnének az EU–Oroszország kapcsolatait 2007-től felváltó, a PCA helyébe lépő új keretek közé. Nyomatékosan jelenik meg az energiacharta Oroszország általi ratifikálásának szorgalmazása, illetve a szállítási jegyző-

¹²¹ *Ibid.*, p. 16.

¹²² A lehetséges infrastrukturális fejlesztések egyfajta összegzését nyújtja például a 2003-as „communication”: „On the development of energy policy for the enlarged European Union, its neighbours and partner countries”.

¹²³ Párbeszéd Oroszországgal, Norvégiával, Ukrajnával, a Kaszpi-medencével, a földközi-tengeri országokkal, az OPEC-vel, valamint az Öbölmenti Együttműködési Tanáccsal. (*Ibid.*, p. 17.)

¹²⁴ *Ibid.*, p. 18.

könyvvel kapcsolatos tárgyalások lezárása. Mindennek külön hangsúlyt adott a 2006 júliusi G8-találkozó, amelynek most először volt Oroszország a házigazdája, s amelynek kiemelt témájává emelték az energia-biztonságot. Természetesen érintik Oroszországot az EU-nak az egységes gázpiac megteremtését ismét fokozottan előtérbe helyező elképzelései, valamint az energiaszerkezet „éghajlatbarát” diverzifikálását célzó célkitűzései.

Az egységesség megítélése azonban az unió különböző szerveinél más és más. 2006. március végén a tagállami érdeklődéseket a legjobban magán hordozó Európai Tanács még az Európai Bizottságnál is visszafogottabban nyilatkozott a koordináció mélységét illetően, miközben az Európai Parlament kevesli a bizottság által a zöld könyvben vázolt kereteket, ambiciózusabb és eltökéltebb közös energiapolitikát kíván, amely szorosabb kapcsolatban áll az uniós kül- és biztonságpolitikával, valamint határozottan kiáll az európai szomszédságpolitika erősítése mellett.¹²⁵

Érdemes kiemelni, hogy az unió energiával kapcsolatos gondolkodásában mind kitüntetettebb szerepet kap Törökország, elsősorban mint olyan tranzitterület, amely valós diverzifikációt tesz lehetővé (a közép-ázsiai vagy közel-keleti ásványkincsek Európába jutását Oroszország kikerülésével), másodsorban mint forrásország. A közelmúltban befejezett, elsősorban amerikai támogatással épült Baku–Tbiliszi–Ceyhan-vezeték már lehetővé teszi, hogy Oroszországot elkerülve érkezzen kazah és azeri olaj Európába.

4.5.2. Orosz válaszok

Természetesen Oroszország, illetve az orosz energetikai vállalatok sem ülnek ölbe tett kézzel. Sőt, ők már a tervezésnél valamivel előrébb tartanak. 2005 őszén került sor a Gazprom és német

partnerek közreműködésével egy olyan együttműködési szerződés aláírására, amely egy, a Balti-tenger alatti, Oroszországot Németországgal, a jelenlegi második legnagyobb orosz gázvásárlóval összekötő, mintegy 1200 kilométer hosszú új gázvezeték megépítéséről szól. A tervek szerint a vezeték 2010-re üzemképes lesz.

A projektet több új uniós tagállam – elsősorban Lengyelország és a balti államok – és újabban a bizottság energiaügyekért felelős biztosa is bírálja. Mivel az eredetileg tervbe vett második Lengyelországon keresztül vezető Jamal-vezeték megépítése egyre inkább lekerül a napirendről, az elkerülő vezeték működésbe lépése után az orosz Gazpromnak való lengyel kiszolgáltatottság nőni fog. Amennyiben Ukrajnában és a többi érintett országban nem lépnek az alternatív források kiépítése irányába, kiszolgáltatottságuk egyoldalúvá válik, ezzel biztonsági kockázataik erőteljesen nőnek. Moszkva egyébként nyilvánvalóan „rájátszik” az uniós tagállamok megosztására. Egyik oldalon különösen fejleszti a német–orosz energetikai kapcsolatokat, amelyet ékesen bizonyít a vezeték finanszírozásában való megegyezéshez köthető 2005. szeptemberi hivatalos közös nyilatkozat az energetika terén való orosz–német együttműködésről,¹²⁶ ami akár egy „mini német–orosz energiadialógus” tényeként is felfogható. Orosz sikernek tekinthető, hogy a szóban forgó vezeték építéséhez felvett mintegy egymilliárd eurós Gazprom-hitelre a német kormány kezességet vállalt.¹²⁷ Másrészt Moszkva legújabbban az újonnan csatlakozottak körét is legalább kétfelé osztja. Az egyik, a kedvezményezett csoporthoz tartozik Magyarország és Csehország, akik-

¹²⁶ Szovmesztnoje rosszizszko-germanszkoje zajavlenyije o szotrudniceszctve v oblasztyi energetiki (<http://kremlin.ru/text/docs/2005/09/93508.shtml>, letöltve 2006. május 8).

¹²⁷ <http://origo.hu/uzletinegyed/hirek/vilaggazdasag/2006040Inemetorszag.html> (Letöltve 2006. április 2.) Az ügylet azért szokatlan, mert a német állam többnyire csak a német cégek üzleteire vállal kezességet.

¹²⁵ Európai Parlament: Közös állásfoglalásra irányuló indítvány, 2006. március 20.

kel a javuló politikai kapcsolatok hátszélében a gazdasági, azon belül az energetikai együttműködést is szorgalmazzák. Magyarországnak 2006. február végén egyfajta közép-európai energetikaiközpont-szerepet is felajánlottak. A másik oldalon áll Lengyelország és a Baltikum országai, amelyekkel szemben viszont a távolságtartó magatartás jellemző, igaz kölcsönösen.¹²⁸

A 2006-os gázárháborút követően Moszkva természetesen mindent megtett, hogy romló nyugati megítélése ellenére megszilárdítsa korábbi energetikai kapcsolatait mindazon európai partnereivel, akikkel ez egyrészt lehetséges, másrészt akik ezt meg is „érdemlik”. Ekkor már ismert volt, hogy az unió új energiastratégián dolgozik, ami vélhetően kihatással lesz az EU és Oroszország energiadialogusának folytatására is. Kitapinthatók voltak az új stratégia egyes elemei is, például a gáztartalékok létrehozásának megemelkedett jelentősége. Ebben a helyzetben kínálta fel Oroszország Magyarországnak, hogy egy nagy kapacitású gáztározót építenének fel területén, központi szerepkört szánva neki a térségben.

Ezen túlmenően Oroszországban az Európán túli piacok (az USA, Ázsia és különösen Kína) felé is tovább kívánnak nyitni. 2006. március végén Putyin elnök kínai látogatása során, többek között, energetikai tárgyú egyezményeket írt alá, például a Gazprom kínai szállításairól, a kínai és orosz olajtársaságok együttműködéséről stb. Nem véletlenül, egyre biztosabbnak tűnik, hogy az egyébként Japán felé építendő kelet-szibériai olajfővezetéknek lesz Kína felé is leágazása. Japánnal 2005 novemberében írták alá a hosszú távú kétoldalú energetikai együttműködést meghatározó fontosabb irányelveket.¹²⁹

Különösen fontos a Törökországgal kialakított párbeszéd. Bár Törökország vetélytárs is, mert egyrészt alternatív szállítási útvonalat jelent Európa felé, másrészt saját termelése sem elhanyagolható, Moszkvának mégis sikerült közös ügyletet kiépítenie vele: 2005 novemberében nyitották meg a két országot összekötő Kék Áramlat nevet viselő gázvezetékét, amely újabb elvi lehetőséget kínál Oroszország számára, hogy a Baltikum térségének, illetve Ukrajna kikerülésével juttasson földgázt nyugati irányba. Az elképzelések szerint ugyanis az izraeli leágazáson kívül meghosszabbítanák a vezetékét a Balkánig, Görögországon át Olaszországig, illetve a Balkánon keresztül Közép-Európába. Ez az elképzelés konkurálhat az unión belül kialakított Nabucco-tervvel, amely török gázszállítását célozza Bulgárián, Románián és Magyarországon át Ausztriáig. A Gazprom részéről azt sem tartják kizártnak, hogy a két elképzelés végül egy tervezetben egyesül majd.¹³⁰

Oroszország, pontosabban az orosz Gazprom azonban élni kíván az uniós gázpiac megteremtésével adódó lehetőségekkel is: részesedést vásárolni – illetve cserélni – az eladásra került-kerülő gázszolgáltató vállalatokban, új és régi tagállamokban egyaránt. Ilyen irányú törekvései azonban egyes tagországokban, tekintettel a Gazprom gázszállításokban való monopolhelyzetére, versenyjogi problémákat vetnek fel, amelyek megítélésénél egyáltalán nem egyértelmű a helyzet. A Gazprom diszkriminációt emleget, miközben az uniós érvelés a trösztellenes előírásokra épül. A helyzet különösen elmergesedett 2006 tavaszán, az Oroszországgal való energetikai kapcsolatok átértékelésének idején.¹³¹

¹²⁸ Pretty pictures, The Economist, 2006. március 4.

¹²⁹ Osznovnije napravlenyje dolgoszrpschnovo szotrudnicsesztva mezsdu pravityelsztvom Rosszjiszknoj federácii i pravityelsztvom Japoniji b oblasztyi energetiki (<http://www.kremlin.ru/text/cocs/2005/11/97757.shtml>, letöltve 2006. május 8.)

¹³⁰ Oroszország megtartaná „gázbefolyását”. (<http://origo.hu/uzletinyged/hirek/vilaggazdasag/20060302oroszoszrag1.html>, letöltve 2006. március 29.)

¹³¹ Lásd Az EU válasza a Gazprom fenyegetéseire (<http://karpatinfo.org.ua/modules.php?name...> letöltve 2006. május 8.), és Vlagyimir Putyin német-orosz kormányközi megbeszéléseket követő sajtótájékoztatóján adott válaszait 2006. április 27-én.

5) Kölcsönös befektetések a gáz- és olajszektorban

Eredetileg az energiadialóguson belül az európai ellátás biztonságát megteremteni hivatott, elsődlegesen kijelölt eszköz az európai vállalatok orosz energiaszektorbeli súlyának növelése, az orosz energetikai szektoron belül hiányzó, de égetően szükséges beruházási tőke Európa általi biztosítása lett volna. Úgy tűnik, ennek a célnak a teljesülése igen messze áll az eredeti célkitűzésektől. Megkockáztatjuk, ez a célkitűzés – az utóbbi években – már egyre kevésbé tekinthető közösnek; orosz oldalról a külföldi tőkebevonás szükségességének hangoztatása egyre ritkább. A dialógus kezdetekor azonban még vélhetően Moszkva is egyetértett az európai tőkebefektetések jelentőségével, a helyzet azonban az olajárak tartós és meredek emelkedésével nagymértékben módosult.¹³² Habár a szakértők zöme ma is egyetért abban, hogy az orosz energetikai ágazat beruházásigénye olyan hatalmas összegekre rúg, amelyek előteremtése pusztán hazai forrásokból lehetetlen. Így van ez még az utóbbi években növekvő befektetésekkel dicsekedhető olajiparban is, elsősorban amiatt, hogy az orosz olajcégek elsődleges célja a beruházások végrehajtása során a termelés minden áron való növelése volt, amit nem kísért a termelésbővülés fenntarthatóságát figyelembe vevő hosszabb távú gondolkodás.

Oroszországban nemcsak az energetikai szektorra vonatkozóan, hanem a gazdaság egészét tekintve is ambivalens a magatartás a külföldi befektetésekkel szemben, különösen azok közvetlen formájával szemben. Az FDI Oroszországban tapasztalt igen alacsony szintje nem pusztán a sokat emlegetett kedvezőtlen befek-

tetési klímával, pontosabban annak nem kifejezetten szándékolt elemeivel (pl. a korrupcióval) függ össze, hanem legalább ilyen mértékben az orosz állam tudatos távol tartó magatartásával.

Ennek a távolságtartásnak számos, az energetikát konkrétan célzó megnyilvánulási formája is van. Ilyenek például a stratégiainak tekintett Gazprom és EESZ vállalatok részvényeinek külföldi tulajdonlását limitáló intézkedések, a termékmegosztási egyezmények körüli bizonytalanságok, korlátozások és a parlamentre testált döntési jogkörök.¹³³ A legújabbak közül kiemelendő a 2005. februári miniszteri határozat, amely a külföldiek arányát a természeti erőforrások kiaknázásában 49 százalékban szabja meg,¹³⁴ vagy a 2006 elején készülő törvény, amely 39 stratégiai fontosságú területen – köztük a nukleáris iparban és az ásványkincsek kitermelésében – oly módon korlátozná a külföldiek befektetéseit, hogy azokra csak külön elnöki jóváhagyással kerülhetne sor.¹³⁵ Időnként azonban Moszkva ennél bántóbb módon is kimutatja a külföldi tőke nemkívánatos voltát. Ilyen eset volt például a Szlavnyeftre kiírt tender, ahol a kínai China National Petroleum Corporation, az orosz elnök korábbi támogatása birtokában, jó esélyekkel és kedvező ajánlattal

(CEPS, Neighbourhood Watch, 2006. március 16-17.)

¹³² Svetlana Glinkina már 2003 őszén megkérdőjelezte az energiadialógus értelmét, éppen a fentiekre hivatkozva. (Budapest, 2003. november 7–8, Orosz–Magyar Társadalomtudományi Kerekasztal)

¹³³ Külön jogszabály rendelkezik azon gáz- és olajipari lelőhelyekről, amelyekre termékmegosztási megállapodások köthetők. Az ilyen lelőhelyek aránya azonban nem haladhatja meg az összes ismert orosz lelőhely 30%-át. Az eredeti PSA (Production Sharing Agreement) törvényt 1995-ben fogadták el, s több kiegészítés követte. A kétezres évek elejéig ezzel együtt is mindössze egy PSA-szerződést kötöttek külföldi vállalattal, ami jól érzékelteti a jogi háttér kedvezőtlen és bizonytalan voltát. (Dodonov 2003, p. 268.) A PSA egyébként a feltörekvő piacokon bevett eszköze a külföldiek kitermelőipari jelenlétét biztosító jogi környezetnek. (Barysh 2004, p. 33.)

¹³⁴ Pontosabban a rendelkezés az új lelőhelyek kiaknázását célzó tendereken 51%-os orosz részarányt ír elő. Ez nemcsak a külföldi leányvállalatokat, hanem számos esetben azokat a már meglévő olajipari vegyesvállalatokat is kizárja az új lehetőségekből, amelyekben a portfóliós és közvetlen külföldi tulajdonlás együttesen meghaladja az 50%-ot. World Investment Report, 2005. p. 78.

¹³⁵ <http://www.mfor.hu/cikk.php?article...> (Letöltve 2006. március 3.)

indult, azonban mégsem nyerhetett. A legegységesebb példa azonban az elhíresült Jukosz-ügyhöz kötődik, ahol többek között az váltotta ki a hatóságok nemtetszését, hogy a Szibnyeffttel fuzionálást indítványozó Jukosz jelentős részvénycsomagjának külföldi kézbe történő eladását tervezte (az amerikai ExxonMobil lett volna a vevő). „Világossá vált, hogy nagyszabású, külföldi kézbe történő olajrészvényeladások nem fogják az elkövetkezőkben kivívni a kreml-i hatóságok jóváhagyását”.¹³⁶ Az orosz olajipar és általában az energetikai szektor iránt érdeklődő külföldieknek más módok kínálóznak a jövőben az oroszországi jelenlétre, (például a vegyesvállalatok alapítása vagy a hitelezés).

A külföldiek távoltagezésében nem kis szerepet játszik a szektorbeli orosz engedélyezési rendszer is. Kiindulópontként szolgál, hogy a földben lévő természeti kincsek az állam tulajdonát képezik, azok csak kiaknázásuk után kerülnek a kitermelő vállalat tulajdonába. Ez utóbbiak kitermelő tevékenységüket az adott területre érvényes hatósági engedély birtokában végzik. Ezek az engedélyek azonban elméletileg bármikor visszavonhatók, ami különösen növeli a befektető és a kitermelő cégek kiszolgáltatottságát.¹³⁷

Egy további terület, ahol az állam szava a meghatározó, az exportkvóták kérdése. Ezeket – a korlátozott exportkapacitásokat figyelembe véve – a monopolhelyzetben lévő állami Transznyeft vállalat osztja. Az olajcégeknek hiába lennének, voltak gazdaságilag is kivitelezhető elképzeléseik alternatív szállítási útvonalak kiépítésére, az exportútvonalak kijelölését és leosztását az állam nem adja ki a kezéből. Ez a kérdéskör a nyugati elemzésekben kiemelt hangsúlyt kap.¹³⁸ Ennél álta-

lánosabban is megfogalmazhatjuk azonban, hogy az állam Putyin elnöksége alatt különösen erős ellenőrzés alá vonta a szektort.¹³⁹ Ezt a tényt orosz elemzők is elismerik: „A külföldi befektetők hozzáférése a kitermelőipari lehetőségekhez ... nehezedik, és az utóbbi időben erősödő állami irányítás alá esik”.¹⁴⁰

A külföldi befektetők távoltagezésében, a háttérben erősen lobbizva, jelentős szerepet játszanak maguk az orosz olajipari cégek is, akik a külföldi versenytársaktól nemcsak a belső piac elvesztése miatt tartanak, hanem az orosz olajkészletek megszerzése körüli verseny okán is.

A fentiekben bemutatott korlátozások, szándékolt és bujtatott távoltagező praktkák természetesen minden külföldit, nem csak a potenciális európai befektetőket érintik. Azonban az energiadialógus gyengeségeként lehet értékelni, hogy az nem tudott érdemben az utóbbiakon sem segíteni. Mindezek eredményeként az európai energetikai cégek – amerikai versenytársikkal egyetemben – jelen vannak Oroszországban befektetőként, jelenlétük azonban a lehetőségekkel összevetve meglehetősen szerény. A külföldi tőke legerősebben az olajszektorban van képviselve; itt az elmúlt egy-másfél évtized során számos vállalati partnerség szövődött.

¹³⁶ Vahtra 2004, p. 31.

¹³⁷ Vahtra (2004, p. 29.) a fentiek alapján egyenesen „engedélyező gazdaságnak” nevezi az orosz viszonyokat.

¹³⁸ „Oroszország általában geopolitikai és geostratégiai szemmel tekint a FÁK-térségen belüli csővezetékrendszerre, és ragaszkodik az állam kulcsszerepéhez.” (Timmermann 2004, p. 7.)

¹³⁹ Ennek egyik első állomása volt a Gazprom vezetésében elrendelt személycserék. (Vilemas 2002, p. 47.)

¹⁴⁰ Az állami befolyás erősítésének igénye az olaj- és gáziparban azonban nem pusztán orosz jelenlét. A világ jelentősebb gáz- és olajtartalékaival rendelkező országai között számosban hasonló, vagy az orosznál még erőteljesebb állami beavatkozással és befolyásolási törekvésekkel találkozhatunk. Az oroszországi gyakorlat tehát a szénhidrogén-szektor feletti befolyás megtartására, illetve növelésére – számos vélekedéssel szemben – „nem egyszerűen egy rossz szovjet gyakorlat továbbélése, hanem egy mély gyökerű, nemzetközileg jól ismert logika része”. (Szemerkenyi 2005, p. 194.)

5.1. Uniós befektetések Oroszországban

más, az oroszországi befektetők között nem élvonalos uniós országokból származó közvetlen befektetéseket is. Ez annál is inkább valószínű, mivel az Oroszországba befektető országok száma igen magas, meghaladja a százat.¹⁴¹

Ha azonban azt is figyelembe vesszük,

17. táblázat
Az uniós tagországok és más fontos forrásországok százalékos részesedése az Oroszországba érkezett FDI állományából, 1998–2002

	1998	1999	2000	2001	2002	2002. évi sorrend
<i>EU</i>	25,8	23,8	27,9	38,5	40,0	...
<i>Hollandia</i>	4,9	4,7	7,1	11,8	11,8	3.
<i>Németország</i>	7,4	7,9	7,8	8,3	8,4	5.
<i>Nagy-Britannia</i>	7,5	6,0	6,1	10,4	10,8	4.
<i>Svédország</i>	1,8	1,8	3,8	...	2,6	6.
<i>Finnország</i>	3,1	2,0	1,5	1,7	1,6	10.
<i>Luxemburg</i>	...	...	...	1,4	1,2	13.
<i>Franciaország</i>	1,1	1,3	1,6	1,9	1,5	11.
<i>Írország</i>	...	...	...	0,8	1,2	12.
<i>Olaszország</i>	...	...	...	1	1,0	15.
<i>Ausztria</i>	...	...	...	0,8	...	...
<i>Belgium</i>	...	...	...	0,4	...	...
<i>USA</i>	27,3	35,6	34,0	22,5	20,7	1.
<i>Gibraltár</i>	...	...	...	...	1,1	14.
<i>Svájc</i>	2,1	2,4	1,4	1,5	1,8	9.
<i>Norvégia</i>	...	...	...	0,5	...	...
<i>Japán</i>	1,9	1,2	1,3	1,9	...	...
<i>Egyiptom</i>	...	...	...	...	0,2	18.
<i>Bahama-szigetek</i>	...	...	...	1,7	2,4	7.
<i>Brit Virgin-szigetek</i>	...	...	...	1,3	2,0	8.
<i>Panama</i>	...	...	...	0,4	0,5	17.
<i>Ciprus</i>	24,8	21,4	20,0	20,5	19,3	2.
<i>Libanon</i>	...	...	...	...	0,1	19.
<i>Koreai Köztársaság</i>	...	...	...	0,6	0,5	16.
<i>Lettország</i>	...	...	...	0,2	...	...
<i>Egyéb</i>	18,0	15,6	15,3	10,4	11,3	...
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	...

Forrás: World Investment Directory, Vol. VIII. Central and Eastern Europe 2003.

Az Európai Unióból származó befektetések összege a 17. táblázatban feltüntetett-nél valójában minden bizonnyal magasabb. Ennek oka az, hogy az orosz hivatalos statisztikák jobbra csak az első tíz, illetve húsz befektetőre közölnek országos szintű adatokat. Az ún. egyéb országok alatt jelzett korántsem alacsony részarányok így nagy valószínűséggel tartalmaznak

hogy a legjelentősebb forrásországok között megjelenő olyan államok, mint Ciprus, a Bahama-szigetek, a Brit Virgin-szigetek, Panama, Gibraltár és bizonyos fokig Svájc az esetek zömében csak orosz eredetű tőkék visszaáramoltatásában közvetítenek, az Európai Unió szerepe a

¹⁴¹ Ludvig 2004, p. 858.

tényleges külföldi beruházásokban a statisztikák által mutatottnál jelentősebb. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy vezető szerepük ellenére az uniós bázisú transznacionális és egyéb vállalatok oroszországi jelenléte mindeddig meglehetősen szerény és visszafogott volt. Különösen igaz ez az egyébként kiemelt FDI-s célterületen, az olajszektorban, ahol az amerikai jelenlét minden kétséget kizáróan erőteljesebb.

Habár a legnagyobb szabású külföldi befektetés az orosz gazdaság egészét tekintve is a British Petroleum–TNK mintegy 7 milliárd dollár értékű olajipari ügylete 2003-ban. Bár sokan precedens értékűnek tekintették, azt nem követték tömegesen hasonló jelentőségű külföldi ügyletek, sem energetikán belül, sem azon kívül. A nyugati befektetők zöme továbbra is kívár. A kétezres évek közepén nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott a befektetések elmaradásában a külföldön egyöntetűen rossz hírű Jukosz-ügy, valamint nem sokkal azután a BP–TNK adóbotránya. Az orosz olajiparban egyébként a világ legtöbb nagy olajipari cége valamilyen módon jelen van, de a korábban prognosztizált óriási befektetések mindezidáig – a fent említett BP-s befektetés kivételével – elmaradtak.

Bár a külföldi tőkével szemben számos orosz aggály él, nem esnek teljesen egyforma megítélés alá a különböző országok cégei. A kiemelten jó bilaterális kapcsolatoknak köszönhetően a német Ruhrgas például 2005 elején 6,5 százalékos részvénycsomaggal rendelkezett az akkor még a külföldiek arányát erős kézzel korlátozó Gazpromban. Továbbá, nem véletlen, hogy német cégnek, a BASF energetikai leányvállalatának, a Wintershallnak sikerült 50 százalék mínusz egy részvény erejéig tulajdonjogot szerezni egy szintén a Gazprom-birodalomhoz tartozó gázkitermelő vállalatban, a Juzsno-Russzkójában, amely egy jelentős nyugat-szibériai gázmező kitermelési jogával rendelkezik.¹⁴² Az

ügyletet maga Putyin elnök nyilvánította „történelmi jelentőségű precedensnek”.¹⁴³

A gáziparban a Gazprom legnagyobb külföldi szövetségese egyébként a már említett két német vállalaton kívül az olasz ENI. Ez sem lehet véletlen, mert Olaszország szintén Oroszország uniós barátai közé számít, aminek kialakulásában minden bizonnyal nem kis szerepet játszanak az ide irányuló tetemes orosz szénhidrogén-szállítások. A Gazprom együttműködik továbbá a Royal Dutch/Shell Group-pal is.¹⁴⁴

Sajnálatos módon nem állnak rendelkezésre Oroszországra vonatkozóan ország-bontásban és szektoronként FDI-adatok, így az energetikában nem tudjuk kimutatni számszerűen az uniós vállalatok súlyát. Érdemes megemlíteni, hogy közöttük megtalálhatók már az új belépők cégei, például a magyar MOL is, amely éppen az azóta bajba jutott Jukossal kötött stratégiai szövetséget, és alapított vegyes vállalatot közös kitermelési céllal.¹⁴⁵

5.2. Orosz befektetések a kibővült Európai Unióban

Bár az energiadialógus keretei között csak a legutóbbi években kezdték a felek a befektetések kölcsönösségének szükségességét hangsúlyozni, az orosz energetikai cégek európai jelenléte már jóval korábban erősödésnek indult a régi és az új Európában is. A 12 legnagyobb ipari tevékenységet folytató orosz bázisú transznacionális vállalat közül egyébként nyolc az olaj- és gáziparhoz tartozik, a hat legjelentősebb szolgáltató szektorbeli nemzetköziesedő vállalat közül pedig egy, az EESZ.¹⁴⁶ Három órascég, a Gazprom, va-

¹⁴² Együtt fúrnak, együtt nevetnek, HVG, 2005. 04. 21.

¹⁴³ CEPS Neighbourhood Watch 12. sz. 2006. január. p. 17.

¹⁴⁴ Heinrich 2004, p. 14.

¹⁴⁵ Az együttműködésről szóló megállapodást 1999 novemberében írták alá, és 2002-ben került sor az 50-50%-ban orosz és magyar tulajdonban lévő vegyesvállalat megalapítására.

¹⁴⁶ WIR Directory 2003, p. 324.

lamint az olajipari Lukoil és Jukosz nemzetközi tevékenysége emelkedik ki.¹⁴⁷

A Gazprom már a kétezres évek elején több mint 20 európai országban volt jelen vegyesvállalatai révén, köztük nyolc régi uniós tagállamban,¹⁴⁸ szinte valamennyi fontos vásárlójánál, elsősorban a gázkereskedelemben, illetve a kapcsolódó *marketing* tevékenységekben, de vezetéképítési projektekhez kapcsolódóan is. Németországban egyedül öt közös gázipari érdekeltségben volt részesedése. Emellett az ekkor még csak tagságra váró középkelet-európai térségben, valamint Törökországban is stabilan megvetette a lábát. A 2004-ben csatlakozott államok közül mind a három balti és a négy visegrádi országban, valamint Szlovéniában is volt vegyesvállalata, legalább a gázkereskedelmet elősegítő ágazatban.¹⁴⁹ Ezt a középkelet-európai hálót az orosz gáz- és olajipari cégek már 1992-ben kezdték kiépíteni.¹⁵⁰

Magyarországon a Gazprom jelenléte különösen széles spektrumban alakult ki; a gáz kereskedelmén és szállításán túlmenően a petrokémiai iparban, az olaj- és gázipari berendezések gyártásában, valamint a bankszektorban is. A szlovák gázszállítással és kereskedelemmel foglalkozó Slovruszgazan azonban 50 százalékos részesedést, a lengyel, szintén a szállítási szférában tevékenykedő Europol Gazban pedig 49 százalékos részarányt sikerült elérnie. Természetesen Lengyelországban is jelen van a gázkereskedelemben is.

Az orosz olajiparban a Lukoil a leginkább nemzetköziesedett vállalat, amely a

régi (Nagy-Britannia) és az új Európában is (Baltikum, Csehország, Lengyelország), valamint a még csatlakozásra váró európai térségekben (Bulgária, Románia) is megvetette lábát, elsősorban olajfinomításban és kereskedelemben, már a kétezres évek elején. Magyarországon a legutóbbi időkben fogott 120 benzinkútra kiterjedő hálózatépítési tervekbe, s ezzel az e célra alapított leányvállalatát bízva meg.¹⁵¹ Nem sikerültek ugyanakkor finomítók részvényeivel kapcsolatos vásárlási tervei Litvániában, Lengyelországban és Görögországban sem.

A Jukosz Európában elsősorban a Baltikumban építette ki bázisait. Emellett egy horvát vállalattal közösen folyt bele az Adria-vezeték modernizálási munkálataiba. 2001-ben egy brit–norvég gépipari vállalatban (Kvaerner) szerzett részesedést. Az egyik legnagyobb jelentőségű európai vonatkozású Jukosz-ügylet azonban a szlovák olajszállító vállalatban, a Transzpetrolban szerzett 49 százalékos pakett. Emellett az osztrák OMV-vel is közös vezetéképítési tervek voltak kilátásban. A Jukosz azonban elsősorban a kínai piaccal kapcsolatos – nagyszabású beruházásokat is magukba foglaló – terveiről vált híressé. Mindamellett az amerikai Marathon Oilal is stratégiai szövetségre lépett 2001-ben. A Jukosz ellen indított orosz belső hadjárat azonban nyilvánvalóan derékba törte a külső kapcsolatrendszer fejlesztésére vonatkozó vállalati elképzeléseket is.

¹⁴⁷ Természetesen a többi, a legnagyobbak közé sorolható orosz olajvállalat is folytatott/folytat hasonló tevékenységet, azonban ezek (TNK, Rosznyeft, Szlavnyeft, Tatnyeft) beruházási célszágai nem a jelen dolgozat témájának középpontjában álló országok közül kerülnek ki, hanem a FÁK-térségből vagy más olajkitermelő területekről. (Liuhto 2002, p. 20.)

¹⁴⁸ Ausztria, Finnország, Franciaország, Németország, Görögország, Olaszország, Hollandia, Nagy-Britannia.

¹⁴⁹ Részletesebben lásd WIR Directory 2003, p. 40, és Weiner 2005, p. 19., 11 sz. táblázat.

¹⁵⁰ Vilemas 2002, p. 50.

¹⁵¹ A Lukoil egyébként, elsőként, az amerikai piacra is betört, s jelentős kúthálózatot sikerült kialakítania. A Getty Petroleum Marketig Inc. 2000-es felvásárlását követően (71 millió dolláros üzlet), 2004 elején a ConocoPhilips 795 benzinkútjának megvételével már több mint 2000 kúttal rendelkezett, és a keleti parti államokban ezzel mintegy 8%-osra növelte piacrészesedését. (Lukoilterjeszkedés, HVG, 2004. február 9.) Oroszországban egyébként vita folyik arról, hogy hosszabb távon – különös tekintettel egy esetleges jelentősebb olajáresésre – az amerikai piacon való orosz olajipari jelenlét gazdaságos lehet-e?

6. Az energiadialógus kritikai értékelése

Minden bizonnyal egyet lehet érteni Mihail Hodorkovszkijjal abban, hogy a világ, és benne Európa energiaellátásában még az olaj, a gáz és a szén fogja játszani a főszerepet,¹⁵² középtávon bizonyosan, de nagy valószínűséggel hosszabb időtávon is. Az EU és Oroszország energiadialógusa, amelynek fókuszában a szénhidrogén-szállítások és vásárlások állnak tehát nem veszti el aktualitását. A dilemma inkább arra vonatkozik, hogy a mára kialakult kölcsönösen igen erős olaj- és gázfüggési szintek tarthatók-e, s a felek által továbbra is, szándékoltan tartandók lesznek-e? Egyáltalán milyen más alternatívák jelentkeznek, és ezek milyen feszültségeket generálnak a kétoldalú párbeszédben?

Az általános kapcsolatrendszer fejlődésében tapasztalható negatív folyamatok, a kijózanodás-kihülés ismeretében nem meglepő, hogy ma már a függés erősségének csökkentési lehetőségei szerepelnek mindkét partner napirendjén. Moszkvában már évek óta tartanak attól, hogy a bővüléssel nagyobbá, sőt az új uniós tagállamok többségében a szinte kizárólagos szállítói pozícióból adódóan minőségileg is erősebbé váló függés csökkentésének igénye Brüsszelben konkrétan is napirendre kerül. Az energiadialógus bizonytalanságait, fontos potenciális konfliktuspontjait éppen ez a kérdés adja. Moszkva érthető módon azt szeretné, hogy amennyiben az európai szállítások volumenének, arányának csökkentésére kerülne sor, az az ő akaratából, ne pedig a partner/partnerek korlátozó-diverzifikációs törekvéseiből eredően történjen. Az alternatív stratégiák keresése tehát mindkét oldalon elkezdődött. Mindez azonban egyelőre nem nyílt konfrontációban, hanem projekt-tervezgetésekben jelentkezik. Ezek azonban vélhetően felgyorsulnak a 2005 végi 2005 eleji ukrán-

orosz gázárháború és annak európai következményei miatt.

Az orosz olaj- és gázszállítók egyre határozottabban tekintgetnek Kelet felé. Azonban az ilyen irányú jelentősebb elmozdulásoknak is megvannak elméletileg a maguk politikai és gazdasági korlátjai is. A keleti irányú piacok felé nyitásnak – az uniós dilemmáktól függetlenül is – objektív alapot ad a lelőhelyek súlypontjának keletre tolódása. Az új vagy erősíteni kívánt potenciális piacok közül az Egyesült Államokba történő szállításoknak súlyos gazdaságossági kritériumai vannak, ugyanakkor a jelenlegi olajár-tendenciák tükrében ezek a nehezebb feltételek válhatnak, mind az olaj, mind pedig a földgáz esetében. Hasonlóképpen, Kína kapcsán is megfogalmazódtak aggályok (például a belső energiaárak nyomott voltaival kapcsolatban). A kínai piac azonban rendületlenül bővül, és néhány éve már Kína a világ második legnagyobb olajfelhasználója. A piacok diverzifikálása minden bizonnyal valós alternatívát kínál, ugyanakkor az európai dominancia vélhetően ezzel együtt sem tűnik el még hosszú ideig, súlyának csökkenésével azonban számolni kell. Azt sem lehet teljesen kizárni, hogy – a korlátozott orosz kitermelési és exportpotenciálból kiindulva – az arányvesztésen kívül az Európát célzó szállítások volumenadataiban is visszaesés mutatkozik majd az elkövetkező egy-két évtized során.¹⁵³

Az orosz energetikai partnerség erősítése, kiemelése a többi energetikai kapcsolatból egyébként sem áll igazán összhangban a zöld könyv azon megállapításával, miszerint „az energiaellátás biztonságának legfőbb garanciája az energiaforrások és szállítók diverzifikációjának fenntartása.”¹⁵⁴

¹⁵² Hodorkovszkij, p. 36.

¹⁵³ A földgáz esetében hívja fel Thumann a figyelmet arra, hogy hosszabb távon a dinamikus bővülő uniós igényeket Oroszország szándékaitól függetlenül sem tudja majd kielégíteni. Az uniós forrásdiverzifikációnak tehát a politikai indítéknál súlyosabb érvét szolgáltatják a mennyiségi paraméterek. (Thumann 2006)

¹⁵⁴ Zöld könyv, p. 30.

Mivel azonban az energetikai kérdésben is fontos momentum a brüsszeli és a tagállami szinten jelentkező eltérő hozzáállás, következetlenség, nem remélhető a kikristályosodó uniós politika vagy az azt megvalósítani hivatott következetes stratégia. Várhatóan az egyes országok döntései egymásnak ellentmondóak lesznek. (Egyesek határozottabban kézbe veszik a beszerzési forrásdiverzifikációs kérdést, mások pedig éppen a közelmúltban kötelezték el magukat még erősebben az orosz források mellett.) Oroszország ügyesen, saját érdekeinek megfelelően használja ki az unió belső ellentmondásait: egyes tagállamokkal az energetikában is szorosabb együttműködést, összefonódást kezdeményez, míg másokkal távortartásra vagy éppenséggel a korábbi kapcsolatok lazítására törekszik. Mindez érzékelhetően rombolja az unió kohézióját. Konkrétan, a Brüsszel által korábban stratégiai szempontból Moszkvával „közös érdekeltég alá esőnek” címkézett fontos infrastrukturális projektek közül több, azóta EU-taggá vált ország (pl. az északi gázvezeték esetében Lengyelország, Lettország és Litvánia), illetve harmadik fél (pl. ugyanebben a kérdésben Ukrajna) érdekeit sérti.¹⁵⁵ Uniós belső következetlenség jele az is, hogy bár a 2005–2006-os gázkonfliktus nyomán igen éles, Moszkvát elítélő uniós megnyilvánulások is napvilágot láttak, valamint az új zöld könyv is a párbeszéd új alapjainak szükségességéről beszél, az eseményeket követő első csúcstalálkozón az uniós hang mégis – a szokásoknak megfelelően – elmaradt a várt keménységtől és kritikai hangvételtől.

Az energiadiálógus megkezdésének elméletileg az olaj- és gáziparban az orosz és az európai cégek egyre szorosabb együttműködését, az európai tőke oroszországi jelenlétének erősödését kellett volna maga után vonnia. A legutóbbi évek orosz gazdasági eredményei azonban ezt a kérdést is új megvilágításba helyezik. A

¹⁵⁵ Oroszország ügyes megosztó taktikáját emeli ki cikkében az Economist is (2006. március 5.) Putyin elnök 2006. február végi magyarországi és csehországi látogatása kapcsán.

tartósan magas világgpiaci olajárak az ágazat orosz vállalatainak pénzügyi helyzetét nagymértékben javították, és ennek következtében ma már nem feltétlenül szorulnak rá külső tőkére a szükséges és tervezett felújításokhoz vagy bővítő jellegű beruházásokhoz, legalábbis nem olyan mértékben, ahogyan az még a kétezres évek legelején tűnt. Különösen nem a hitelügyleteken túlmutató, szorosabb együttműködési formák keretein belül. Az európai vállalatok viszont épp ez utóbbit szeretnék előtérbe helyezni: valódi tulajdonosi jogokat, funkciókat is nyújtó együttműködési formákat. Az energiadiálógus egyik alapvető célja, azaz az európai befektetések orosz energetikai szektoron belüli ösztönzése, úgy tűnik, egyelőre veszített jelentőségéből. Az orosz belpolitikai tendenciák sem a további nyitás irányába mutatnak, hanem éppen ellenkezőleg, Oroszország egyre inkább a saját lábán – a külföldi tőkével szükségszerűen együttjáró korlátoktól és következményektől mentesen – kíván állni.¹⁵⁶

Az energiadiálógusnak a kezdetektől hibájául róható fel, hogy nem veszi figyelembe harmadik országok érdekeit, még azokban a kérdéskörökben sem, ahol a döntéseknek a kívülállókra nézve is súlyos következményei vannak. Leginkább az ún. közös érdekeltégű infrastrukturális projektek kijelölésének ügye tartozik ide. Bár számos területen Brüsszel a kibővült Európai Uniót szem előtt tartva kommunikált Moszkvával már 2004 májusa előtt is, az egyik legfontosabb célterületen ez az igyekezet kevésbé mutatható ki. A legkritikusabb konkrét ügy az észak-európai gázvezeték közös terve, ahol nyilvánvalóan nem vették tekintetbe például a lengyel és a balti országok érdekeit. Ez magán az unión belül is konfliktushoz vezetett, de megterheli a 2004-es elnökválasztások

¹⁵⁶ Moszkva más területeken is a függés csökkentésére törekszik. Például a stabilizációs alap felhasználásáról folytatott vitában a külföldi hitelek előtörlesztésének gondolata is e töről fakad. 2005-ben mintegy 15 milliárd dollár értékben került sor egyébként előtörlesztésre a Párizsi Klub országaival szemben, és 2006-ban is hasonló nagyságrendű idő előtti fizetés várható.

után minőségileg új szakaszba lépett párbeszédet Ukrajnával is. A diverzifikációs szándékok tükrében, valamint abból kiindulva, hogy az újonnan csatlakozott országokban, de a régi uniós tagállamokban is erősödően vannak, és várhatóan tovább emelkednek a posztszovjet térség Oroszországon kívüli országaiból érkező gáz- (és olaj)szállítások, célszerűnek tűnik ezen érintett országoknak is a bevonása néhány fontos kérdés megvitatásába. Pusztán kétoldalú módon ugyanis az unió nem lesz képes kifelé és befelé is egységes, koncepciózus energiapolitikát folytatni. 2006 elején az unió, úgy tűnik, felismerte ezt a hibát, és korrekciós lépéseket kezdeményezett. Kérdéses azonban, hogy a korábbi kétoldalú, illetve regionális keretekben folytatott párbeszéd egy komplex csomagba való terelése valójában megoldható-e, tekintettel az érintett országok igen széles körére és eltérő érdekeltségi rendszereire. Még kérdésesebb azonban, hogy még ha az unió a maga részéről képes is lesz egy ilyen komplex elképzeléssel előállni, azt mennyire tudja majd az érintett harmadik partnereivel elfogadtatni. Különösen kemény diónak mutatkozik Oroszország, amelynek nyilvánvalóan ellenére lesz, hogy a vele korábban első helyen, kiemelt módon kezelt párbeszédet egy közös elképzelésbe, ráadásul versenytársival együtt süllyesszék bele. Mindez alapvetően rongálhatja az EU és Oroszország energiadialógusa kínálta lehetőségeket, s a kapcsolatrendszerben tartósan problematikus szakaszhoz vezethet.

Elismerve az energiadialógus pozitív szerepét a mindkét felet foglalkoztató problémák azonosításában, azok kezelésének megkezdésében, az érintett – uniós és orosz – üzleti körök sem maradéktalanul elégedettek az eredményekkel valójában. Ők elsősorban a praktikus, gyakorlati lépések elmaradását, halogatását hiányolják: „Itt az ideje, hogy az EU–Oroszország Energetikai Partnerséget új minőségi szintre emeljük... Ebben a keretben a kérdéseket... sokkal praktikusabb módon kellene

kezelnit”.¹⁵⁷ És tényleg, az energiadialógus is jó például szolgál arra a kapcsolatokat általában jellemző jelenségre, hogy a nagy ívű és hangzatos terveket, szép szavakat nem követik a szükséges praktikus lépések, az elméleti és a gyakorlati szint egymástól élesen elválnak, ezzel mintegy megkérdőjelezve az előbbinek, azaz a terveknek a komolyságát, realitását, de legalábbis időbeli beláthatóságát. (Igen jó példa erre a villamosenergia-rendszerek összekapcsolására vonatkozó elképzelés, amely már a kezdetektől napirenden van, ugyanakkor a gyakorlatban még a megvalósíthatósági tanulmány elkezdése előtt, annak tervezetésénél tartanak a felek.) Általában is jellemző a lassú, óvatos előrehaladás. Ez alól kivételt leginkább az egyértelműen könnyebb ügyek jelentenek, mint például a technológiai tapasztalatátadás vagy bizonyos félreértések tisztázása. Ez utóbbiak viszont kétségtelenül a dialógus legkézzelfoghatóbb gyümölcsei. Nem utolsósorban amiatt, mert összehozták az érintett szakmai feleket is, üzletembereket, szakértőket, hivatalnokokat. Mindez hozzájárul a kétoldalú kapcsolatokban a bizalomépítéshez is.

Oroszország a nemzetközi porondon nyilvánvalóan újrafogalmazza és megerősíti szerepét, és az új szerepben az energia birtoklása kulcstényezővé válik. Az Európai Unió és Oroszország energiadialógusának egyik legnagyobb kihívása minden bizonnyal az lesz, hogy miként tudja az Európai Unió kezelni az orosz energiahatalmi törekvéseket, és az ezekhez kapcsolódó módszereket. Bár nyugati partnereivel szemben Moszkva mindeddig kifogástalanul bánt, és kifejezetten megbízható szállítónak számított, ez közvetlen szomszédságra már nem igaz. A FÁK-térségen belül alkalmazott eszközök európai szemmel aggasztóak.

A 2006. év eleji energiakonfliktust követő első, 2006 májusában Szocsiban megrendezett EU–Oroszország csúcs nem

¹⁵⁷ Joint Conclusions, The EU-Russia Industrialists' Round Table, Fifth General Meeting, Moszkva, 2003. december 1–2, p. 5.

hozott meglepetést, és nem következett be látványos összetűzés. Épp ellenkezőleg, a diplomácia megint igyekezett elmosni a felek gondolkodásában jelentkező éles el-
lentéteket. Az energetika ugyan kiemelt megvitatott területként szerepelt, de valójában nem történt lényegi előrelépés egyetlen függő kérdésben sem. Egy valami azonban világossá vált: orosz részről nyilvánították, hogy az uniót leginkább foglalkoztató tranzitkérdésben – az energiacharta jegyzőkönyvének aláírása ügyében – csak akkor fognak engedni, ha egy számukra kiemelt jelentőségű kérdésre megnyugtató választ kapnak. És ezt a kérdést Putyin elnök a csúcsot követő sajtótájékoztatóján nyíltan feltette: „Mit kap Oroszország cserébe?” Ez a „cserekérdés” lehet például a nukleáris fűtőelemek orosz szállításainak ügye. Az energiadiálógus tehát vélhetően a korábbi mederben halad tovább: lassú előrelépések, témák „árulkapcsolása” és nehezen meghozott kompromisszumok árán.

* * * * *

Bibliográfia

- Arbatov, Alekszand – Belova, Marija (2006): 'Jegyinsztvo i borba szirevih protyivopoloznsosztvej.' *Rosszija v globalnoj polityike*, Vol. 4. január–február. pp. 69–84.
- Arbatova, Nadezdha – Ryzhkov, Vladimir (2003): *How to Deepen Cooperation between Russia and the European Union?* (Practical Aspects – the Example of the Baltic Region), www.rusrev.org (Letöltve 2005. január 4.)
- Balmaceda, Margarita M. (2002): *EU Energy Policy and Future European Energy Markets: Consequences for the Central and East European States*. Working Papers No. 42. Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- Bordachev, Timofei (2003): *Europe's Russia Problem: Immediate Concerns and Long-term Prerequisites, in Prospects and Risks Beyond EU Enlargement*. (szerk: Kempe, Iris), Leske+Budrich, Opladen, pp. 77–106.
- Butolina, Olga (2004): *Euro in the World and in Russia*. Előadás az ICEG Világ gazdasági Kutatásokért Alapítvány „Economic and Political Relations after the EU Enlargement” c. konferencián, Budapest, 2004. február 5–6.
- Barysch, Katinka (2004): *The EU and Russia – Strategic Partners or Squabbling Neighbours?* Centre for European Reform, London.
- CEPS Neighbourhood Watch 2006*, No. 14.
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament *On the Development of the Energy Policy for the Enlarged European Union, its Neighbours and Partner Countries*. Commission of the European Communities, Brüsszel COM(2003) 262.
- Deák András (2005): 'EU-Russia Policies and the Visegrad Group'. *Foreign Policy Review*, Vol. 3. 2005/1-2. pp. 142–167.
- Dodonov, Boris (2003): *Energy Aspects of EU Enlargement on „Direct Neighbourhood”*, in *Prospects and Risks Beyond EU Enlargement*. (szerk: Kempe, Iris), Leske+Budrich, Opladen, pp. 251–274.
- Emerson, Michael (2006): 'What to Do about Gazprom Monopoly Power?' *CEPS Neighbourhood Watch*, No. 12. Január.
- Európai Parlament: *Közös állásfoglalásra irányuló indítvány*, 2006. március 20. (<http://www.europarl.eu.in/omk/sipa de3...> letöltve 2006. március 24.)
- Goldwyn, David L. (2002): 'The United States, Europe and Russia: Toward a Global Energy Security Policy'. *Policy Brief*, Vol. 1. No. 5, EastWest Institute, New York.

- Grigoriev, Evgeniy (2000): 'U nasz eszt gyengi, u Rossziji eszt energoszirje' *Nyezaviszimaja Gazéte*, 2000. december 9. p. 6.
- Grigoriev, Leonid – Chaplygina, Anna (2003): 'Looking into the Future. The Energy Dialog between Russia and the EU.' *Russian Expert Review*, 2003/1. July
- Gromadzki, Grzegorz (2002): *Between Need and Dependency. Russian Gas in the Energy Balance of the Enlarged EU*. On the Future of Europe Policy Papers No. 8, Stefan Batory Foundation, Warsaw. p. 10.
- Gubajdullan, Aszkar – Kampaner, Nagya (2006): 'Gaz v Evrope: jeszty li alternatyiva?' *Rosszija v globálnoj polityike*, Vol. 4. január-február. pp. 85–94.
- Heinrich, Andreas (2005): 'Between a Rock and a Hard Place: the Energy Sector in Central and Eastern Europe.' *Wider Europe* (szerk. Liuhto, Kari – Vincze, Zsuzsanna) Esa Print Oy.
- Hodorkovszkij, Mihail (2003): Felszólalás az „Oroszország az Egyesült Európában” Bizottság ülésén, Helsinki 2003. május 17–18, *Russian Expert Review*, 2003/1. július.
- Joint Conclusions*, The EU–Russia Industrialists' Round Table, Fifth General Meeting, Moszkva, 2003. december 1–2.
- Kaderják Péter (Budapesti Corvinus Egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont): *A magyar energiapolitika rendszerváltás utáni orosz dimenziója* c. előadása. Károli Gáspár Református Egyetem „A FÁK államok és Európa energiakapcsolatai” c. konferencia, Budapest. 2006. február 10.
- Liuhto, Kari (2002): *Russian Oil and Gas – A Source of Integration*. Research Report No. 131, Department of Industrial Engineering and Management, Lappeenranta University of Technology. 37 p.
- Ludvig Zsuzsa (2003): 'Vonzás versus taszítás – közvetlen külföldi beruházások Oroszországban.' *Fejlesztés és Finanszírozás* 2003/1. pp. 51–62.
- Ludvig Zsuzsa (2004): 'Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai. Közeledés vitákkal lassítva.' *Közgazdasági Szemle*, Szeptember, pp. 849–869.
- Ludvig Zsuzsa (2005): 'The Enlarged EU and Russia – What Do Visegrad Countries Contribute to EU–Russian Economic Relationship?' *Wider Europe* (szerk: Liuhto, Kari – Vincze, Zsuzsanna) Esa Print Oy, pp. 145–168.
- 'Pretty Pictures, Russia and Central Europe' (2006). *The Economist*, 2006. március 4.
- Romanova, Tatiana (2002): 'The EU–Russian Energy Dialogue: Towards Fully-Fledged EU Actorness.' *Collegium*, No. 23. Spring, pp. 55–68.
- 'Russia to Seal Gas Deal with Germany', *Financial Times*, 2005. szeptember 7. p. 2.
- The Green Paper: the Stakes*. Brüsszel.
- European Energy and Transport – Trends to 2030*, Executive Summary. Brüsszel.
- External and intra-European Union Trade – Statistical Yearbook, 1958–2000*, EUROSTAT, 2001.
- External Trade* különböző számai, (1987/4) EUROSTAT.
- Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv*, KSH 1981, 1991, 2004, 2005.
- 'Orosz olajvezeték-építés, Elhalászás'. *HVG* 2004. június 3.
- 'Orosz gázvezeték Angliáig.' *Népszabadság*, 2003. július 15. p. 18.
- Peredi Ágnes (2004): 'Alaptalanul riogatnak az »orosz kártyávak«.' *Népszabadság*, 2004. április 20.
- Press conference following the 17th EU–Russia Summit, Sochi, May 2006. In *CEPS Neighbourhood Watch*, 16.issue, May 2006.
- Putyin a gázár befagyasztását ígéri Kijevnek.* (www.origo.hu. Letöltve: 2006. január 2-án)
- Synthesis Report – EU–Russia Energy Dialogue*. Brüsszel/Moszkva 2001 szeptember.

- Second Progress Report – EU–Russia Energy Dialogue*, Brüsszel/Moszkva 2002 május.
- Sokov, Nikolai (2006): *Alternative Interpretation of the Russian–Ukrainian Gas Crisis*. PONARS Policy Memo No. 404. 2006. január.
- Szemerényi Réka (2005): 'Piac vagy politika: európai energiabiztonsági koncepciók.' *Külgügyi Szemle*, 2005. ősz–tél, pp. 176–201.
- Third Progress Report – EU–Russia Energy Dialogue*. Brüsszel/Moszkva 2002. november.
- Fourth Progress report – EU–Russia Energy Dialogue*. Brüsszel/Moszkva 2003. november.
- Fifth Progress Report – EU–Russia Energy Dialogue*. Brüsszel/Moszkva 2004. november.
- Sixth Progress Report – EU–Russia Energy Dialogue*. Brüsszel/Moszkva 2005. október.
- Sokov, Nikolai (2006): *Alternative Interpretation of the Russian–Ukrainian Gas Crisis*. PONARS Policy Memo No. 404.
- Study an Energy Supply Security and Geopolitics – Final Report* (2004). Clingendael International Energy Programme, Institute for International Relations' Clingendael', The Hague, készült az Energia és Közlekedés DG számára.
- The Summary of the Energy Strategy of Russia for the Period of up to 2020*. Moszkva Ministry of Energy of the Russian Federation, 2003.
- Szalai Zoltán (2004): 'EU-újoncok, régi függőségek.' *Népszabadság*, 2004. április 20.
- Szovmensztnoje rosszjiszko-germanszkoje zajavlenyje o szotrudnicesztvo v oblasztyi energetiki*. www.kremlin.ru/text/docs/2005/09/93508.shtml (Letöltve 2006. május 8.)
- Timmermann, Heinz (2004): *From Visions to Actions – The Future of EU–Russian Cooperation*. Policy Paper 22, Development and Peace Foundation.
- Thumann, Michael (2006): *Multiplying Sources as the Best Strategy for EU–Russia Energy Relations*. Russie. Nei. Visions No. 10d. IFRI Research Programme.
- Vahtra, Peter (2004): *Russian Oil Sector Today and Tomorrow – the Implications of the Case OAO Yukos*. Electronic Publications of Pan-European Institute, 2004/2. Turku School of Economics and Business Administration.
- Vilemas, Jurgis (2002): *Russia's Energy Policy. Toward an Understanding of Russia*. (szerk: Jbugajszki, Janusz – Michalewski, Marek), Council on Foreign Relations Book, New York, pp. 45–58.
- 'Vnyesnyaja Torgovlja SZSZSZR v 1987 g. Moszkva.' *Finanzi i sztatistika*, 1988.
- Wallander, Celeste A. (2006): 'How not to Convert Gas to Power.' *International Herald Tribune*, 2006. január 6.
- Weiner, Csaba (2005): *Russian FDI in the Central and Eastern European Countries*. Manuscript, MTA VKI, 40 p.
- World Investment Report* 2003, 2004, 2005. UNCTAD.
- World Investment Directory*. UNCTAD 2003.
- Zöld könyv – Európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért* (2006). Az Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel COM (2006) 105. 23 p.
- <http://europe.eu.int/comm/energy/russia/issues> (Letöltve 2006. január 5.)
- <http://www.kremlin.ru/interdocs>
www.origo.hu

Melléklet 1. táblázat
A Szovjetunió, illetve Oroszország részesedése az EK12-ek szénhidrogén-behozatalából, 1986, 1989 és 1993

1986				1989				1993			
Sorrend	Ország	Mennyiség, millió ECU	%-os részarány a teljes külső behoza- talból	Sorrend	Ország	Mennyiség, millió ECU	%-os részarány a teljes külső behoza- talból	Sorrend	Ország	Mennyiség, millió ECU	%-os részarány a teljes külső behozatalból
Szénhidrogének összesen – SITC 3 (mennyiség: millió ECU)											
1.	Szaúd-Arábia	7912	13,3	1.	<i>Szovjetunió</i>	7596	12,2	1.	Norvégia	8975	14,5
2.	<i>Szovjetunió</i>	6710	11,3	2.	Norvégia	6970	11,2	2.	Szaúd-Arábia	8090	13,1
3.	Norvégia	5783	9,7	3.	Líbia	6030	9,7	3.	<i>Volt Szovjetunió</i>	6852	11,1
4.	Algéria	4575	7,7	4.	Szaúd-Arábia	5491	8,8	4.	Líbia	5996	9,7
<i>Összesen</i>		59405	100,0	<i>Összesen</i>		62058	100,0	<i>Összesen</i>		61686	100,0
nyers kőolaj – SITC 333 (mennyiség: millió kg)											
1.	Szaúd-Arábia	66097	21,1	1.	Szaúd-Arábia	42946	12,4	1.	Szaúd-Arábia	75343	18,6
2.	Líbia	34558	11,1	2.	Irán	41123	11,9	2.	Norvégia	63307	15,6
3.	Nigéria	32459	10,4	3.	Líbia	40598	11,8	3.	Líbia	47703	11,8
4.	Norvégia	24813	7,9	4.	Norvégia	40526	11,7	4.	Irán	47679	11,8
5.	Irak	24207	7,7	5.	<i>Szovjetunió</i>	27828	8,1	5.	<i>Oroszország</i>	45565	11,3
6.	<i>Szovjetunió</i>	21889	7,0	6.	Irak	24608	7,1	6.	Nigéria	23421	5,8
<i>Összesen</i>		312732	100,0	<i>Összesen</i>		345228	100,0	<i>Összesen</i>		404689	100,0
Kőolajtermékek – SITC 334+335 (mennyiség: millió kg)											
1.	<i>Szovjetunió</i>	28209	27,8	1.	<i>Szovjetunió</i>	30869	30,0	1.	<i>Oroszország</i>	16020	17,1
2.	USA	10452	10,3	2.	USA	9556	9,3	2.	Algéria	6423	6,9
3.	Kuvait	9423	9,3	3.	Kuvait	8103	7,9	3.	Svédország	6762	7,2
4.	Líbia	7395	7,3	4.	Líbia	7452	7,2	4.	Norvégia	6228	6,6
<i>Összesen</i>		101507	100,0	<i>Összesen</i>		102917	100,0	<i>Összesen</i>		93750	100,0

Forrás: EUROSTAT External Trade 1987/4; 1990/8-9.; 1994/7. alapján végzett számítások

Melléklet 3. táblázat
Az orosz nyers kőolajexport legfontosabb célországai 1996 és 2004 között

1996				1999				2004			
Sor-rend	Ország	Szállított mennyiség, ezer tonna	%-os rész-arány a teljes orosz kivitelből	Sor-rend	Ország	Szállított mennyiség, ezer tonna	%-os rész-arány a teljes orosz kivitelből	Sor-rend	Ország	Szállított mennyiség, ezer tonna	%-os rész-arány a teljes orosz kivitelből
1.	Németország	18455	15,9	1.	Németország	19448	15,6	1.	Hollandia	35560	14,8
2.	Írország	1720	1,5	2.	Lengyelország	15675	12,6	2.	Németország	26395	11,0
3.	Svájc	10965	9,5	3.	Olaszország	11978	9,6	3.	Olaszország	25609	10,7
4.	Brit Virgin-szigetek	9057	7,8	4.	Ukrajna	8117	6,5	4.	Ukrajna	19091	8,0
5.	Lengyelország	8875	7,7	5.	Svájc	8073	6,5	5.	Lengyelország	17162	7,2
6.	Ukrajna	7283	6,3	6.	Magyarország	5866	4,7	6.	Ciprus	16864	7,0
7.	Csehország	5788	5,0	7.	Szlovákia	5427	4,4	7.	Litvánia	8661	3,6
8.	Szlovákia	5106	4,4	8.	Csehország	4822	3,9	8.	Finnország	8300	3,5
9.	Magyarország	3926	3,4	9.	Litvánia	4184	3,4	9.	Kína	7365	3,1
10.	Nagy-Britannia	3374	2,9	10.	Nagy-Britannia	4123	3,3	10.	Szlovákia	5723	2,4
11.	Kazahsztán	3171	2,7	11.	Gibraltár	3502	2,8	11.	Franciaország	5531	2,3
12.	Bulgária	2684	2,3	12.	Hollandia	3473	2,8	12.	Magyarország	5431	2,3
13.	Kuba	2498	2,2	13.	Bermuda-szigetek	2600	2,1	13.	USA	4950	2,1
14.	Olaszország	2339	2,0	14.	Finnország	2066	1,7	14.	Csehország	4452	1,9
15.	Litvánia	1929	1,7	15.	Spanyolország	1973	1,6	15.	Románia	3997	1,7
16.	NEN-szigetek	1786	1,5	16.	Románia	1168	0,9	16.	Svédország	3968	1,7
17.	Bermuda-szigetek	1583	1,4	17.	Liechtenstein	1132	0,9	17.	Törökország	3627	1,5
18.	Belgium	1327	1,1	18.	Észtország	799	0,6	18.	Nagy-Britannia	3330	1,4
19.	Finnország	1245	1,1	19.	Kazahsztán	763	0,6	19.	Kazahsztán	3153	1,3
20.	USA	1081	0,9	20.	Bahama-szigetek	745	0,6	20.	Spanyolország	3145	1,3
21.	Ausztria	670	0,6	21.	Horvátország	720	0,6	21.	Brit Virgin-szigetek	3047	1,3
22.	Bahama-szigetek	625	0,5	22.	Franciaország	640	0,5	22.	Irán	2431	1,0
23.	Gibraltár	595	0,5	23.	Belgium	477	0,4	23.	Bulgária	2411	1,0
24.	Liechtenstein	527	0,5	24.	Kuba	433	0,3	24.	Gibraltár	2216	0,9
25.	Spanyolország	411	0,4	25.	Koreai Köztársaság	428	0,3	25.	Horvátország	2116	0,9
Fentiek együtt		97020	83,8			108632	87,2			224535	93,6
Összesen		115830	100,0			124644	100,0			239810	100,0

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszjiszkaj Federacii, 1997, 2000, 2005 alapján végzett számítások

Melléklet 4. tábla
Az orosz kőolajtermék-export legfontosabb célországai 1996 és 2004 között

1996				1999				2004			
Sor- rend	Ország	Szállított mennyiség, ezer tonna	%-os rész- arány a teljes orosz kivitel- ből	Sor- rend	Ország	Szállított mennyiség, ezer tonna	%-os rész- arány a teljes orosz kivitel- ből	Sor- rend	Ország	Szállított mennyiség, ezer tonna	%-os rész- arány a teljes orosz kivitelből
1.	Nagy-Britannia	8752	15,5	1.	Svájc	6966	13,9	1.	Hollandia	14959	18,4
2.	Svédország	6298	11,1	2.	Nagy-Britannia	4798	9,6	2.	Svájc	11902	14,6
3.	Svájc	4809	8,5	3.	Írország	4517	9,0	3.	Egyesült Királyság	9295	11,4
4.	Írország	3443	6,1	4.	Hollandia	4307	8,6	4.	Kína	5842	7,2
5.	Olaszország	3284	5,8	5.	Olaszország	2874	5,7	5.	Olaszország	4732	5,8
6.	Lettország	3202	5,7	6.	Brit Virgin-szigetek	2682	5,4	6.	Ciprus	4644	5,7
7.	Szingapúr	3103	5,5	7.	Gibraltár	2656	5,3	7.	Brit Virgin-szigetek	3906	4,8
8.	Brit Virgin-szigetek	2909	5,1	8.	Svédország	2567	5,1	8.	Észtország	3504	4,3
9.	Finnország	2808	5,0	9.	Észtország	2168	4,3	9.	Törökország	3132	3,9
10.	Litvánia	1840	3,3	10.	Kína	1981	4,0	10.	USA	1792	2,2
11.	USA	1611	2,8	11.	Finnország	1796	3,6	11.	Kazahsztán	1664	2,0
12.	Panama	1485	2,6	12.	Lettország	1478	3,0	12.	Franciaország	1546	1,9
13.	Észtország	1254	2,2	13.	Ukrajna	1453	2,9	13.	Izrael	999	1,2
14.	Bahama-szigetek	1127	2,0	14.	Panama	1027	2,1	14.	Finnország	950	1,2
15.	Ciprus	1055	1,9	15.	Dánia	879	1,8	15.	Ukrajna	903	1,1
16.	Spanyolország	975	1,7	16.	Litvánia	868	1,7	16.	?Litván	901	1,1
17.	Románia	909	1,6	17.	Spanyolország	828	1,7	17.	Görögország	865	1,1
18.	Dánia	823	1,5	18.	USA	739	1,5	18.	Spanyolország	794	1,0
19.	Ukrajna	812	1,4	19.	Szingapúr	656	1,3	19.	Svédország	647	0,8
20.	Hollandia	562	1,0	20.	Kazahsztán	574	1,1	20.	Koreai Népi Közt.	543	0,7
21.	Kazahsztán	553	1,0	21.	Görögország	502	1,0	21.	Dánia	537	0,7
22.	IEN-szigetek	528	0,9	22.	Ciprus	474	0,9	22.	Lettország	526	0,6
23.	Gibraltár	462	0,8	23.	Törökország	347	0,7	23.	Mongólia	507	0,6
24.	Hongkong	441	0,8	24.	Koreai Köztársaság	340	0,7	24.	Magyarország	500	0,6
25.	Mongólia	379	0,7	25.	Románia	296	0,6	25.	Szingapúr	429	0,5
<i>Összesen</i>		<i>56607</i>	<i>100,0</i>			<i>50074</i>	<i>100,0</i>			<i>81274</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszijszkoj Federaciji, 1997, 2000, 2005